

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXV** številka **60** april **2009**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXV** številka **60** april **2009**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

Revija izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. / Published by the Slovenian Sociological Association and the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana.

Urednica / Editor

Valentina Hlebec

Uredniški odbor / Editorial board

Karmen Erjavec

Maša Filipovič Hrast

Danica Fink Hafner

Matej Kovačič

Anton Kramberger

Sonja Kump

Miran Lavrič

Majda Pahor

Gregor Petrič

Mateja Sedmak

Miroslav Stanojevič

Zdenka Šadl

Andreja Vezovnik (recenzija knjig)

Jezikovno svetovanje / Language editors

Nataša Hribar

Nataša Logar

Tina Verovnik

Bibliografska obdelava /

Bibliographical classification of articles

Janez Jug

Pridruženi svetovalni uredniki / Advisory editors

Nina Bandelj, University of California, Irvine

Ladislav Cabada, University of West Bohemia, Pilsen

Sonja Drobnič, University of Hamburg

Thomas Luckmann, Prof. Emeritus, University of Konstanz

Katarina Prpić, Institute for Social Research in Zagreb

Zlatko Skrbiš, University of Queensland

Zala Volčič, University of Queensland

Oblikovanje naslovnice / Cover design:

Amir Muratović

Prelom / Text design and Typeset:

Polona Mesec Kurdija

Tisk / Print:

Birografika BORI, Ljubljana

Naklada / Number of copies printed: 360

Naslov uredništva / Editors' postal address

Revija Družboslovne razprave, Valentina Hlebec,

Fakulteta za družbene vede,

Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana

Tel. / Phone: (+386) 1 5805 284

Elektronska pošta / E-mail: valentina.hlebec@fdv.uni-lj.si

Spletna stran / Internet: <http://www.druzboslovnerezprave.org/>

Revijo sofinancira / The Journal is sponsored by

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Reserach Agency.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in: COBIB.SI, CSA Sociological Abstracts, CSA Social Services Abstracts, CSA Worldwide Political Science Abstracts, Current Abstracts, SocINDEX, TOC Premier.

Uredniška politika: Družboslovne razprave so revija, ki objavlja kolegialno recenzirane znanstvene članke in recenzije knjig. V recenzijski postopke sprejema članke v slovenščini in angleščini s področja sociologije, komunikologije, politologije in kulturologije ter tem raziskovalnim področjem bližnjih družboslovnih disciplin. Pri izboru člankov za objavo se upošteva njihova raziskovalna inovativnost ter aktualnost glede na trende v znanstveni skupnosti, v kateri je revija zasidrana. V teoretskem in metodološkem pogledu je revija pluralistično naravnana, posebno skrb pa posveča utrjevanju slovenske družboslovne terminologije.

Editorial policy: Družboslovne razprave is a peer reviewed journal which publishes papers and book reviews. Contributions are invited in fields of sociology, media studies, political science, cultural studies and other studies which are close to these fields. The published contributions should display high level of research originality and adress the themes which seem relevant to the scientific communities in which the journal is grounded. Both in theoretical and metodological respects the journal stands for pluralism.

Kazalo

ČLANKI

Odnos med tradicionalističnimi vrednotami, novodobniškimi idejami in religioznostjo v medkulturni primerjavi Andrej Kirbiš	7
Svet kronične bolečine kot nezavedni odziv subjekta na družbeni kontekst Andreja Vezovnik	27
Spodbujanje strpnosti v družbenopolitičnem in pravnem kontekstu Evropske unije Anamarija Patricija Masten	47
Spreminjajoči se diskurzi skupne kmetijske politike Evropske unije Emil Erjavec, Karmen Erjavec	67
Mednarodne organizacije in norme varstva okolja Zlatko Šabič in Jerneja Penca	87

RECENZIJE KNJIG

Suzana Žilič Fišer: Upravljanje televizije: Javna televizija na trgu. <i>Igor Vobič</i>	107
Mirt Komel: Poskus nekega dotika. <i>Franc Trček</i>	109
Rastko Močnik: O muzah, Engelsih in jezikovni politiki: Julija Primic v slovenski književni vedi. <i>Primož Krašovec</i>	111
Michel Foucault: Življenje in prakse svobode <i>Nikola Janovič</i>	113
Ernesto Laclau: Emancipacija, emancipacije <i>Aleksander Sašo Brlek - Slaček</i>	115
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	121

ČLANKI

Andrej Kirbiš

Odnos med tradicionalističnimi vrednotami, novodobniškimi idejami in religioznostjo v medkulturni primerjavi

POVZETEK: V pričujočem prispevku je na vzorcu študentov proučen odnos med novodobniškimi idejami, religioznostjo in tradicionalističnimi vrednotami v evropskem (katoliški, pravoslavni in muslimanski vzorec) in ameriškem okolju (protestantski vzorec). Z eksploratorno faktorsko analizo je bila potrjena ustreznost lestvice novodobništva, ki sledi Heelasu (1996b) in Lavriču (2002; 2005). V treh evropskih okoljih je bila ugotovljena statistično značilna pozitivna povezanost med religioznostjo in novodobniškimi idejami ter med tradicionalizmom in religioznostjo, v vseh štirih pa pozitivna povezanost med tradicionalizmom in novodobništvom. Povezave so obstajale tudi ob kontroli socio-demografskih spremenljivk. Raziskava ne podpira ugotovitev Houtmana in Aupersa (2007), rezultati namreč kažejo, da so za novodobniške ideje najbolj dovzetni religiozni in tradicionalistično orientirani ljudje.

KLJUČNE BESEDE: novodobništvo, tradicionalizem, religioznost, kristjani, muslimani

1 Tradicionalistične vrednote v sodobni družbi

Pojav slabljenja tradicionalizma kot ena pomembnejših značilnosti sodobnih družb je predmet mnogih socioloških raziskav, pri katerih pa prihaja do različnih pojmovanj. Pričujoča razprava bo tako poskušala osvetliti razmerje med tremi sodobnimi vrednotno-duhovnimi komponentami. Tradicionalizem bomo v tem smislu razumeli kot vrednotni in vedenjski pol (Shils 1981), po katerem posameznik živi v skladu z ustaljenimi vzorci in idealizira preteklost (Mannheim 1953) ter s pomočjo katerega osmišlja svet (Boudon 1984 v Langlois 2001: 15831–15832).

Nekateri raziskovalci menijo, da upadanje pomena tradicionalističnih vrednot pri ljudeh pomeni zatekanje k novodobniškim idejam (Heelas 1996b; Houtman in Aupers 2007). Slabljenje tradicionalnih praks, prepričanij in vrednot namreč povzroči eksistenčno in ontološko krizo (Green 2003: 212), nastopi »pozna modernost« (Giddens 1991; glej tudi Beck 1992), kjer tradicije izgubijo svoj vpliv na posameznika tako na družbeni kot individualni ravni (Thompson 1996: 89). Opisani pogled predstavlja »radikalno« detradicionalizacijsko tezo oz. »tezo o koncu tradicij« (Heelas 1996a: 2), ki pojasnjuje pojave v kontekstu nasprotujočih si kategorij, kjer prvi pol označuje tradicionalistične

vrednote, drugi pa njihovo odsotnost (npr. usoda/izbira, družbenost/individualnost, varnost/tveganje) (prav tam: 3).

Nasprotni pogled predstavljajo zagovorniki »teze soobstoja«, ki menijo, da ni mogoče potegniti jasne ločnice med tradicionalističnimi in posttradicionalističnimi orientacijami (glej Heelas 1996a; Luke 1996; Smart 1998). Med ljudmi nikoli ne prevladajo izključno tradicionalistične vrednote ali lastna avtonomija, posamezniki pa nihajo med zahtevami različnih situacij ter sintetizirajo in združujejo na videz medsebojno izključujoče se kulturne elemente (Heelas 1996a). Nekateri celo menijo, da je mogoče namesto o detradicionalizaciji govoriti o retradicionalizaciji, saj v času nenehnih sprememb, negotovosti in naključij ljudje hrepenijo po stabilnosti, redu in predvidljivosti, ki jih ponujajo tradicije (Adam 1996: 139–140; Smart 1998: 86).

Konkretizacijo nasprotja tradicionalizem/detradicionalizem oz. posttradicionalizem je mogoče videti tudi v nasprotju med konvencionalno (institucionalno) religijo in novodobniškimi idejami (angl. *New Age*). Raziskave namreč kažejo, da so tradicionalistične vrednote praviloma povezane z religioznimi prepričanji, versko avtoriteto in institucijami (glej De Koster in van der Waal 2007; Shils 1981; Ule in Miheljak 1995), za zahodno posttradicionalistično družbo pa je značilen upad vpliva religije (Bruce 2002; Wilson 1998), kar ljudem omogoča dinamično »duhovno« življenje tudi v obliki novodobniških idej (Bauman 1996; Heelas 1996b; Moravčíková 2005).

2 Razumevanje novodobništva

Raziskovanje novodobništva predstavlja raziskovalcem velik izziv že zaradi različnega razumevanja samega pojma novodobništva, saj kljub številčnosti razlag ni mogoče podati enotne definicije (glej Frisk 2005; Hanegraaff 1996; Heelas 1996b; Kubiak 2005; Lewis in Melton 1992; York 1995). V primerjavi s konvencionalno religijo pri novodobništvu ne gre za bistvene vsebinske novosti, temveč za eklectičizem oz. kombinacijo različnih verskih in filozofskih tradicij, teozofije, poganstva, okultnega in humanistične psihologije (Nasel in Haynes 2005; Stenger 1989; Sutcliffe 2006; York 1995). Novodobništvo se tako najpogosteje razume kot »religija izbire« (Kubiak 2005: 263) oz. »brikolaž« (Doktor 1999; Lambert 1999: 316) znotraj družbe, kjer lahko vsak ustvari svoj »izbirni življenjepis« (McLeod 2002: 222).

Med ključne elemente novodobništva se prišteva prepričanje, da je v vsakem posamezniku element božanskega (York 2001: 364; glej tudi Heelas 1996b; Houtman in Aupers 2007; Ježek 2005: 240–241). Novodobništvo Heelas (1996b) tako imenuje »religija jaza« (angl. *self-religion*). Poudarjanje lastnega jaza in osebna transformacija (Mears in Ellison 2000) ni le bistvena lastnost novodobništva, temveč kar celotne postmoderne družbe, v kateri prevladuje »kultura jaza« (Hanegraaff 2005: 6498; McLeod 2002). Ker prihaja v postmodernih družbah do manjšanja pomena tradicionalističnih vrednot (eksternih orientacij), se posamezniki obračajo v notranjost lastnega jaza (interna orientacija). Novodobništvo tako odseva postmoderno filozofijo, ki ne predpostavlja obstoja ene same univerzalne resnice, ampak vidi vsa prepričanja kot enakovredna (Tucker 2002: 49).

Houtman in Aupers (2007) sta na podlagi Svetovne raziskave vrednot (*WVS 1981–2000*) (Inglehart in dr. 2000; 2004) ugotavljala hkratno širjenje posttradicionalizma in novodobniških idej v zadnjih dveh desetletjih, prav tako pa ju je zanimalo, kateri ljudje novodobniške ideje najbolj sprejemajo. Njun cilj je bil »pojasniti novodobniško duhovnost, stoječo na lastnih temeljih in ločeno od krščanske tradicije, /in ne/ novodobniškim idejam naklonjeno cerkveno krščanstvo« (Houtman in Aupers 2007: 305). V kontekstu prej omenjenih vej detradicionalizacijske teze se lahko njuno razumevanje novodobništva prišteva k radikalni tezi, saj vidita religioznost in novodobništvo kot medsebojno izključujoči se kategoriji (glej tudi Heelas 1996a). Avtorja sicer priznavata, da *WVS* ne nudi zanesljive oz. izčrpane lestvice novodobniških idej, sta si pa zato pomagala z naslednjimi posrednimi indikatorji, iz katerih sta oblikovala lestvico novodobništva: prepričanje, da obstaja neka duhovna oz. življenjska sila; neverovanje v Boga, a hkrati zavrnitev posvetnega racionalizma (ateizma); verovanje v posmrtno življenje; verovanje v reinkarnacijo; prepričanje, da cerkve ne nudijo zadovoljivih odgovorov na duhovne potrebe ljudi, itn. (glej Houtman in Aupers 2007). S takšno določitvijo merskega instrumenta novodobniških idej sta želela doseči »jasno razmejitev novodobnikov kot tretje opcije, ločene od tradicionalno religioznih na eni in posvetnih racionalistov na drugi strani« (Houtman in Aupers 2007: 311).

Njuno zastavitev merskega instrumenta je mogoče problematizirati v več pogledih. Prvič, novodobniške ideje po njunem merilu sprejemajo le tisti, ki ne verjamejo v Boga; takšno ostro ločevanje religioznosti in novodobništva pa se ne sklada z rezultati nekaterih raziskav (glej Bainbridge 2004; Dinges 2004; Saliba 1999). Nadalje njuna lestvica novodobništva vsebuje tudi elemente eksplicitne »proticerkvenosti«, prepričanje, da »cerkve ne ponujajo zadovoljivih odgovorov na duhovne potrebe ljudi« (glej Houtman in Aupers 2007), pa je mogoče uvrstiti znotraj »kontrakulturne idejne sestavine« novodobništva (Lavrič 2002: 236). Kontrakulturni element je bil od 60. let 20. stoletja naprej sicer gonilna sila novodobništva, vendar je od 80. let dalje izgubljal pomen (Hanegraaff 2000; 2005: 6497; Lavrič 2003: 130). Novodobništvo se je tako odmaknilo od svoje nekdanje vloge kot kontrakulturnega gibanja, ki zavrača vrednote »stare kulture« (Hanegraaff 2005: 6497). V skladu s Heelasom (1996b) Lavrič podarja, da kritičen odnos do družbe ni značilnost izključno novodobništva oz. da ga je mogoče najti tudi znotraj drugačnih okvirov in da družbena kritičnost ni lastnost vseh novodobniških skupin. Poleg »kontrakulturne veje« novodobništva namreč obstajata še veja »duhovnih puristov«, ki se ne menijo veliko za dogajanje v družbi, in »veja blagostanja«, kjer ne prevladuje prepričanje o nasprotovanju družbi, temveč o njenem dopolnjevanju in samoaktualizaciji (Lavrič 2002: 236–237). Glede na povedano je vprašljivo, ali je kontrakulturno/proticerkveno komponento (še) upravičeno zajeti v merski instrument novodobniških idej. Lavrič (2002; 2003) je namreč ugotovil, da je mogoče novodobništvo proučevati in meriti v obliki treh prepričanj oz. trditvev, ki nudijo zanesljiv in stabilen indikator novodobništva. Trditve predstavljajo tri vsebinske ideje novodobništva po Heelasu (1996b): holistično, mistično in milenaristično sestavino, ki so najtesneje povezane s faktorsko komponento novodobništva (glej Lavrič 2002: 238–239). Preostali dve trditvi predstavljata kontrakulturno in izkustveno-sinkretično

idejno sestavino ter sta od vseh petih z novodobništvom najmanj povezani. Nobena izmed petih pa se ne nanaša na proticerkvenost (prim. Houtman in Aupers 2007).

Glede Houtmanove in Aupersove zastavitve novodobništva je mogoče torej skleniti: da ju ne zanimajo novodobniška prepričanja, ampak »novodobniki« (kot jasno ločeni od ostalih prej omenjenih skupin in eksplicitno nasprotujoči institucionalni religiji); da ju zanimajo predvsem »kontrakulturno ozaveščeni«, ki pa po Heelasu (1996b) in Lavriču (2002) niso edina veja novodobnikov; in da s tem, ko v merski instrument novodobništva vključujeta »neverovanje v Boga« (v kombinaciji z ostalimi indikatorji), sledita »radikalni tezi«, saj v okviru svoje metodologije ne dopuščata potencialnega sprejemanja novodobniških idej znotraj religiozne populacije, medtem ko je to po »tezi soobstoja« možno. Tako se je v kontekstu opisanega mogoče vprašati, do katere mere (če sploh) religiozni (in tradicionalistično orientirani) ljudje sprejemajo novodobniške ideje.

3 Novodobniške ideje znotraj religiozne populacije

Nekatere raziskave empirično podpirajo ostro ločevanje religioznosti in novodobništva, saj njihovi rezultati kažejo, da je »subjektivna spiritualnost« razširjena v majhnem deležu institucionalno religioznih ljudi (Glendinning in Bruce 2006: 412), da konvencionalni verniki niso naklonjeni individualnim duhovnim idejam, ker te spodkopavajo s strani uradne cerkve ponujene avtorizirane verzije svetega (Orenstein 2002: 302), da je sprejemanje novodobniških idej negativno povezano z očetovo religioznostjo (Doktór 1999). Takšno razmejenost obeh pojavov je mogoče uvrstiti predvsem v dva tipa klasifikacije potencialnih reakcij konvencionalnih vernikov na novodobništvo. Prva možnost je, da verniki nasprotujejo novodobniškim idejam in jih eksplicitno zavračajo, druga pa, da opustijo svoja religiozna prepričanja in versko skupnost zaradi nezadovoljstva z institucionalno religijo ter sprejmejo novodobniške ideje (glej Ježek 2005: 244–245).¹

Vendar obstaja tudi vmesna pot – namreč vernikov poskus vključitve novodobniških idej v okvir njegovega religioznega prepričanja. Takšna vključitev ne pomeni nujno ogrožanja njegovih religioznih prepričanj ali participacije pri verskih obredih. Ne nazadnje je možno tudi, da se vključitev odvija na nezavedni ravni (Ježek 2005). Raziskave v tej luči kažejo, da religioznost pozitivno korelira s »paranormalnimi prepričanji« (kot segmentom novodobništva) (glej McKinnon 2003: 302; Orenstein 2002: 309), ki so za mnoge ljudi del njihove religioznosti, ki je kompleksna celota religioznih *in* duhovnih prepričanj (McKinnon 2003). Četrtnina Američanov npr. verjame v astrologijo, enak delež pa tudi v reinkarnacijo (Lewis 1992). Glede na to, da skoraj 96 % Američanov verjame v Boga (Inglehart in dr. 2004), prihaja do preseka religioznih prepričanj in novodobniških idej. V eni izmed raziskav se je tretjina protestantov strinjala z novodobniškima trditvama »Vsa duhovna resnica in modrost sta znotraj mene« in »Posameznik bi moral do svojih lastnih religioznih prepričanj priti

1. Ježkova klasifikacija se sicer nanaša predvsem na verovanja v magijo, čarovništvo itn., kar pa se sicer pogosto interpretira kot ena izmed novodobniških dimenzij.

brez posredovanja katerekoli cerkve« (Donahue 1993: 182). Raziskave kažejo tudi, da se le četrtina anketirancev opredeli za vero v Boga, ko so jim na voljo tudi alternativni odgovori (glej Glendinning in Bruce 2006), in da polovica tistih, ki verjamejo v reinkarnacijo, prav tako verjame v religiozni pojem vstajenja od mrtvih (glej Kemp 2001; Lambert 1999). Kemp tako ne govori o novodobništvu in krščanstvu, temveč o »krščanskem novodobništvu« (2001: 95; glej tudi Heelas 1996b). Skratka, ugotavlja se, da so konvencionalni verniki vse bolj avtonomni in da prihaja do soobstoja religioznih in duhovnih prepričanj (Lambert 1999; Redden 2005; Saucier in Skrzypińska 2006).

Vzrokov za prepletanje religioznosti in novodobništva je več, avtorji pa najbolj izpostavljajo skupne točke konvencionalnih religij in novodobniških idej. Prepletanje avtorji ugotavljajo predvsem za krščanstvo (glej Saliba 1999), oz. natančneje, rimo-katolicizem (glej Dinges 2004) in evangeličane (glej Guest in Taylor 2006; Sutcliffe 2006). Finlayson Smithova in Greatz Simmondsova tako menita, da se religiozna prepričanja dotikajo nekaterih elementov, ki so skladni z »alternativno religijo« (2006: 339), Bainbridge pa vidi stično točko med obema v skupnem prepričanju o obstoju transcendentálnih entitet, kot je npr. človeška duša (2004: 392). V slovenskem okolju je Lavrič (2005) na vzorcu študentov ugotovil pozitivno povezanost med katolicizmom in novodobništvom; najbolj religiozni so bili torej najbolj »novodobniški«.

4 Novodobništvo in tradicionalizem

Odnos med novodobništvom in religioznostjo je pomemben za razjasnitev glavnega problema, tj. odnosa med novodobništvom in tradicionalizmom. Razumevanje religioznosti in novodobništva kot nezdružljivih (radikalna teza) je vzporeden z odnosom nezdružljivosti med tradicionalizmom in novodobništvom. V preteklih raziskavah se je namreč izkazalo, da religioznost in tradicionalizem pozitivno korelirata (glej Achterberg in dr. 2006; De Koster in van der Waal 2007; Saucier in Skrzypińska 2006; Ule in Miheljčak 1995), in posledično naj bi poleg vernikov tudi konservativni člani družbe (Manheim (1953) razume konservativizem kot posebno obliko tradicionalizma) nasprotovali novodobništvu, saj ta spodkopava tradicionalne institucije (Bainbridge 2005: 22). V tem kontekstu raziskave kažejo, da so novodobniške ideje bolj priljubljene med liberalnimi protestantskimi denominacijami kot med konservativnimi (glej Donahue 1993; Stark in Bainbridge 1985). Ti izsledki sovpadajo z ugotovitvami Houtmana in Aupersa (2007), da torej najmanj tradicionalistično orientirani v največji meri sprejemajo novodobniške ideje. Iz detradicionalizacijske teze je mogoče izpeljati tudi hipotezo, da bosta glede na pozitivno povezanost religioznosti in tradicionalizma (Achterberg in dr. 2006; Roshwald 2002) negativno korelirala tudi religioznost (tradicionalnost) in novodobništvo (detradicionalnost). Vendar pa je mogoče na podlagi ugotovitev nekaterih raziskav o pozitivni povezanosti religioznosti in novodobništva (Bainbridge in Stark 1980; Lambert 1999; Lavrič 2005) pričakovati tudi pozitivno povezanost tradicionalizma in novodobništva. Po našem vedenju ni raziskav, ki bi proučevale interakcijo omenjenih treh konceptov, za razliko od Houtmana in Aupersa (2007) pa smo v zastavitvi novodobništva v naši raziskavi sledili Heelasu (1996b) in

Lavriču (2002; 2005) ter vanjo nismo vključili »proticerkvenosti« oz. kontrakulturnega elementa, ki – kot že rečeno – v operacionalizacijo novodobništva ne spadata nujno. Namen take zastavitve novodobništva je preprečitev vnaprejšnje izključitev možnosti obstoja in razširjenosti novodobniških idej med religiozno populacijo in, kar je bistvenejše, tradicionalistično orientirano populacijo.

5 Predmet študije

V nadaljevanju študije bomo proučili ustreznost treh lestvic v katoliškem, pravoslavnem, muslimanskem in protestantskem kulturnem okolju, primerjali povprečne vrednosti spremenljivk ter proučili odnos med tradicionalističnimi vrednotami, religioznostjo in novodobniškimi idejami.

5.1 Hipoteze

Prva hipoteza se nanaša na odnos med religioznostjo in novodobništvom: če držijo ugotovitve Bainbridgea (2004), Finlayson Smithove in Greatz Simmondsove (2006), Lamberta (1999), Lavriča (2005), Orensteina (2002), Salibe (1999) in ostalih, obstaja med obema spremenljivkama pozitivna povezanost (H1). Nadalje, če držijo ugotovitve Achterberga in dr. (2006), Bergerja (1990), De Kostra in van der Waala (2007), Roshwalda (2002), Sauciera in Skrzypińskie (2006), Shilsa (1981), Uletove in Miheljaka (1995) ter drugih, je pričakovati pozitivno in statistično značilno povezanost med religioznostjo in tradicionalizmom (H2). Nazadnje bomo preverili tretjo hipotezo (H3), ki se v skladu z radikalno detradicionalizacijsko tezo glasi, da bodo novodobniške ideje najbolj sprejemali tisti, ki zavračajo tradicionalistične vrednote (Houtman in Aupers 2007; glej tudi Heelas 1996a).

6 Metoda

6.1 Vzorec

V naši raziskavi so vzorec sestavljali dodiplomski študentje prvih in drugih letnikov družboslovnih študijskih smeri v štirih različnih religiozno-kulturnih okoljih. Iz celotnega vzorca ($n = 1786$) so bili za namene analize izbrani le anketiranci, ki so sebe prištevali k prevladujočemu verstvu znotraj svojega religioznega okolja. Naš vzorec so tako sestavljali anketiranci iz Slovenije (Maribor, katoliki, $n = 361$), Bosne in Hercegovine (Sarajevo, muslimani, $n = 392$), Srbije (Niš, pravoslavni, $n = 396$) in ZDA (Auburn, protestanti, $n = 285$).² Povprečna starost slovenskega vzorca je bila 20 let ($SD = 1,23$), bosanskega 20,62 let ($SD = 1,66$), srbskega 20,37 let ($SD = 1,33$) in ameriškega 20,12 let ($SD = 1,55$). Celoten vzorec je sestavljalo 62,2 % žensk oz. od 56 % v ameriškem vzorcu do 66,5 % v bosanskem vzorcu. Študentje so vprašalnike izpolnjevali pod nadzorstvom pri predavanjih, kar pomeni, da niso sodelovali le tisti, ki bi bili religiji bližje oz. ji bili bolj naklonjeni. Pri prevodu vprašalnika za bosanski

2. Izbranih je bilo deset prevladujočih protestantskih denominacij v ZDA.

vzorec je bilo v eni izmed trditev lestvice religioznosti potrebno besedo »nebesa« zamenjati z besedo »raj«.

Naš namenski neverjetnostni vzorec študentov nam sicer ne omogoča posploševanja na širšo populacijo,³ vendar pa nam zaradi primerljivosti vseh štirih posameznih vzorcev omogoča veljavne medkulturne oz. medreligiozne primerjave. Anketiranci so namreč homogeni glede na nekatere ključne družbene dejavnike (starost, izobrazba, družbeni status) in tako posledično primerljiva enota.⁴ Uporaba homogenega (npr. študentskega) vzorca poveča verjetnost, da so razlike med državami dejansko odraz kulturnih in ne drugih (npr. sociodemografskih) razlik (Schwartz 1999: 34; glej tudi Van der Vijver in Leung 1997; Reynolds, Simintiras in Diamantopoulos 2000).⁵ Dodatno dimenzijo o uporabnosti študentskih vzorcev pa je dala raziskava Flereta in Lavriča (2008), kjer avtorja pri primerjavi študentskih in nacionalnih vzorcev iz *Evropske raziskave vrednot (EVS)*⁶ triindvajsetih evropskih držav ugotavljata, da je ob statistično značilni povezanosti med proučenimi spremenljivkami v študentskem vzorcu vselej obstajala istosmerna statistično značilna povezanost tudi na reprezentativnem nacionalnem vzorcu.⁷ Avtorja skleneta, da so študentski vzorci primerni in veljavni za medkulturne primerjave,⁸ kljub temu da niso reprezentativni za splošno prebivalstvo (prav tam).⁹

3. Uporabo študentskih vzorcev mnogi avtorji problematizirajo, predvsem glede njihove zunanje veljavnosti (glej Sears 1986). Študentje se namreč od ostale populacije v mnogih pogledih razlikujejo; sestavljajo ozko starostno skupino, vključeni so v izobraževalni sistem in v njem zasedajo relativno visoko pozicijo (prav tam: 521).
4. Gre za t. i. ujemalni vzorec (angl. *matched sample*).
5. Schwartz ugotavlja, da medkulturne primerjave, ki temeljijo na reprezentativnih vzorcih, terjajo določeno mero previdnosti. Države se namreč razlikujejo po svoji demografski sestavi (npr. distribuciji starosti, izobrazbe, poklica), te razlike pa utegnejo vplivati na vrednote posameznih demografskih skupin. Na starejše populacije tako ne vpliva le prevladujoča kultura – npr. večinska (in lastna) religiozna orientacija – temveč tudi edinstvene izkušnje, ki jih imajo te skupine zaradi svoje »družbene lokacije« (1999: 32). Z drugimi besedami, do razlik med državami utegne prihajati zaradi različne demografske strukture. Zato je ob medkulturnih primerjavah na osnovi reprezentativnih nacionalnih vzorcev potrebno kontrolirati tudi demografske razlike.
6. Svetovna raziskava vrednot (v okvir katere spada *EVS*) sicer uporablja stratificirano verjetnostno vzorčenje.
7. Čeprav se študentje razlikujejo od ostale populacije, pa avtorja dodajata, da je mogoče predpostaviti, da se študentje v različnih kulturnih okoljih od ostale populacije razlikujejo v podobnih pogledih – so npr. sistematično bolj postmaterialistično orientirani, bolj permissivni glede pravice do splava in manj religiozni kot preostala populacija (prav tam).
8. Uporaba homogenih (predvsem študentskih) vzorcev z neverjetnostnim vzorčenjem postaja v medkulturnih raziskavah zaradi njihovih omenjenih lastnosti pogosta praksa (glej DeJong, Faulkner in Warland 1976; Forgas, Kagan in Frey 1977; Hofstede 1980; Darley in Johnson 1993; McClenon 1993; Burton, Farh in Hegarty 2000; Hoellinger in Smith 2002; Soares 2004).
9. Skladno z ugotovitvami o ustreznosti študentskih vzorcev tako npr. Hoellinger in Smith pri medkulturnem proučevanju religioznosti in novodobništva na študentskem vzorcu ne podajata sklepov le o študentski populaciji, ampak tudi o »religioznih vrednotah celotne populacije« (2002: 245).

6.2 Merski instrument

Vse tri spremenljivke so bile merjene v obliki trditev Likertovega formata. Na religioznost so se nanašale naslednje trditve: »Ali verjamete v Boga?«; »Ali verjamete, da imajo ljudje dušo?«; »Ali verjamete v posmrtno življenje?«; »Ali verjamete v nebesa?« in »Ali verjamete v pekel?« (1 = sploh ne verjamem, 5 = popolnoma verjamem).

Tradicionalistične vrednote so bile opazovane prek treh trditev: »Tradicija je zame pomembno vodilo na razpotjih mojega življenja«; »Čeprav so morda bili manj seznanjeni z znanostjo, so naši predniki bili bolj modri«; »Običaje in šege naših prednikov je potrebno izvajati, tudi kadar je zame težko razumeti njihov pomen«¹⁰ (1 = se ne strinjam, 5 = se strinjam).

Novodobništvo smo opazovali prek treh trditev, vsaka izmed njih pa izraža temeljno novodobniško idejno sestavino (glej Heelas 1996b; Lavrič 2002): »Vsak človek ima notranje duhovno jedro, ki ga je mogoče prebuditi in doseči razsvetljenje« (mistična idejna sestavina); »Vse stvarstvo, vključno s človekom, preveva neka enotna duhovna energija« (holistična idejna sestavina); »Pred nami je čas duhovnega prebujenja in hitrega razvoja človeške zavesti« (milenaristična idejna sestavina) (1 = se ne strinjam, 5 = se strinjam).

6.2.1 Ustreznost treh lestvic v medkulturni primerjavi

Najprej smo preverili, ali obravnavane trditve dejansko merijo predpostavljene spremenljivke znotraj štirih religioznih okolij. Kaiser-Meyer-Olkinov test je znašal 0,84, Bartlettov test sferičnosti pa je bil statistično značilen ($p < 0,001$), kar potrjuje primernost podatkov za eksploratorno faktorsko analizo. Pred izvedbo eksploratorne faktorske analize smo izvedli metodo glavnih komponent za oceno števila faktorjev. Po Kaiserjevem kriteriju smo obdržali tri komponente z lastnim vektorjem, višjim od ena. Uporabljena je bila metoda glavnih osi. Trije faktorji so pojasnili 36,19 %, 14,26 % in 7,76 % celotne skupne variance. Komunalitete vseh spremenljivk so bile višje od 0,5. Mejna točka interpretacije faktorjev je bila vrednost 0,45. Večina spremenljivk je obtežila dva ali celo tri faktorje, zato smo na treh faktorjih izvedli poševno rotacijo,¹¹ ki je pokazala jasno faktorsko strukturo, spremenljivke pa so obtežile faktorje skladno z našo zastavitvijo lestvic. Faktorje smo poimenovali »religioznost«, »novodobništvo« in »tradicionalizem« (Tabela 1). Podobna struktura je nastala tudi na ravni posameznih vzorcev.¹² Rezultati eksploratorne faktorske analize kažejo, da je lestvica po Heelasovem pojmovanju novodobništva (1996b) in Lavričevi zastavitvi (2002; 2005) ustrezna

10. Vprašalnik je vseboval še dodatno trditev, ki se nanaša na tradicionalistične vrednote (»Vsako dekle bi se moralo poročiti kot devica, saj je to zagotovilo zakonske harmonije«), vendar je nismo uvrstili v lestvico tradicionalizma, saj se je notranja konsistentnost sumacijske lestvice tradicionalističnih vrednot z njeno vključitvijo zmanjšala (na individualni ravni vzorcev je bil v tem pogledu izjema le srbski vzorec).

11. Poševna rotacija je bila izbrana zaradi teoretične predpostavke o povezanosti faktorjev.

12. Izjema je bil slovenski vzorec, kjer je vprašanje »Ali verjamete, da imajo ljudje dušo?« obtežilo faktor novodobništva.

za medkulturne primerjave, saj vse tri novodobniške trditve predstavljajo celoto, ločeno od religioznosti na eni in od tradicionalizma na drugi strani.

Tabela 1: Matrika rotiranih faktorjev enajstih obravnavanih trditev, celoten vzorec.

	Faktor		
	Religioznost	Novodobništvo	Tradicionalizem
Ali verjamete v Boga?	0,71		
Ali verjamete, da imajo ljudje dušo?	0,57		
Ali verjamete v posmrtno življenje?	0,84		
Ali verjamete v nebesa?	0,92		
Ali verjamete v pekel?	0,91		
Vsak človek ima višje duhovno jedro, ki ga je mogoče prebuditi in doseči razsvetljenje.		0,67	
Vse stvarstvo, vključno s človekom, preveva neka enotna duhovna energija.		0,98	
Pred nami je čas duhovnega prebujenja in hitrega razvoja človeške zavesti.		0,50	
Tradicija je zame pomembno vodilo na razpotjih mojega življenja.			0,68
Čprav so morda bili manj seznanjeni z znanostjo, so naši predniki bili bolj modri.			0,59
Običaje in šege naših prednikov je potrebno izvajati tudi kadar je zame težko razumeti njihov pomen.			0,75
Delež pojasnjene variance (%)	36,19	14,26	7,76

Opombe: Metoda glavnih osi s poševno rotacijo. Vrednosti, manjše od 0,4, niso prikazane.

Na podlagi rezultatov eksploratorne faktorjske analize smo ustvarili tri sumacijske lestvice. Notranja konsistentnost lestvice religioznosti je na ravni celotnega vzorca znašala $\alpha = 0,89$ ¹³, tradicionalizma $\alpha = 0,71$ ¹⁴, novodobništva pa $\alpha = 0,77$ ¹⁵.

Vprašalnik nam je dopuščal tudi kontrolo nekaterih demografskih spremenljivk. Poleg spola ($m = 1$, $\mathring{z} = 2$) so anketiranci navedli še *izobrazbo matere in izobrazbo očeta* ($1 = \text{»manj kot osnovnošolska izobrazba«}$, $8 = \text{»podiplomska izobrazba«}$). Prav

13. Na ravni individualnih vzorcev je notranja konsistentnost znašala: $\alpha_{\text{Slovenija}} = 0,85$, $\alpha_{\text{BiH}} = 0,80$, $\alpha_{\text{Srbija}} = 0,84$ in $\alpha_{\text{ZDA}} = 0,89$.

14. Na ravni individualni vzorcev je notranja konsistentnost znašala: $\alpha_{\text{Slovenija}} = 0,69$, $\alpha_{\text{BiH}} = 0,71$, $\alpha_{\text{Srbija}} = 0,70$ in $\alpha_{\text{ZDA}} = 0,65$. Za krajše lestvice (sestavljene iz 10 ali manj trditev) je običajno, da je $\alpha < 0,7$ (Pallant 2001), kar se je pri nas izkazalo v slovenskem in ameriškem vzorcu.

15. Na ravni individualnih vzorcev je notranja konsistentnost znašala: $\alpha_{\text{Slovenija}} = 0,76$, $\alpha_{\text{BiH}} = 0,71$, $\alpha_{\text{Srbija}} = 0,69$ in $\alpha_{\text{ZDA}} = 0,78$.

tako so podali subjektivno oceno *ekonomskega stanja svoje družine* (1= »zelo dobro nam gre«, 5= »le s težavo se prebijamo«).

7 Rezultati

7.1 Opisna statistika

V celotnem vzorcu so najbolj religiozni ameriški protestanti in bosanski muslimani, najmanj pa slovenski katoliki in srbski pravoslavci (Tabela 2). Najbolj tradicionalistično orientirani so anketiranci v bosanskem in srbskem vzorcu, sledijo jim ameriški in slovenski anketiranci. Isti vrstni red držav je tudi pri kriteriju sprejemanja novodobniških idej. Povzeti je mogoče, da so bosanski muslimani hkrati najbolj religiozni, tradicionalistično orientirani in prav tako v največji meri sprejemajo novodobniške ideje, konceptualizirane v obliki naše lestvice. Obratno je glede na tri spremenljivke mogoče reči za slovenski katoliški vzorec, ki vselej zasede zadnje mesto. Ugotavljanje razlik med spoloma je pokazalo, da so dekleta dosegala statistično značilno ($p < 0,001$) višjo povprečno vrednost obravnavanih spremenljivk v bosanskem (tradicionalizem) in srbskem vzorcu (religioznost in novodobništvo).

Tabela 2: Opisna statistika religioznosti, tradicionalizma in novodobništva, posamezni vzorci.

		Religioznost	Tradicionalizem	Novodobništvo
Slovenija (n = 361)	Povprečna vrednost	3,28 ^a	2,75 ^a	3,07 ^a
	Standardni odklon	0,92	0,82	0,87
BiH (n = 392)	Povprečna vrednost	4,65 ^b	3,44 ^b	4,10 ^b
	Standardni odklon	0,66	0,93	0,79
Srbija (n = 396)	Povprečna vrednost	3,33 ^a	3,37 ^{bc}	3,68 ^c
	Standardni odklon	0,99	0,93	0,86
ZDA (n = 285)	Povprečna vrednost	4,77 ^c	3,13 ^d	3,24 ^a
	Standardni odklon	0,55	0,74	0,95

Povprečne vrednosti spremenljivk, označene z različno nadpisanimi črkami, se med seboj statistično značilno razlikujejo ($p < 0,05$).

7.2 Religioznost in novodobništvo

Rezultati korelacije so pokazali obstoj statistično značilne pozitivne povezave med religioznostjo in novodobništvom ($r_{\text{celoten vzorec}} = 0,35, p < 0,001$), na ravni posameznih vzorcev pa v vseh treh evropskih kulturnih okoljih: $r_{\text{Slovenija}} = 0,53$ ($p < 0,001$), $r_{\text{BiH}} = 0,25$ ($p < 0,001$) in $r_{\text{Srbija}} = 0,38$ ($p < 0,001$). Izjema je bil vzorec ZDA, kjer sicer pozitivna korelacija med spremenljivkama ni dosegla statistične značilnosti ($r_{\text{ZDA}} = 0,07, p > 0,05$). Ob parcialni korelaciji (kontrolni izobrazbe staršev in zaznave ekonomskega stanja družine) se je raven povezanosti nekoliko zvišala in ostala statistično značilna

($r_{\text{celoten vzorec}} = 0,38, p < 0,001$) oz. ostala enaka znotraj posameznih vzorcev.¹⁶ Rezultati tako kažejo, da je pozitivna povezanost med religioznostjo in novodobništvom dokaj enoznačna, ko gre za neprotestantsko okolje, sicer pa tudi v protestantskem vzorcu ni prišlo do negativne povezanosti.

7.3 Tradicionalizem in religioznost

Skladno s predhodnimi raziskavami (De Koster in van der Waal 2007; Saucier in Skrzypińska 2006; Ule in Miheljak 1995) se je tudi v naši raziskavi izkazalo, da so tradicionalistične vrednote korelat religioznosti ($r_{\text{celoten vzorec}} = 0,25, p < 0,001$). To velja v treh posameznih vzorcih evropskega verskega okolja ($r_{\text{Slovenija}} = 0,25, p < 0,001$, $r_{\text{BiH}} = 0,17, p < 0,001$, in $r_{\text{Srbija}} = 0,32, p < 0,001$). Ponovno je izjema vzorec ZDA, kjer povezava – čeprav pozitivna – ni statistično značilna ($r_{\text{ZDA}} = 0,01, p > 0,05$). Ponovno smo izvedli parcialno korelacijo, kjer tako na celotnem vzorcu kot znotraj posameznih vzorcev ni prišlo do sprememb koeficientov.¹⁷ Naši rezultati tako podpirajo H2 v okviru neprotestantskega religioznega okolja, tudi tokrat pa neznatna pozitivna povezanost med pojavoma v protestantskem okolju ni bila statistično značilna.

7.4 Tradicionalizem in novodobništvo

Nazadnje smo ugotavljali povezanost med tradicionalizmom in novodobniškimi idejami (H3). Med obema pojavoma je znotraj celotnega vzorca obstajala pozitivna in statistično značilna povezanost ($r_{\text{celoten vzorec}} = 0,35, p < 0,001$); podobno se je izkazalo tudi znotraj vseh štirih posameznih vzorcev, kjer so se koeficienti gibali od $r_{\text{ZDA}} = 0,15$ ($p < 0,05$) do $r_{\text{Slovenija}} = 0,34$ ($p < 0,001$) (Tabela 3). Parcialna korelacija je na celotnem vzorcu in znotraj posameznih vzorcev pokazala praktično enake rezultate (Tabela 3). Glede na ugotovljeno povezanost religioznosti in tradicionalizma smo ponovno izvedli delno korelacijo, kjer smo poleg običajnih kontrolnih spremenljivk kontrolirali tudi vpliv religioznosti, saj obstaja možnost, da k povezanosti tradicionalizma in novodobništva bistveno prispeva religioznost. Povezanost med spremenljivkama se je ob dodatni kontrolni spremenljivki nekoliko zmanjšala ($r_{\text{celoten vzorec}} = 0,27, p < 0,001$), vendar je kljub temu v vseh štirih kulturnih okoljih ostala pozitivna in statistično značilna (Tabela 3).¹⁸ Naše ugotovitve znotraj štirih verskih okolij ne podpirajo H3 oz. ugotovitev Houtmana in Aupersa, ki v okviru krščanske Evrope ugotavljata, da so »za novodobniške ideje najbolj dovzetni tisti, ki najbolj zavračajo tradicionalistične vrednote« (Houtman in Aupers 2007: 309).

16. Rezultati se niso bistveno razlikovali niti, ko smo vzorce razdelili po spolu.

17. Ponovno se rezultati na vzorcih, razdeljenih po spolu, niso bistveno razlikovali.

18. Vzorci, razdeljeni po spolu, so sicer pokazali nekatera odstopanja. Koeficient korelacije je bil večji pri moških anketirancih (razlike so se gibale od 0,06 v srbskem vzorcu do 0,18 v bosanskem vzorcu). V protestantskem vzorcu pri moških anketirancih pozitivna povezanost med tradicionalizmom in novodobništvom ni bila statistično značilna. Na tem mestu se nismo poglabljali v interpretacijo vsebinskih razlik.

Tabela 3: Korelacije novodobnosti in tradicionalizma ter delne korelacije, posamezni vzorci.

Država	Korelacije	Delne korelacije ^a	Delne korelacije ^b
Slovenija	0,34***	0,35***	0,27***
BiH	0,25***	0,25***	0,22***
Srbija	0,34***	0,32***	0,23***
ZDA	0,15*	0,15*	0,15*

Opombe: * $p < 0,05$; *** $p < 0,001$.

a = kontroliranje izobrazbe staršev in samoocene ekonomskega položaja družine.

b = kontroliranje izobrazbe staršev, samoocene ekonomskega položaja družine in religioznosti.

8 Diskusija in sklep

Glavni namen pričujoče študije je bil proučiti interakcijo religioznosti, tradicionalizma in novodobniških idej oz. preveriti veljavnost detradicionalizacijske teze, po kateri odsotnost tradicionalističnih vrednot spodbudi ljudi k večji usmerjenosti vase, k čaščenju samega sebe oz. k novodobniškim idejam (glej Heelas 1996a; Houtman in Aupers 2007). Naša raziskava, opravljena na vzorcu študentov štirih različnih kultur, je, za razliko od Houtmanove in Aupersove (ki je v merski instrument novodobništva zajela kontrakulturno oz. proticerkveno komponento, neverovanje v Boga itn.), dopuščala možnost hkratnega obstoja treh obravnavanih spremenljivk, skladno s »tezo soobstoja« (Heelas 1996a).

Opisna statistika je pokazala, da dosega muslimanski vzorec najvišje povprečne vrednosti glede na vse tri spremenljivke, katoliški pa najnižje. Obstoj statistično značilne pozitivne povezanosti religioznosti in novodobništva (tudi ob kontroliranju sociodemografskih spremenljivk) podpira H1, tj. možnost hkratnega obstoja novodobništva in religioznosti, ter sovпада z ugotovitvami Bainbridgea, ki poudarja skupno lastnost religioznosti in novodobništva – »vero v nadnaravno« (Bainbridge 2004: 382) – oz. vidi pri obeh pojavih »transcendentnost« v odnosu do tostranskega, materialnega sveta (Stark in Bainbridge 1980). Merjenje novodobniških idej kot potencialno razsejanih med konvencionalnimi verniki (Bainbridge 2004; Bainbridge in Stark 1980; Goode 2000; Lavrič 2002 in 2003; Orenstein 2002) pokaže, da imajo v vseh treh evropskih vzorcih najbolj religiozni tudi relativno največ novodobniških prepričanj. Znotraj istih treh vzorcev se je izkazala tudi pozitivna povezanost med religioznostjo in tradicionalizmom, kar podpira H2 in je skladno z nekaterimi drugimi raziskavami (glej De Koster in van der Waal 2007; Saucier in Skrzypińska 2006; Ule in Miheljak 1995). Protestantske ZDA so bile izjema v dveh omenjenih primerih, kjer sicer pozitivna povezanost ni bila statistično značilna. Tako je mogoče reči, da (ameriški) protestantizem ni povezan ne s tradicionalizmom ne z novodobništvom. Odsotnost obstoja prve povezave po eni strani morda ne preseneča glede na ugotovljeno relativno nizko povprečno stopnjo tradicionalistične orientacije v ameriškem vzorcu, kar je mogoče pojasniti v okviru modernizacijske teorije oz. ob dejstvu, da ZDA spadajo med najbolj

razvite države sveta (*Human Development Report 2006*), prav tako pa so bolj postmaterialistično orientirane, kar v kombinaciji z družbenim razvojem povzroča odmik od tradicionalističnih vrednot (Inglehart in Baker 2000). Sicer to ne pojasni ugotovitve, da je postsocialistična in po ekonomskih indikatorjih manj razvita Slovenija glede na naš vzorec manj tradicionalistična kot ZDA, čeprav Inglehart in Baker ugotavljata, da poleg družbeno-ekonomskega razvoja ne gre pozabiti na »kulturno tradicijo« države (predvsem prevladujočo religijo, komunistično zgodovino itd.). Po drugi strani pa je potrebno upoštevati tudi relativno visoko stopnjo religioznosti v ZDA,¹⁹ kjer ima bistveno vlogo »civilna religija« (glej Flere in Lavrič 2007), poleg tega pa tudi dejstvo, da je za ZDA značilna visoka stopnja pluralizma »religioznega trga«, tekmovalnosti in truda ponudnikov religiozних storitev oz. produktov, ki skušajo privabiti »kupce oz. potrošnike« (Stark in Bainbridge 1985; 1987). Tako ugotovitev, da protestantizem ni povezan s tradicionalističnimi vrednotami, ne preseneča, še posebej v kontekstu »individualistične narave« protestantizma, pri katerem gre že izvorno za odmik od tradicionalne (moralne) avtoritete duhovništva; vsak posamezni vernik oz. bralec svetega pisma je namreč »edina moralna avtoriteta« (Cecil 1993: 205; glej tudi Demerath 1995; Bruce 1998). Ne nazadnje pa individualizem ni le značilnost protestantizma, ampak kar celotne ameriške »kulture« (glej Heelas 1996b).

Individualizem novodobništva (Roof 1995; Kubiak 2005; Redden 2005; Radoani 2005) in protestantizma utegne vplivati tudi na odsotnost statistično značilne povezave med pojavoma znotraj protestantskega okolja. Tako se zdi, da protestantski nauk svojim vernikom omogoča realizacijo individualističnih teženj v večji meri kot ostala tri proučevana religiozna okolja, kjer se bolj poudarja hierarhija odnosov. Zato morda anketiranci v neprotestantskih vzorcih potrebo po individualizmu in pluralizmu, ki sta sicer močno prisotna v sodobnih družbah (Bruce 2002; Kubiak 2005), realizirajo prek sprejemanja novodobniških idej, kar se kaže tudi v značilni povezanosti novodobništva in religioznosti.

Izsledki naše raziskave pa so pokazali, da radikalna detradicionalizacijska teza oz. H3 (da torej novodobniške ideje najbolj sprejemajo netradicionalistično orientirani ljudje) ni moč potrditi v nobenem izmed proučevanih kulturnih okolij, kadar novodobništvo ni definirano kot »proticerkvenost« in »neverovanje v Boga« (prim. Houtman in Aupers 2007). Naši rezultati, dobljeni na podlagi merskega instrumenta, ki je sledil Heelasovemu (1996b) in Lavričevemu (2002; 2003; 2005) razumevanju novodobništva, se tako ne skladajo s pojmovanjem novodobništva kot poti, jasno ločene od religioznosti in ateizma, prav tako pa ne s predvidevanjem, da ljudje, ki sprejemajo novodobniške ideje, ne ustvarjajo lastne identitete iz »vnaprej danih avtoritarnih virov« (Houtman in Aupers 2007: 307). Naša raziskava je pokazala, da je mogoče novodobništvo, religioznost in tradicionalizem postaviti na skupni pol. Mogoče je domnevati, da razširjenost novodobniških idej *predvsem* med tradicionalistično orientiranimi anketiranci (v vseh štirih religiozних okoljih) in religioznimi anketiranci (v treh neprotestantskih okoljih)

19. Zagovorniki sekularizacijske teze ZDA omenjajo kot »izjemo« zahodnega sveta (glej Bruce 2002).

kaže na dve stvari: prvič, na naravo novodobništva, in drugič, na lastnosti religioznih in tradicionalistično orientiranih ljudi.

V kontekstu prve točke sprejemanje novodobniških idej med verniki in ljudmi s tradicionalističnimi vrednotami nakazuje, da utegne novodobništvo postati oblika ljudske religioznosti (Hanegraaff 2000: 289), s katero se povezujeja tradicionalizem in njegov obstoj predvsem v ruralnih okoljih. Od uradne religije se ljudska religioznost loči po relativni neorganiziranosti in po svojem neuradnem položaju. Opredelitev ljudske religioznosti po Yoderju prav tako močno spominja na opredelitve novodobništva, saj je definirana kot »celota religioznih prepričanj in praks, ki obstajajo med ljudmi neodvisno od teoloških in liturgičnih oblik uradne religije ter hkrati skupaj z njimi« (cit. po Mullen 2005: 298; glej tudi Kim 2005). V prihodnjih raziskavah bi veljalo ugotavljati morebitne skupne elemente obeh pojavov.

V zvezi z drugo točko naši rezultati podpirajo tiste avtorje, ki menijo, da (religiozni) ljudje vse bolj ustvarjajo svojo kvaziosebno religijo v obliki kolaža oz. mozaika, s kombiniranjem prepričanj in praks iz različnih virov, med katerimi ne zaznavajo nasprotij, ampak jih integrirajo v celoto (Guest in Taylor 2006; Kemp 2001; Mears in Ellison 2000; Saliba 1999). Po drugi strani pa ugotovitev, da novodobništvo z vsemi svojimi lastnostmi (pluralizem, sinkretizem, individualizem, relativizem itn.) najbolj sprejemajo tradicionalistično orientirani ljudje, ne pomeni nujno »ljudskosti« novodobniških idej, ampak morebiti nakazuje, da prihaja do sprememb (tudi) pri tradicionalističnih ljudeh samih. Možno je namreč, da so ti na sedanji točki, ko sprejemajo novodobniške ideje, manj tradicionalistično orientirani kot pred časom, ko (morda) zanje niso bili tako dovzetni. Naša raziskava nam ni omogočila longitudinalne primerjave sprejemanja novodobniških idej, bi jo pa sicer veljalo opraviti v prihodnjih študijah. Ne nazadnje je potrebno tudi omeniti, da je novodobništvo mogoče razumeti kot strategijo za soočanje z vsakdanjimi problemi in stiskami (Heelas 1996b: 201–203; Hoellinger in Smith 2002). Če se ljudje danes vedno bolj »poglabljajo v svoj lastni jaz« (Houtman in Aupers 2007: 309), potem je glede na rezultate naše raziskave mogoče skleniti, da je to značilno predvsem za tradicionalistično orientirane ljudi, kar morda kaže, da tradicionalistična vrednotna orientacija v postmodernem, individualističnem in pluralističnem svetu, polnem nejasnosti in negotovosti, terja določen davek, novodobniške ideje pa nudijo most za premostitev posameznikovih notranjih in zunanjih konfliktov.

Potrebno je omeniti tudi nekatere omejitve naše raziskave. Proučevani vzorec študentov nam je onemogočil oceno nekaterih osrednjih dejavnikov (npr. starost, izobrazba, poklic itd.), ki utegnejo bistveno vplivati na odnos med proučevanimi spremenljivkami. Pomembno je omeniti tudi, da se študentje od ostale populacije razlikujejo glede na tri tukaj obravnavane spremenljivke. Znano je namreč, da je stopnja sprejemanja novodobniških idej najvišja ravno med mlajšimi kohortami in bolj izobraženimi (Mears in Ellison 2000; Hoellinger in Smith 2002; Glendinning in Bruce 2006), hkrati pa je ta demografska skupina tudi najmanj religiozna in najmanj tradicionalistično orientirana. Posledično bi to utegnilo vplivati na ugotovljeno stopnjo povezanosti med tremi spremenljivkami. Nadalje, za študente oz. mlajše generacije je mogoče predpostaviti,

da religijo v primerjavi s preostalo populacijo doživljajo na bolj intelektualni ravni. Naštete omejitve tako bistveno omejujejo možnost posploševanja ugotovitev raziskave s študentskih vzorcev na celotno populacijo.

Podobno kot pri ostalih medkulturnih primerjavah se tudi pri naši raziskavi postavlja vprašanje primernosti uporabe lestvic, ki naj bi merile »isti pojav« pri pripadnikih različnih kultur (Meredith 1993; Reise, Widaman in Pugh 1993; Cheung in Rensvold 1998). Čeprav je eksploratorna faktorska analiza pokazala, da znotraj posameznih vzorcev le ena izmed trditev obteži dva faktorja, pa bi v prihodnje vendarle veljalo povezanost treh spremenljivk proučevati z drugače zastavljenimi lestvicami. Tukaj mislimo predvsem na lestvico religioznosti, kjer nismo upoštevali njenega obrednega elementa, rezultati pa bi se utegnili razlikovati tudi ob upoštevanju njene multidimenzionalnosti (glej Allport in Ross 1967; DeJong, Faulkner in Warland 1976). Podobno je mogoče predvidevati tudi v zvezi z zastavitvijo merskega inštrumenta novodobništva. Ob upoštevanju ne le novodobniških idej, ampak tudi (oz. predvsem) novodobniških praks, bi namreč morebiti prišli do drugačnih spoznanj. Nadalje, v raziskavi smo povezanost spremenljivk ugotavljali na podlagi sumacijskih lestvic, ki imajo po mnenju nekaterih avtorjev v primerjavi s faktorskimi vrednostmi (angl. *factor scores*) določene pomanjkljivosti (glej Cheung in Rensvold 1998). V prihodnjih raziskavah bi zato bilo smiselno izvesti primerjalno analizo rezultatov obeh metod. Prihodnje medkulturne raziskave bi bilo dobro opraviti tudi na vzorcih drugačnih demografskih skupin, za možnost širšega posploševanja pa tudi na reprezentativnih nacionalnih vzorcih. V raziskavi se prav tako nismo osredotočili na nekatere kazalnike razlik med moškimi in ženskami anketiranci.

Kljub omejitvam naše raziskave pa lahko rečemo, da rezultati podpirajo ugotovitve tistih raziskovalcev, ki ugotavljajo, da novodobništvo ostaja pomembna silnica v sodobnih družbah (glej Frisk 2005; Hanegraaff 2000; Heelas 1996b; Mears in Ellison 2000), za katere je sicer značilno širjenje in prevlada posttradicionalističnih vrednot (Inglehart in Baker 2000) ter individualizma, pluralizma in relativizma (Bruce 2002). Ljudje v postmoderni družbi tako ne iščejo ene same resnice, ampak več hkratnih (Moravčíková 2005). Prav tako ne iščejo le racionalno-izkustvene oz. na znanosti temelječe resnice – pri ustvarjanju slike o sebi in svetu namreč prihaja do sinteze raznolikih elementov. Ne le da je mogoč hkraten obstoj tradicionalističnih vrednot in novodobniških idej, zdi se, da se lahko te tudi empirično ujemajo. To utegne biti tudi smiselno, če upoštevamo, da imata tako novodobniška duhovnost kot tudi tradicionalistična vrednotna orientacija starodavne korenine in da obe izražata težnjo po določenih vzorcih mišljenja, ki so v mnogih pogledih zoperstavljeni racionalnemu in znanstvenemu spoznanju.

Literatura

Achterberg, Peter, in dr. (2006): Contesting Individual Liberty; Moral Traditionalism and Authoritarianism in the Netherlands: paper presentation. Changing Cultures, European Perspectives. Dostopno prek: <http://www.esaculture.be/files/Paper%20Achterberg,%20Aupers%20and%20Houtman%20-%20Ghent%20Conference%5B1%5D%5B1%5D.pdf> (5. 3. 2008).

- Adam, Barbara (1996): Detraditionalization and the Certainty of Uncertain Futures. V P. Heelas in dr. (ur.): Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity: 134–148. Cambridge: Blackwell.
- Allport, Gordon, in Ross, Michael (1967): Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5: 432–443.
- Bainbridge, William S. (2004): After the New Age. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43 (3): 381–394.
- Bainbridge, William S. (2005): New Age Policy. V M. Moravčíková (ur.): *New Age*: 21–37. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví.
- Bainbridge, William S., in Stark, Rodney (1980): Superstitions: Old and new. *Skeptical Inquirer*, 6 (4): 18–32.
- Bauman, Zygmunt (1996): Morality in the Age of Contingency. V P. Heelas in dr. (ur.): Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity: 49–58. Cambridge: Blackwell.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Berger, Peter L. (1990): *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. New York: Anchor Books : Doubleday.
- Boudon, Raymond (1984): *La place du désordre*. Pariz: Presses universitaires de France.
- Bruce, Steve (1998): Cathedrals to Cults: the Evolving Forms of the Religious Life. V P. Heelas in dr. (ur.): *Religion, Modernity and Postmodernity*: 19–35. Oxford, Malden: Blackwell.
- Bruce, Steve (2002): *God is Dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.
- Burton, Brian K., Farh, Jiing-Lih, in Hegarty, Harvey W. (2000): A Cross-cultural Comparison of Corporate Social Responsibility Orientation: Hong Kong vs. United States Students. *Teaching Business Ethics*, 4: 151–167.
- Cecil, Andrew R. (1993). *Moral Values in a Free Society. Individualism and Social Conscience*. Predstavljeno na 15. letnem predavanju Andrewa R. Cecila o moralnih vrednotah v svobodni družbi na Univerzi v Texasu, Dallas, ZDA.
- Cheung, Gordon W., in Rensvold, Roger B. (1998): Cross-cultural Comparisons Using Non-invariant Measurement Items. *Applied Behavioral Science Review*, 6 (1): 93–110.
- Cohen, Jacob, (1988): *Statistical Power Analysis for the Behavioural Sciences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Darley, William K., in Johnson, Denise M. (1993). Cross-National Comparison of Consumer Attitudes Toward Consumerism in Four Developing Countries. *The Journal of Consumer Affairs*, 27 (1): 37–54.
- DeJong, Gordon, Faulkner, Joseph, in Warland, Rex (1976): Dimensions of Religiosity Reconsidered. *Social Forces*, 54: 866–889.
- De Koster, Willem, in Van der Waal, Jeroen (2007): Secularisation in the Netherlands. Reassessing Cultural Value Orientations and their Impact on Voting Behaviour. ASSR Working paper 7 (1). Dostopno prek: <http://www2.fmg.uva.nl/assr/workingpapers/documents/ASSR-WP0701.pdf> (5. 3. 2008).
- Demerath, Jay N. (1995): Cultural Victory and Organizational Defeat in the Paradoxical Decline of Liberal Protestantism. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34 (4): 458–469.
- Dinges, William D. (2004): The New (Old) Age Movement: Assessing a Vatican Assessment. *Journal of Contemporary Religion*, 19 (3): 273–288.

- Doktor, Tadeusz (1999): "New Age" Worldview of Polish Students. *Social Compass*, 46 (2): 215–224.
- Donahue, Michael J. (1993): Prevalence and Correlates of New Age Beliefs in Six Protestant Denominations. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32 (2): 177–184.
- Finlayson Smith, Anne, in Greatz Simmonds, Janette (2006): Help-seeking and Paranormal Beliefs in Adherents of Mainstream Religion, Alternative Religion, and no Religion. *Research Report. Counselling Psychology Quarterly*, 19 (4): 331–341.
- Flere, Sergej, in Lavrič, Miran (2007): Operationalizing Concept at a the Civil Religion Cross-Cultural Level. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 46 (4): 595–604.
- Flere, Sergej, in Lavrič, Miran (2008): On the Validity of Cross-Cultural Social Studies Using Student Samples. *Field Methods* 20 (4):399-412.
- Forgas, Joseph P., Kagan, Carolyn, in Frey, Dieter (1977): The Cognitive Representation of Political Personalities. *International Journal of Psychology*, 12: 19–30.
- Frisk, Liselotte (2005): Is »New Age« a Construction? V M. Moravčíková (ur.): *New Age*: 99–118. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Glendinning, Tony, in Bruce, Steve (2006): New Ways of Believing or Belonging: is Religion Giving Way to Spirituality? *The British Journal of Sociology*, 57 (3): 399–414.
- Goode, Erich (2000): Two Paranormalisms or Two and a Half? An Empirical Exploration. *Sceptical Inquirer*, 23 (1): 29–35.
- Green, Dave (2003): Re-enchanting Modernity: Imagining Tradition as a Psycho-Social Concept. *Journal for Psycho-Social Studies*, 2 (2): 206–219.
- Guest, Mathew, in Taylor, Steve (2006): The Post-Evangelical Emerging Church: Innovations in New Zealand and the UK. *International Journey for the Study of the Christian Church*, 6 (1): 49–64.
- Hanegraaff, Wouter J. (1996): *New Age religion and Western Culture*. Leiden: Brill.
- Hanegraaff, Wouter J. (2000): New Age Religion and Secularization. *Numen*, 47: 288–312.
- Hanegraaff, Wouter J. (2005): New Age Movement. V L. Jones (ur.): *Encyclopedia of Religion* (2. izdaja): 6495–6500. New York: Macmillan.
- Heelas, Paul (1996a): Introduction: Detraditionalization and its Rivals. V P. Heelas in dr. (ur.): *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity*: 1–20. Cambridge: Blackwell.
- Heelas, Paul (1996b): *The New Age Movement*. Cambridge: Blackwell.
- Hoellinger, Franz, in Smith, Timothy B. (2002): Religion and Esotericism among Students: A Cross-Cultural Comparative Study. *Journal of Contemporary Religion*, 17 (2): 229–249.
- Hofstede, Geert (1980): *Culture's Consequences: International Differences in Work-related Values*. London: Sage.
- Houtman, Dick, in Aupers, Stef (2007): The Spiritual Turn and the Decline of Tradition: The Spread of Post-Christian Spirituality in 14 Western Countries, 1981–2000. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 46 (3): 305–320.
- Human Development Report (2006). United Nation Development Programme. New York: Oxford University Press.
- Inglehart, Ronald, in Baker, Wayne E. (2000): Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65: 19–51.

- Inglehart, Ronald, in dr. (2000): World Values Survey and European Values Survey, 1981–1984, 1990–1993, and 1995–1997 [datoteka podatkov]. ICPSR version. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research [izdelava]. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [distribucija]. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov.
- Inglehart, Ronald, in dr. (2004): World Values Survey and European Value Surveys, 1999–2001 [datoteka podatkov]. ICPSR version. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research [izdelava]. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research [distribucija]. Ljubljana: Arhiv družboslovnih podatkov.
- Ježek, Václav (2005): The New Age Movement within the Context of Orthodox Christian Theology and the Orthodox Church in the Czech Lands and Slovakia. V M. Moravčíková (ur.): *New Age*: 240–245. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví.
- Kemp, Daren (2001): The Christaquinarians? – A Sociology of Christians in the New Age. *Studies in World Christianity*, 7 (1): 95–110.
- Kim, Andrew A. (2005): Nonofficial religion in South Korea: Prevalence of Fortunetelling and Other Forms of Divination. *Review of Religious Research*, 46 (3): 284–302.
- Kubiak, Anna (2005): Perfect Religion in the Globalized Culture. V M. Moravčíková (ur.): *New Age*: 263–277. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví.
- Lambert, Yves (1999): Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religious Forms? *Sociology of Religion*, 60 (3): 303–333.
- Langlois, Simon (2001): Traditions: Social. V N. Smelser in P. Baltes (ur.): *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*: 15829–15833. Amsterdam: Elsevier.
- Lavrič, Miran (2002): Pristop k merjenju razširjenosti novodobnih idej. *Anthropos*, 34 (1/3): 231–242.
- Lavrič, Miran (2003): Sociološki pogled na novodobno duhovnost. V A. Fištravec (ur.): *Subkulture: prispevki za kritiko in analizodružbenih gibanj*: 101–135. Maribor: Frontier.
- Lavrič, Miran (2005): Measuring New Age Ideas Among Slovenian Students. V M. Moravčíková (ur.): *New Age*: 340–352. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví.
- Lewis, James R. (1992): Approaches to the study of the New Age movements. V J. R. Lewis, in G. J. Melton (ur.): *Perspectives on the new age*: 15–29. Albany: State University of New York Press.
- Lewis, James R., in Melton, Gordon J. (ur.) (1992): *Perspectives on the new age*. Albany: State University of New York Press.
- Luke, Timothy (1996): Identity, Meaning and Globalization: Detraditionalization in Post-Modern Space-time Compression. V P. Heelas in dr. (ur.): *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity*: 109–133. Cambridge: Blackwell.
- Mannheim, Karl (1953): *Essays in Sociology and Social Psychology*. London: Routledge & Kegan Paul.
- McClenon, James (1993): Surveys of Anomalous Experience in Chinese, Japanese, and American Samples. *Sociology of Religion*, 54 (3): 295–302.
- McKinnon, Andrew M. (2003): The Religious, the Paranormal, and Church Attendance: A Response to Orenstein. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42 (2): 299–303.
- McLeod, Julie (2002): Working out Intimacy: Young People and Friendship in an Age of Reflexivity. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 23 (2): 211–226.

- Mears, Daniel P., in Ellison, Christopher G. (2000): Who Buys New Age Materials? Exploring Sociodemographic, Religious, Network, and Contextual Correlates of New Age Consumption. *Sociology of Religion*, 61 (3): 289–313.
- Meredith, William (1993): Measurement Invariance, Factor Analysis and Factorial Invariance. *Psychometrika*, 58: 525–543.
- Moravčíková, Michaela (2005): Post New Age – Next Age: Juxtaposition or Spiritual Basics of Future? V M. Moravčíková (ur.): *New Age: 17–20*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi.
- Mullen, Patrick B. (2005). *Folklore*. V L. Jones (ur.): *Encyclopedia of Religion* (2. izdaja): 3141–3149. New York: Macmillan.
- Nasel, Dagmar D., in Haynes, David G. (2005): Spiritual and Religious Dimensions Scale: Development and Psychometric Analysis. *Australian Journal of Psychology*, 57 (1): 61–71.
- Orenstein, Alan (2002): Religion and Paranormal Belief. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41 (2): 301–311.
- Pallant, Julie (2001): *SPSS Survival Manual: A Step by Step Guide to Data Analysis Using SPSS for Windows (Version 10 and 11)*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.
- Radoani, Silvana (2005): The Apotheosis of Individualism and of Spiritual ‘Do it by Yourself’. V M. Moravčíková (ur.): *New Age: 497–506*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi.
- Redden, Guy (2005): The New Age: Towards a Market Model. *Journal of Contemporary Religion*, 20 (2): 231–246.
- Reise, Steven P., Widaman, Keith F., in Pugh, Robin H. (1993): Confirmatory Factor Analysis and Item Response Theory: Two Approaches for Exploring Measurement Invariance. *Psychological Bulletin*, 114 (3): 552–566.
- Reynolds, Nina L., Antonis, Simintiras C., in Diamantopoulos, Adamantios D. (2000): Homogeneous Samples in Cross-national Research. *Marketing in the New Millenium*. Swansea: European Business Management School. Dostopno prek: <http://www.swan.ac.uk/sbe/research/working%20papers/EBMS%202000%2011.pdf> (5. 3. 2008).
- Roof, Wade C. (1995): God is in the Details: Reflections on Religion’s Public Presence in the United States in the Mid-1990s. *Sociology of Religion*, 57 (2): 149–162.
- Roshwald, Mordecai (2002): Traditionalism and Its Modifiers. *Modern Age*, 44 (1): 45–47.
- Saliba, John R. (1999). *Christian Responses to the New Age Movement: A Critical Assessment*. London: Geoffrey Chapman.
- Saucier, Gerard, in Skrzypińska, Katarzyna (2006): Spiritual But Not Religious? Evidence for Teo Independent Dispositions. *Journal of Personality*, 74 (5): 1257–1292.
- Schwartz, Shalom H. (1999). A theory of Cultural Values and Some Implications for Work. *Applied Psychology: An International Review*, 48 (1): 23–47.
- Sears, David (1986): College Sophomores in the Laboratory: Influences of a Narrow Database on Social Psychology’s View of Human Nature. *Journal of Eprsonality and Social Psychology*, 51: 515–530.
- Shils, Edward (1981): *Tradition*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Soares, Ana Maria (2004): The influence of culture on consumers: Exploratory and risk taking behaviour. *Doktorska disertacija*. Escola de Economia e Gestão, Universidade do Minho.
- Stark, Rodney, in Bainbridge, William S. (1985): *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*. Los Angeles: Berkley.

- Stark, Rodney, in Bainbridge, William S. (1987): *A Theory of Religion*. New York: Lang.
- Stenger, Horst (1989): Der „okkulte“ Alltag-Beschreibungen und wissenssoziologische Deutung des „New Age“. *Zeitschrift für Soziologie*, 18 (2): 119–135.
- Sucliffe, Steve J. (2006): Re-thinking »New Age« as a Popular Religious Habitus: A Review Essay on The Spiritual Revolution. *Method and Theory in the Study of Religion*, 18: 294–314.
- Thompson, John (1996): Tradition and Self in a Mediated World. V. P. Heelas in dr. (ur.): *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity*: 89–108. Cambridge: Blackwell.
- Tucker, James (2002): New Age Religion and the Cult of the Self. *Society*, 39 (2): 46–51.
- Ule, Mirjana, in Miheljak, Vlado (1995): *Prihodnost mladine*. Ljubljana: DZS: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino.
- Van de Vijver, Fons, in Leung, Kwok (1997): *Methods and Data Analysis for Cross-Cultural Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Wilson, Bryan (1998): The secularization Thesis: Criticism and rebuttals.. V R. Laermans in dr. (ur): *Secularization and Social Integration. Papers in Honour of Karel Dobbelaere*: 45–65. Leuven: Leuven University Press.
- Yoder, Don (1974): Toward a Definition of Folk Religion. *Western Folklore*, 33: 2–15.
- York, Michael (1995): *The Emerging Newtork: A Sociology of the New Age and Neo-pagan Movements*. Lanham, MA: Rowman & Littlefield.
- York, Michael (2001): New Age Commodification and Appropriation of Spirituality. *Journal of Contemporary Religion*, 16 (3): 361–372.

Naslov avtorja:

Andrej Kirbiš, mladi raziskovalec

Filozofska fakulteta

Koroška cesta 160, 2000 Maribor

e-mail: *andrej.kirbis@uni-mb.si*

Andreja Vezovnik

Svet kronične bolečine kot nezavedni odziv subjekta na družbeni kontekst

POVZETEK: Prispevek nakazuje pomen ožjih in širših družbenih dejavnikov za subjektov razvoj simptoma kronične bolečine, pri čemer se osredotoča na vzroke in posledice posameznikovega doživljanja kronične bolečine. Pri iskanju vzrokov njenega nastanka sledi predvsem Freudovi psihoanalitični tezi in konceptu somatične ustrežljivosti, pri razumevanju subjektovega izkustva, odnosa do okolice, njegovega osmišljanja in interpretiranja kronične bolečine pa se naslanja na Schutzveve fenomenološke opredelitve vsakdanjega življenjskega sveta. Za razumevanje kulturnega, predvsem pa družbenega pomena bolečine so vpeljane razlage nekaterih medicinskih antropologov, predvsem Kleinmanove teze o bolečini kot odporu proti družbi. V skladu s tem se prispevek osredotoča na vpliv, ki ga na kronično bolečino lahko ima nenadna sprememba politične situacije, in opozarja na vpliv nekaterih mikrodružbenih dejavnikov, kot so težave v medosebnih odnosih. Osnovna teza prispevka je, da kronična bolečina ni le stvar telesa ali posameznih organov, temveč predvsem stvar sveta, ki se okrog nje konstituira, in sveta oz. konteksta, iz katerega lahko izhajajo simptomi. Prispevek osvetljuje nekaj dejavnikov nastanka in interpretiranja kronične bolečine, ki jih biomedicina zanemarja.

KLJUČNE BESEDE: kronična bolečina, somatična ustrežljivost, življenjski svet, subjekt, odpor

1 Uvod

V zadnjih dveh desetletjih kronična bolečina postaja vse bolj pereč problem sodobnih zahodnih družb. Teoretiki, ki so raziskovali strukturne dejavnike posledic kronične bolečine, poudarjajo, da je kronična bolečina najpogostejši vzrok za iskanje strokovne zdravniške pomoči in zato neizčrpen vir poslovnih uspehov velikih farmacevtskih podjetij (Morgan 2002: 79; Morris 1998: 64; Gray Hardcastle 1999: 9). Skozi biomedicinsko perspektivo se je kronična bolečina oblikovala predvsem kot telesni pojav, ki ga je potrebno pojmovati kot odklon od normativne podobe zdravega brez bolečega telesa (Canguilhem 1987). Prevladujoče biomedicinske razlage temeljijo na pojmovanju bolečine kot simptoma, ki ga je potrebno osmisliti z diagnozo (Melzack in Wall 1996; Morris 1998: 63–64). Iskanje vzroka kronične bolečine navadno spremljajo kopica preiskav, dolgoletna negotovost, strah in trpljenje. Kronična bolečina monopolizira

posameznikove misli in vpliva na njegov odnos z okolico, saj ustvarja in obvladuje njegov življenjski svet (DelVecchio Good 1992; Thomas 2000).

Prispevek se zato posveča nekaterim fenomenološkim in psihoanalitičnim interpretacijam kronične bolečine, vzroke zanjo pa skuša utemeljiti na posameznikovem osmišljanju mikro- in makrodruženega konteksta. Kronična bolečina se, tako kot bolezen, namreč ne dogaja samo v telesu,¹ ampak tudi v določenem času in prostoru, predvsem pa v povezavi z življenjskimi izkušnjami bolnega posameznika in njegovih bližnjih (Šimenc 2005: 97). V skladu s to idejo bo v prispevku vseskozi v ospredju predpostavka, da je kronična bolečina tudi stvar posameznikove in družbene realnosti.²

Specifično naravo kronične bolečine najlažje pokažemo v odnosu do definicije akutne bolečine. Slednja je, za razliko od kronične bolečine, vseprisoten in univerzalen pojav človeškega izkustva (Kleinman in dr. 1992: 1). Gre za bolečino, ki traja nekaj minut ali ur in ki jo interpretiramo v funkciji opozarjanja na potekajočo bolezen ali poškodbo. Akutna bolečina izgine, ko se prizadeto področje pozdravi (Kaplan in dr. 1993: 161). Navadno ji hitro pripišemo pomen in se ji večinoma ne posvečamo, kadar izgine. Včasih pa bolečina traja mesece, leta ali celo desetletja. Takrat govorimo o kronični bolečini.

Chapman in Bonica (v Kaplan in dr. 1993: 161) razlikujeta med tremi tipi kronične bolečine: bolečino, ki traja tudi po ozdravitvi bolezni ali poškodbe, bolečino, ki nastaja kot posledica kroničnih bolezni, ter bolečino, ki se razvije in ostaja tudi v odsotnosti problema organske narave.³ Kronična bolečina tretjega tipa v biomedicinskem modelu nima več nikakršne funkcije (Melzack in Wall 1996: 36). V tem primeru proučevanje kronične bolečine postane zanimivo za družboslovje in humanistiko.

Nazoren primer je sindrom, imenovan fibromialgija⁴, katerega vzroki nastanka v biomedicini ostajajo nepojasneni. Bolečina pri fibromialgiji namreč ne nastaja kot simptom fiziološke bolezni ali okvare, zato kaže njeno osmišljanje iskati tudi v

-
1. Kronična bolečina je lahko posledica fizične bolezni, lahko pa se pojavi tudi kot nepojasnen simptom – in v tem kontekstu želim bolečino tudi pojasnjevati.
 2. Trditev je parafraza Augéjeve misli »*Illness is the individual and the social reality*« (Augé 1995: 27).
 3. Predvsem prvi in tretji tip imata lahko različne razlage. Eno izmed možnih razlag prvega tipa omogoča sodobna kognitivna znanost, s pomočjo katere lahko postavimo tezo, da kronična bolečina ostane tudi po ozdravitvi bolezni ali poškodbe, ker se vzpostavi srednjeročni spomin nanjo, ki se po poškodbi ali bolezni shrani v dolgoročen spominu, zaradi česar bolečina ostaja tudi po ozdravitvi organskega vzroka (Melzack in Wall 1996; Gray Hardcastle 1999).
 4. Fibromialgija je sindrom dolgo trajajoče kronične bolečine v mehkih tkivih, glavobolov in bolečin v spodnjem delu hrbta. Navadno se poleg bolečine pojavljajo tudi drugi simptomi, kot so kronična utrujenost, oslABLJENE mišice, moten spanec, slaba koncentracija, omotica, driska itd. Biomedicina do sedaj še ni uspela pojasniti razlogov za skupek simptomov, zato se fibromialgija uvršča med t. i. medicinsko nepojasnjena stanja. Biomedicinsko blaženje simptomov je omejeno na terapijo s kemičnimi protibolečinskimi sredstvi (Paulson in dr. 2002: 239; Crooks 2006: 578; Ghafoor 2003: 249).

kontekstu psihološkega, fenomenološkega⁵ in družbenega okvira. Številne raziskave so pokazale, da so nekateri dejavniki povečevanja tveganja za nastanek fibromialgije lahko revščina in nizek družbeni status (Jason in dr. 2000; Reid in Tom 2006), zlorabe v družini (Walsh in dr. 2007), težave v medosebnih odnosih (Kleinman 1995), stres (Crofford 2007) ter da jih je mogoče učinkovito rešiti npr. s psihoterapijo (Glasser 2001) ali skupinsko terapijo (Werner in dr. 2003).

Večrazsežnostno pojmovanje kronične bolečine pa zahteva tudi specifično terminologijo. V nadaljevanju zato sledim Kleinmanovemu razlikovanju med *illness* (izkušnja bolezn), *sickness* (obolevnost) in *disease* (bolezen). Izraz *illness* ali izkušnja bolezn zaznamuje osebna izkušnja bolezenskih motenj ter dojetje in odzivi bolnikove bližnje okolice (predvsem družinskega okolja). Na eni strani obsega laične, zdravorazumske interpretacije bolezn, ki jih oblikujeta bolnik sam in njegova okolica. Na drugi strani pa pomeni vrsto odzivov, ki jih posameznik in njegovi bližnji dojemajo kot ustrezne odgovore na bolezen (od spremembe življenjskih navad do iskanja različnih oblik terapij). Izraz *disease* ali bolezen pa se nanaša tako na motnje v fiziološkem delovanju človeškega organizma kot tudi na motnje na psihičnem nivoju. Nanaša pa se tudi na biomedicinsko terminologijo, ki označuje posameznikova psiho-fizična stanja, pri katerih je bolezen definirana kot sprememba biološke strukture in njenega delovanja. Obema Kleinmanovima kategorijama je bila kasneje dodana še kategorija *sickness* ali obolevnost, znotraj katere je bolezen dojeta v razmerju do makrodružbenih dejavnikov, tako ekonomsko-političnih kot institucionalnih. Nanaša se npr. na pojav tuberkuloze kot posledice revščine in podhranjenosti nižjih slojev v določenem družbeno-političnem kontekstu (Kleinman v Lipovec Čebon 2008).

2 Problematizacija biomedicinske ontologije telesa in bolezn

Če želimo interpretacije kronične bolečine razširiti izven klasičnega biomedicinskega pojmovanja (Kleinman 1995), moramo najprej opredeliti biomedicini alternativne epistemološke statuse obravnave bolezn in telesa. Biomedicina se od ostalih tipov medicin razlikuje predvsem po tem, da sledi materializmu kot temelju svojega védenja, hkrati pa je nesposobna slediti dialektičnemu načinu mišljenja (Kleinman 1995: 31).

Biomedicina vztraja pri primarnosti materialističnih dualizmov: telo – um (duh) ali neorganska vs. »prava« obolenja, zaradi česar je bolečina fizična ali mentalna oz. biološka ali psihosocialna – nikoli pa oboje skupaj (Scheper-Huges in Lock v Lipovec Čebon 2008). Biomedicina diagnosticirane organske razloge za bolečino ali bolezen pojmuje kot relevantnejše dejavnike kakor družbene in kulturne dejavnike. Zato ostane le malo prostora za naracijo bolnikovega trpljenja, saj zdravnik konstruira bolezen,

5. V nadaljevanju v interpretacijo uvajam pristope fenomenologov – predvsem Schutzja, ki se v svojih konceptualizacijah opira na Husserla. Fenomenološki pristop uvajam, ker se ukvarja predvsem s proučevanjem zavesti kot posameznikovega izkustva. Pri tem sledim fenomenološki tezi, da je osnovna determinanta izkustva njegova intencionalna naravnost, usmerjena k objektu.

pacientove naracije pa so razumljene kot subjektivne in jih zdravnik nadomesti z objektivnimi podatki, temelječimi na opravljenih meritvah (Kleinman 1995: 31–32). O tem pričajo številne raziskave s področja kulturne in medicinske antropologije. Vodilna avtorja s tega področja, Kleinman (1995) in Good (1994), poudarjata, da je dejstvo, da bolezen zelo vpliva na družbene odnose, za biomedicino težko razumljivo, saj biomedicina za svoj subjekt jemlje izoliran organizem, ki ga ovrednoti glede na standarde, ki jih ima za patološke. Pri biomedicinskem pristupu mora zdravnik dekodirati zaupanja nevredne subjektivne zgodbe – bolezni kot izkustva – z dokazi, ki so dojeti kot avtentični; z obolenjem kot biološko patologijo. Rezultat je konstruiran objekt biomedicinskega zdravljenja kot dehumaniziran bolezenski proces.

Zanimivo je, da veliko neevropskih etnomedicinskih sistemov telesa ne razume kot kompleksnega biološkega stroja, temveč kot celostno integriran aspekt osebe in njenih družbenih odnosov (Telban 2002: 35). Pri ambonwarijski koncepciji človeka tako ne najdemo dihotomije med telesom in umom. Človekov duh in njegova »notranjost« se kažeta v dejanjih in načinih, na katere ljudje ta dejanja vršijo (Telban 2000; 2002). Nekateri afriški sistemi bolezen interpretirajo znotraj odnosov v skupnosti in ne izolirano. Ker biomedicina telesa ne razume holistično, temveč fragmentarno, se ukvarja s patologijami določenih delov telesa, ne pa tudi z emocionalnim družbenim telesom. Telo dojema kot pasivno, v smislu »bolniki imajo telesa in ne bolniki so telesa« (Good 1994: 52–56). Kleinman (1980) trdi, da bolezni ne moremo razumeti kot entitete, temveč kot soočenje različnih perspektiv njene razlage (npr. bolnikove in zdravnikove).

Da bi razumeli biomedicinsko epistemologijo, se v nadaljevanju opiram na Foucaultovo in Canguilhemovo kritiko nastanka biomedicinske interpretacije bolezni. Avtorja svoji »dekonstrukciji« biomedicinskega védenja razvijata v geneoloških analizah konstrukcije medicinske vednosti. Osvetljujejo razumevanje bolezni kot take, ki se oblikuje v zalogah biomedicinske vednosti, in s tem podajata temelje za deontologizacijo tistih medicinskih konceptov, ki konstruirajo in reproducirajo oblastne mehanizme ter bolezen pojmujejo predvsem kot odklon od predpostavljene ontološke kategorije normalnega.

V devetnajstem stoletju je v medicinskem védenju v ospredje stopilo ukvarjanje z normalnostjo. Medicina je oblikovala svoje koncepte in jih posredovala glede na standarde delovanja, organske strukture in fiziologije, ki so se vzpostavili kot osrednja medicinska vednost. Medicinska bipolarnost se je osredotočila na razliko med normalnim in patološkim (Foucault 1973/1994: 35). Diagnosticiranje, klasificiranje in zdravljenje bolezni so procesi, tesno vezani na medicinsko vpisovanje družbenih vrednot v telesa, zato opredeljevanje bolezni ni nevtralen proces (Herlich 1995: 158–159). Biomedicinska produkcija vednosti je poskrbela, da zdravje v razvitih družbah postaja ideološka kategorija, saj se njegovi pomeni ne zamejujejo zgolj z odsotnostjo bolezni in bolečine, temveč prizadevanje za zdravje postaja življenjski stil. Zdravje se vse bolj pojmuje kot fenomen, ki je odvisen od posameznikove skrbi in načina vednja, bolezen pa kot nekaj, čemur se lahko izognemo (Ule 2003: 15; Lupton 1994: 98–105). V skladu s tem smo priča produkciji disciplinirajočih diskurzov, ki omogočajo proces subjektivacije. Foucaultov pojem subjektivacije in/ali tehnologije sebstva, ki predvi-

deva, da posameznik na svojem telesu izvaja številne operacije, s katerimi želi doseči srečo, čistost, nesmrtnost (Foucault 1988: 18), nam v tem kontekstu pokaže, da se skrb za zdravje vse bolj uveljavlja tudi kot moralna kategorija. Medicina v odnosu do človeškega obstoja zavzema normativno držo, kar ne zajema zgolj dajanja nasvetov za zdravo življenje, temveč tudi diktiranje standardov za fizične in moralne odnose med posameznikom in družbo, v kateri živi (Foucault 1973/1994: 34).

Spektakelsko funkcijo srednjeveškega kazenskega sistema je zamenjal panoptični dispozitiv⁶, ki najbolj subtilno deluje ravno znotraj medicinske vednosti, saj pri subjektu proizvaja samonadzorovanje. Razlaga bolečine mora tako upoštevati področje vednosti, ki se konstituira okrog nje. Bolečina postane domena biomedicinske stroke ter hkrati predmet njenega nadzora, njene razlage in njenega odpravljanja. Osnovni biomedicinski oblastni dispozitiv je pogled. Sodobna medicina se namreč ni ustavila pri pregledovanju površine človekovega telesa. Vse bolj sili v telesno notranjost, kjer naj bi se nahajala tudi kronična bolečina, ki jo čutimo; pa vendar marsikdaj biomedicina ni sposobna natančno pojasniti in odpraviti vzrokov zanjo. Prav tovrstna narava bolečine biomedicini omogoča legitimno pogledovanje, preiskovanje in testiranje notranjosti posameznikovega telesa. »Modernost je bila priča nastanku klinike, izginotju označevalca, ker so zdravniki začeli spoznavati telo in njegove organe 'kot take'. Fiziološko dojetje teles je pomenilo, da je eksperimentiranje zamenjalo dedukcijo in da je telesa mogoče regulirati, njihovo notranje gibanje pa izračunati« (Lash 1993: 65). Medicinski pogled se utemeljuje skozi institucijo, ki mu daje pravico odločanja in posredovanja.

Izvajanje disciplinskih postopkov torej zahteva dispozitiv, ki prisiljuje s pomočjo pogleda. Panoptizem stanje vidnosti pripelje do skrajnosti, tako da lahko v kontekstu biomedicine danes govorimo o transparentnem telesu. Transparentnost je nekaj, kar se organizira okoli gospodujočega in nadzorujočega pogleda ter njegove interiorizacije (Foucault 1991). Pogled je danes tehnično podprt z vizualizacijskimi tehnologijami in pripomočki, kot so ultrazvok, rentgenski aparat, endoskop in druga medicinska oprema, ki odločno prodira pod telesno površino.

Medicinske podobe notranjosti človeških teles dominirajo našemu dojetju in doživljanju zdravja in bolezni. Osredotočamo se na to, kar nam tehnologija omogoča videti, pozabljamo pa na njene manj vidne družbene implikacije. Medicinski pogled ni povečal zgolj telesne transparentnosti, temveč tudi manipulabilnost. Mit popolne transparentnosti se utemeljuje na dveh predpostavkah. Prva sledi ideji, da videti pomeni zdraviti, druga pa ideji, da je strmeti v telo povsem nedolžna praksa brez posledic (Van Dijck 2005).

V biomedicinskih okvirih zdravljenje pomeni, da funkcije in organizem pripeljemo nazaj do norme, od katere sta se oddaljila. Norma je vzeta iz fiziologije in predstavlja obče veljavne predstave normalnosti v določenem družbenem okolju (Canguilhem

6. Dispozitiv Foucault (1991: 77) definira kot mrežo heterogene zbirke elementov, ki vsebuje diskurze, institucije, arhitekturne rešitve, ureditve, zakone, upravne ukrepe, znanstvene izjave, moralne, humanistične trditve, skratka, tako izrečeno kot neizrečeno.

1966/1987: 85). Zdravje je normativen pojem, ki označuje idealen tip strukture in obnašanja organizma (Canguilhem 1966/1987: 98). Čeprav je enačenje norme in povprečja problematično, je fiziologija v pojmu povprečja našla objektivno referenco za določanje normalnega.⁷ Canguilhem (1966/1987: 135) pravi, da sta normalno in patološko relativna pojava, bolezninimogoče definirati glede na neko povprečje, temveč je potrebno izhajati iz posameznika in njegovega konteksta.

Pojem normalnega torej ni ontološki pojem, ki bi sam po sebi omogočal objektivno mero. Normalno lahko razumemo zgolj znotraj konteksta. Normirati in normalizirati pomeni vsiliti neko zahtevo nečemu bivajočemu. Lock (2000: 261) poudarja, da normalno zajema dve kategoriji. Prva je obvarovanje, druga pa izboljšanje. Zato je pojem normalnosti postal eno izmed najmočnejših ideoloških orodij dvajsetega stoletja, saj negativno vrednoti tisto področje danosti, ki ne sodi v območje njegove veljavnosti (Canguilhem 1966/1987: 180).

Vendar pa subjektovo telo ni zgolj pasivno simbolno področje, na katerem se reproducirajo oblastni mehanizmi medicinskega aparata. Že Foucault je oblast videl tudi kot področje, na katerem se generira odpor (Foucault 1991: 54; 2000: 98). Telo torej ni zgolj pasivni instrument disciplinskih ali strukturnih dejavnikov (Greco 1998: 131), zato je potrebno tovrstne poglede dopolniti. Bolečina je prvinsko povezana s telesnostjo, zato jo je potrebno obravnavati tudi kot potencialni predmet posameznikove aktivne refleksije o njegovem sebstvu, predvsem pa jo je potrebno obravnavati, upoštevajoč posameznikov odnos do družbe in okoliščin na sploh. Tudi mnogi medicinski antropologi trdijo, da telo ni zgolj simbolno področje reprodukcije dominantnih vrednot in predstav, saj je vedno tudi prizorišče odpora proti sistemom pomenjenja in njihovi spremembi (Lock 2000: 268; Kleinman 1992; Lin in dr. 1985; Kleinman in Kleinman 1999; Kleinman in dr. 1999; Herlich 1995). Kronična bolečina lahko predstavlja nezavedni⁸ odpor posameznika proti odnosom v mikrostrukturah njegovega okolja, tako kot tudi odpor proti širšim družbenokulturnim procesom.

Zaradi kartezijske mehanicistične koncepcije telesa, ki še vedno dominira biomedicinskemu vedenju (Kleinman 1992), se telo pogosto pojmuje kot nemo, kot telo, ki ne komunicira, temveč je zgolj stroj za proizvajanje življenjskih funkcij. Greco pravi, da telo kulturno reprezentira najboljše skrivališče za tiste vidike sebstva, ki jih subjekt dojema kot slabo prilagodljive in deviantne. Podobno tezo razvije tudi Freud, ki pravi, da simptome lahko razumemo kot sporočila, ki govorijo o subjektu in so namenjena Drugemu. V nadaljevanju bom zato razmerje med bolečino kot odporom in družbenimi dejavniki, ki so povezani z bolečinskim svetom posameznika, najprej pojasnila s Freudovim konceptom somatične ustrežljivosti.

7. Glej npr. Canguilhemov (1966/1987) primer zbiranja urina, ki nazorno pokaže omenjeni proces.

8. Zavedni odpor bi lahko predstavljale telesne prakse, ki povzročijo akutno bolečino kot posledico dogodka na površini telesa, npr. tetoviranje, body piercing. S temi praksami po menju Klayman Farber (2000: 279) posamezniki izražajo lastništvo nad svojim telesom.

3 Kronična bolečina, subjekt in nezavedno

K razumevanju povezanosti med somatiko kronične bolečine, posameznikovo psiho in njegovimi medosebnimi odnosi so veliko prispevale Freudove analize histerije. Freudov praktični cilj zdravljenja histerije je bil odpravljanje vseh mogočih simptomov in njihovo nadomeščanje z zavestnimi mislimi. Pri tem je poudarjal, da je potrebno zgodovini bolezni, človeškim in družbenim razmeram bolnika posvetiti prav toliko pozornosti kakor somatičnim podatkom in bolezenskim simptomom. Posebej je poudarjal vpliv medosebnih in družinskih odnosov na nastanek histeričnih simptomov (Freud 1984: 22). Pri svoji pacientki Dori je kot nervozne motnje opredelil vse tiste simptome (kronična astma, nervozni kašelj, kronični glavoboli, popolna izguba glasu, kronične abdominalne bolečine, pogosti napadi krčev, izguba zavesti ipd.), za katere je biomedicina izključila vsakršne organske vzroke. Za histerične simptome je tudi značilno, da trajajo določeno daljše obdobje, potem pa postopoma izzvenijo (Freud 1984). Večmesečna analiza Dorine histerije je pokazala na tesno simbolno povezanost njenih simptomov z dogodki, asociativnimi povezavami in interpretacijami dogodkov iz njenega zasebnega družinskega in intimnega življenja. Osnovno vprašanje, ki si ga Freud (1984: 40) zastavlja, je, ali so histerični simptomi po izvoru psihični ali somatični, in če drži prvo, ali je nujno, da so vsi psihično pogojeni. Zavračanje grobe distinkcije med psihičnim in somatičnim je Freuda pripeljalo do razmisleka o povezanosti psihe in some kot pogojev za nastanek simptoma.

Do simptoma sploh ne more priti, če ni somatične ustrežljivosti /somatischen Entgegenkommen/, ki se kaže pri normalnem ali bolezenskem procesu v nekem telesnem organu ali na njem. In nastopi samo enkrat – toda za histerični simptom je značilna zmožnost ponavljanja –, če nima psihičnega pomena, *smisla*. Histerični simptom ne prinaša tega smisla že kar s seboj, pač pa mu je ta podeljen, skupaj sta zavarjena, in smisel je lahko vsakič drugačen, pač glede na ustroj potlačenih misli, ki se borijo za svoj izraz. Vsekakor pa tu deluje cela vrsta dejavnikov tako, da so odnosi med nezavednimi mislimi in somatičnimi procesi, ki so jim na voljo kot izrazna sredstva, čim manj poljubni in se ti odnosi približajo nekaj tipičnim povezavam. /.../S/imptom razvozlamo tako, da poiščemo njegov psihološki pomen. (Freud 1984: 40–41)

Freud »uganke« histerije ne išče v »posebni nestanovitnosti živčnih molekul« ali v možnosti hipnoidnih stanj, temveč v somatični ustrežljivosti. Somatična ustrežljivost nezavednim psihičnim procesom oskrbi izhod v telesno. Kjer tega momenta ni, navadno iz celotnega stanja nastane nekaj drugega kot histerični simptom, npr. fobija, prisilna misel, torej psihični simptom.

Z drugimi besedami se pojavu, o katerem razpravljam, reče tudi »beg v bolečino«, ki jo interpretiramo kot somatično ustrežljivost. Pri somatični ustrežljivosti se torej določeni nezavedni motivi uveljavijo na način, da jim subjektovo telo ustreže v obliki somatične bolečine ali bolezni. Freud (1984: 42–43) piše, da so motivi za bolezen ali bolečino lahko navzoči tudi na začetku bolezni oz. pred boleznijo in ne nastopijo nujno sekundarno. V skladu s tem Freud razlikuje med primarnim in sekundarnim dobičkom od bolezni. Zanj motiv za bolezen pomeni pričakovanje nekega dobička. Primarni dobiček od bolezni je prav ta, da si subjekt prihrani psihični napor, saj se

bolezen ali bolečina pokažeta kot ekonomsko najudobnejša rešitev, kadar gre za psihični konflikt (beg v bolezen), čeprav se kasneje ponavadi nedvoumno pokaže, da je bil tak izhod nesmotrn. Takrat simptom lahko dobi sekundarno funkcijo. Tudi če se ga na začetku v »psihičnem gospodinjstvu« morda ne da koristno uporabiti, se mu to lahko posreči sekundarno. Neki poljuben psihični tok simptom izrabi. Tako simptom doseže sekundarno funkcijo in se zasidra v subjektovo duševno zdravje. Prav ti simptomi so za psihoterapevte posebej trdovratni, saj predstavljajo vir subjektove moči in odpora proti njegovi okolici. S kronično bolečino subjekt lahko vpliva na uravnavanje odnosov s svojimi bližnjimi ali na aktualno družbeno-politično situacijo. Potemtakem je bolečina lahko sad namere. »Bolezenska stanja so praviloma namenjena določeni osebi in hkrati z njo izginejo« (Freud 1984: 44). Vendar pa pri tem ne gre zanemarjati psihološke razlike med zavestnim in nezavestnim. Prednost Freudove analize je, da se ne giblje na področju reševanja kartezijskega dualizma. Za razliko od Descartesa in Spinoze Freud ne rešuje problema »komunikacije« med dvema ločenima entitetama: telesom kot *res extensa* in umom kot *res cogitans*. Za Freuda telo ni *res extensa*, temveč psihosomatska entiteta. Freudov simptom že predpostavlja interakcijo med telesnostjo in umom. Zanj torej že v osnovi ne obstajata dve ločeni entiteti (telo in um). Freudova podzavest je vpisana v nekatere simptome, česar Descartes nikoli ne bi sprejel.

4 Kronična bolečina in intersubjektivnost

Kot vidimo, moramo biti pri poskusih interpretacije kronične bolečine previdni, da ne zapademo v mehanicizem kartezijskega dualizma, ki človeka deli na telo in um ter ne predvideva kognitivnih razsežnosti delovanja človeškega telesa. Krpič (2004: 131) pravi, da je »kognitivno delovanje človeškega telesa opredeljeno s posameznikovo uporabo telesa v obliki različnih telesnih tehnik⁹, zaradi česar pride do nastanka dogodka na in pod površino telesa /.../«.

Kadar govorimo o dogodku na površini človeškega telesa, telo običajno pojmuje kot medij. »Funkcija dogodka na površini človekovega telesa je komunikacijska (predvsem pa intencionalna in zavestna, op. a.). Posameznik lahko naloži na površino svojega telesa kulturne in družbene pomene /.../« (Krpič 2004: 129–30). S tem ima Krpič v mislih predvsem telesne tehnike, kot so bodyartizem, tetoviranje, body piercing, lahko pa bi sem uvrstili tudi samopoškodbe in podobne prakse, katerih posledica je akutna bolečina in ki jih lahko interpretiramo tudi kot oblike kulturnega odpora. Izpostavljanje

9. Telesne tehnike Marcel Mauss opredeljuje kot različne načine, s katerimi ljudje – od družbe do družbe različno – uporabljajo svoja telesa. Za primer navaja tehniko vojaškega korakanja, plavanja, hoje itd. (Mauss 1973). V tem kontekstu kronične bolečine seveda ne moremo pojmovati kot telesne tehnike, saj Mauss govori o mnogo bolj določenih intencionalnih in naučenih praksah. Kronična bolečina pa ne nastane v posameznikovi zavesti in v tem pomenu nima intencionalnosti, prav tako pa je ni mogoče priučiti. Kljub temu, da ji umanjka ozaveščena intencionalnost kot eden izmed pogojev za opredelitev akterjevega delovanja, trdim, da telo vseeno predstavlja medij za izpričevanje kronične bolečine kot sredstva komunikacije posameznika z njegovo okolico.

samopoškodb na površini telesa reprezentira in artikulira notranjo čustveno bolečino (Klayman Farber 2000: 277).

V pričujočem prispevku me bolj zanima kronična bolečina, ki ne nastaja kot zavestno intencionalno delovanje na površini telesa, temveč kot pojavnost »pod površino telesa«. ¹⁰ To je izraz, s katerim Schutz opisuje nastajanje telesnega védenja. »Med posameznikovim delovanjem se v telesu odvijajo različni procesi, ki tvorijo dogodek pod površino človeškega telesa. Funkcija dogodka pod površino človeškega telesa je v ustvarjanju pogojev za nastanek elementarnih oblik védenja. Kadar je telo tisto, ki sproducira védenje, takrat v tej obliki znanja govorimo kot o telesnem védenju (carnal knowledge)« (Krpíč 2004: 141).

Kljub temu, da kronična bolečina ni plod zavestnega intencionalnega delovanja subjekta, pa jo lahko interpretiramo, kot smo videli s pomočjo Freudovih spoznanj, v funkciji komunikacije. Vendar na kakšen način lahko v okvirih nezavednega somatičnega delovanja sploh razpravljamo o komunikaciji, ki jo navadno pripisujemo zavestnemu delovanju, saj sta njena temeljna funkcija in namera vzbujanje odziva pri drugem?

Schutz (1967: 22) o telesu govori kot o področju izražanja. Pri tem vpelje intersubjektivno kategorijo, saj pravi, da pojem »izražanja« lahko razumemo na dva načina. Njegov prvi pomen je, da zunanje vedênje druge osebe deluje kot znak njenega notranjega subjektivnega izkustva, drugi pomen pa si lahko razlagamo kot delovanje v skladu z željo po namernem izkazovanju določenih občutkov, mnenj ipd. Vendar Schutz opozarja, da se interpretaciji izključujeta, saj je veliko stvari, ki bi pomenile izražanje v prvem smislu, nemogoče hkrati interpretirati tudi v drugem smislu. Če vzamemo za primer telesno pordelost in zariplost, ki ju sproži jeza, ju je mogoče interpretirati kot izraz notranjega izkustva, vendar ne kot posledico intencionalnega delovanja. Zaradi omenjene razlike Schutz (1967: 23) pravi: »Dovoljeno je, da se na telo nanašamo kot na poročje izražanja do te mere, da telesne spremembe interpretiramo kot izražanje subjektive notranje zavesti, vendar zgolj v prvem smislu.« V tem kontekstu lahko trdim, da so zaznane telesne spremembe znaki nekega subjektivnega stanja, nikakor pa ne morem trditi, da to implicira kakršnokoli intencionalnost. Schutz torej pravi, da o izražanju v okviru drugega pomena lahko govorimo zgolj, če je tisto, kar posameznik izraža, namenjeno neki obliki komunikacije. Zanj je komuniciranje del intersubjektivnosti vsakdanjega življenjskega sveta. Komuniciranje razume kot družbeno dejanje, usmerjeno v izzivanje reakcij pri drugem (Schutz 1971: 218–19). Če sledimo Schutzu, ugotovimo, da je znotraj njegovega koncepta akterjevega komunikacijskega delovanja predpogoj intenca, vezana na akterjevo zavest. Le intenca, ki jo je mogoče osmisлити skozi intersubjektivnost vsakdanjega življenjskega sveta, lahko nosi skupni pomen, ki ga je mogoče stvarjem in pojavom dodeliti na podlagi skupnega védenja in izkušenj.

Za razumevanje kognitivnih vidikov delovanja človekovega telesa pa je potrebno akterjevo delovanje razširiti na področje nezavednega, saj je želja po komunikaciji

10. Razlikovanje dogodka na površini telesa in pod njo je seveda mišljeno zgolj kot abstraktno analitična in ne kot realno obstoječa razlika.

prek »ustvarjanja« kronične bolečine vselej nezavedna. Freud (1987) je nezavedno pojmoval kot odlagališče družbeno nesprejemljivih idej, želja, travm in bolečin, ki so potlačene v področje nezavednega in se izražajo skozi simptome. Kljub temu, da je proizvod bolečine kot simptoma predvsem subjektivno nezavedno delovanje, so Freudove analize in številne fenomenološke raziskave pokazale, da je kronična bolečina pravzaprav komunikacijsko dejanje subjekta z njegovo okolico.

Szasz (1957), opirajoč se na psihoanalizo, raziskuje simbolizacije skozi kronično bolečino in ugotavlja, da se koncept bolečine nanaša prav na njeno komunikacijsko funkcijo. Gre za množico fenomenov, v katerih je pomen bolečine pretežno v njenem komunikacijskem vidiku. Bolečina se ne nanaša več zgolj na telo, marveč je lahko zahteva za pomoč, pritoževanje nad neustreznim zdravljenjem ali pa napad proti željenemu in nezavedno osovraženemu objektu.

Bolečino je torej vredno obravnavati tudi v okvirih komunikacije subjekta z drugim. Če privzamemo, da je bolečina sredstvo komuniciranja z okolico, lahko subjektivno delovanje v tem pogledu razširimo na področje komuniciranja, znotraj katerega se izražajo odzivi na mikro- in makrostrukturne dejavnike.

Kot vidimo, je poskus komuniciranja z uporabo sredstva kronične bolečine izjemno ambivalentna izkušnja. Po eni strani je doživljanje bolečine intenzivno notranje izkustvo. Oseba, ki doživlja kronično bolečino, je zaprta v svoj življenjski svet, ki je drugemu popolnoma nedostopen in nerazumljiv. Laing (v Autton 1986: 25) omenjeno ponazori z besedami »sam ne morem izkusiti tvojega izkustva. Ti ne moreš izkusiti mojega izkustva. Oba sva nevidna človeka. Vsi ljudje so drug za drugega nevidni«. Po drugi strani pa je izkušnja kronične bolečine vselej intersubjektivna. »Kronična bolečina močno vpliva na življenje družine, prijateljev, sodelavcev in včasih tudi negovalcev, te osebe izmenično oblikujejo izkustveni svet trpečega« (Kleinman in dr. 1992: 9).

5 Svet kronične bolečine

Posamezniku, ki trpi za kronično bolečino, telo ne predstavlja le fizičnega objekta ali psihološkega stanja, temveč je bolečina zanj osnovni del njegovega sebstva in izkustva. Oseba, ki trpi hude bolečine, trpi za uničenjem in dezintegracijo normalnega odnosa med sabo in svetom. Hkrati se sooča tudi s spremembo vsakdanjega življenjskega sveta. Vse to spremljajo težave sporočanja izkustva bolečine okolici. Telo zdravega človeka deluje po tihem, svoje funkcije izvaja, ne da bi zbujalo pozornost. Izkustvo kronične bolečine je popolnoma nasprotno. Posameznik, ki trpi za kronično bolečino, se vsak trenutek zaveda svojega telesa. V njegovem telesu prebiva bolečina, ki je postala najpomembnejši vidik njegovega vsakdanjega obstoja (Thomas 2000: 689–690).

Zato je za celostno razumevanje izkustva kronične bolečine pomemben fenomenološki pristop, ki v tem primeru pomeni predvsem proučevanje zavesti, kot jo doživlja posameznik s svoje lastne perspektive. Osrednja struktura posameznikovega izkustva je intencionalnost, torej naravnost k nečemu, kar je lahko izkustvo nekega objekta ali je z njim v povezavi (Kleinman 1995: 31).

V skladu s fenomenološko tradicijo, ki jo zastavljajo predvsem Husserl, Merleau-Ponty (1945/2003) in Schutz (1985; 1971), lahko svet posameznika, ki trpi za kronično bolečino, imenujemo kar svet kronične bolečine. Kronična bolečina vzpostavlja svet posameznika, ki se močno razlikuje od vsakdanjega življenjskega sveta. Vsakdanji življenjski svet je za Schutz in Luckmanna (1985: 3) »področje realnosti, v kateri ljudje lahko sodelujejo in ki jo lahko s svojim živim organizmom spreminjajo, medtem ko v njej delujejo. Ob tem pa objektivitete in dogodki, ki jih tu najdemo (vključno z dejanji in rezultati dejanj drugih ljudi), omejujejo posameznikove možnosti delovanja«. Zgolj znotraj tega je posameznik lahko razumljen s strani soljudi. Zgolj v svetu vsakdanjega življenja se lahko ustvari neki obči komunikacijski okvir, v katerem se ustvarja svet. Kadar komuniciramo, akt interpretacije sledi komunikaciji v istem ritmu, torej komunikacijsko dejanje implicira, da svet ni zaseben, temveč temelji na skupnem zaznavanju sveta, čeprav imamo lahko na realnost različne poglede (Schutz 1971: 218–219, 229). Vsakdanji življenjski svet je posledično človekova osnovna in najpomembnejša realnost, ki jo posameznik privzema kot dano. Posameznik soljudem pripisuje zavest, za katero predpostavlja, da je v osnovi enaka njegovi. Njegov življenjski svet zato nikdar ni njegov zasebni svet, temveč je intersubjektivni, kajti osnovna struktura njegove realnosti je prav predpostavka, da je ta realnost skupna vsem. Husserlova fenomenologija govori o intersubjektivni danosti sveta.

Vse to, kar velja zame, velja tudi, kot vem, za vse druge ljudi, ki se nahajajo v mojem okolju. /.../ Za vsakogar so aktualna polja zaznavanja, spominjanja itd. drugačna, ne glede na to, da se vsakdo zaveda v tem intersubjektivno skupne zavesti na različne načine. /.../ O vsem tem se lahko sporazumemo s soljudmi in postavljamo s tem skupno objektivno prostorsko-časovno dejanskost, in sicer kot *naše čisto bivajoče okolje, ki mu sami vendarle pripadamo*. (Husserl 1950/1997: 93)

Posamezniku se tako zdi samoumevno, da s soljudmi vstopa v interakcije, da bodo njegova dejanja drugi razumeli, da je stratificiran družbeni in kulturni svet predobstoječi okvir, na katerega se nanašajo tako on sam kot tudi drugi ljudje (Schutz in Luckmann 1985).

Kljub temu pa o vsakdanjem življenjskem svetu še zdaleč ne moremo govoriti kot o edinem možnem redu realnosti. Schutz (1971: 207) poudarja, da obstaja neskončno mnogo vrst realnosti, vsaka s svojim edinstvenim stilom eksistence. Življenjski svet ni le oblika posameznikovega izkustva, temveč je različica svetov, nanašajočih se na različne objekte, simbolne oblike, družbene prakse in izkustva. V tem smislu tudi bolečina konstruira izkustvo totalnosti. Ne gre le za edinstven niz občutkov, temveč tudi za dimenzijo skupka vseh zaznav. Občutki bolečine se iz telesa se prenašajo na družbeni svet posameznika in vplivajo na njegove odnose z okolico, odnos do dela in vsakdanjih dejavnosti. V skladu s tem se posameznikov pogled na svet bistveno spremeni. Občutek ima, da se je svet spremenil, občutek delitve skupnega sveta izgine, saj v ospredje stopijo drugačni – bolj eksistencialni – vidiki življenja (Good 1994: 123–124).

V tem pogledu dojemanja vsakdanjega življenjskega sveta vidimo, da svetu, ki se ustvari pri posameznikih, ki trpijo za kronično bolečino, umanjka večina temeljnih značilnosti, ki določajo vsakdanji življenjski svet. Potrebno je razumeti, da je življenjski

svet le temeljna oblika realnosti, ne pa tudi edina, saj obsega več kot zgolj vsakdanjo realnost. Schutz (1971) govori o mnogih svetovih, o svetu fantazije, svetu sanj, svetu znanosti itd. Izvor vsake realnosti je subjektiven. Vse, kar pritegne posameznikovo pozornost, je realno. Dokler je posameznikova pozornost usmerjena na objekt, je vsak izmed svetov realen. Vendar čim mu odtegnemo pozornost, svet kot realnost izgine (Schutz in Luckmann 1985: 22). Realnost se torej ne konstituira skozi ontološke strukture njenih objektov, temveč skozi pomene naših izkustev. Področja pomenov sveta kronične bolečine so končna, saj so zamejena s posameznikovim lastnim in svojskim izkustvom. Prav zato se Schutzevo pojmovanje življenjskih svetov zdi dobra teoretična podlaga za fenomenološki vpogled v svetove kronične bolečine.

Intersubjektivno razumevanje sveta temelji na predhodni zalogi izkušenj, ki ji Schutz in Luckmann (1985) pravita zaloga védenja. V vsakdanjem življenjskem svetu posamezniki medsebojno predpostavljajo enakost zaloge védenja. Kadar pa govorimo o svetu kronične bolečine, se zaloga védenja posameznika s kronično bolečino razlikuje od zaloge védenja njegove okolice. Praktične posledice omenjene razlike se kažejo predvsem v nerazumevanju posameznika, ki je ujet v svet bolečine.

Posamezniki svoj svet občutijo drugače. Pogosto se čutijo odtujene, občutek imajo, da jih bližnji in zdravstveno osebje ne razumejo, posebej zato, ker kronične bolečine biomedicina pogosto ni sposobna osmisliti z diagnozo in je trajno odpraviti. Kajti »imeti bolečino pomeni biti prepričan, da jo imaš, poslušati o bolečini pomeni o njej dvomiti« (Scarry 1985: 13). Svet bolečine postane poseben svet, ki ga ni mogoče deliti z drugimi, je svet, kjer so nastanjeni ljudje, ki so obupali nad razkrivanjem »tega, česar ni mogoče zanikati niti potrditi« (Good 1992: 47). Kljub temu, da je komuniciranje prek kronične bolečine v osnovi intersubjektivno naravnano in se posameznik v svetu kronične bolečine počuti osamljenega, pa ne gre podcenjevati razsežnosti, do katerih družbeno in politično telo ostaja vir in medij izkustva. Če je izkustvo intersubjektivno in se razvija v dialog z ljudmi iz družbenega okolja, potem tudi ti dialogi, prakse in strukture konstituira jo posameznikovo izkustvo bolečine. Posamezniki z izkušnjo kronične bolečine tako velikokrat postanejo globoko vključeni v delovanje zdravstvenega sistema in si skupaj s svojimi bližnjimi aktivno prizadevajo za učinkovito zdravljenje (Good 1994: 127).

6 Kronična bolečina kot odpor proti družbenim dejavnikom

Logika utelešenja odpora je bila nekajkrat že uporabljena za pojasnjevanje izkušenj s kronično bolečino (Good 1994: 58, 62). Shorter (1992) predstavlja zanimivo analizo, ki pokaže, da sociokulturne spremembe vplivajo na nastanek različnih simptomov. Pri tem ugotavlja, da so različni simptomi (bolečine v križu, migrene) in sindromi (nev-rastenija¹¹) v danih zgodovinskih okoliščinah različni in se konstruirajo predvsem na

11. Nev-rastenija je diagnoza, ki so jo opredelili v Severni Ameriki in je bila na zahodu široko uporabljena v začetku 20. stoletja. Medtem ko na zahodu danes ni več v uporabi (pogosteje se uporablja depresivna motnja), na Kitajskem ostaja pogosta diagnoza za nevrotične motnje. Vseeno obeh diagnoz ne gre povsem enačiti (Kleinman 1986: 3). Nev-rastenija je danes defi-

podlagi biomedicinskega védenja. Simptomi so se skozi zgodovino sicer spreminjali, nikoli pa niso izginili. Medicinski in kulturni trendi utrjujejo simptome v skladu z obstoječimi kulturnimi pomeni (Shorter 1992). Družbeno ustrezni modeli, kako naj bi se posameznik obnašal, so bili očitni v vseh obdobjih. Družba devetnajstega stoletja je narekovala, da mora biti ženska primarno pasivna, pozno dvajseto stoletje pa je zahtevalo aktivno in dinamično žensko. Vsako normiranje je v svojem specifičnem zgodovinskem obdobju proizvedlo tudi svoje patološke oblike. V devetnajstem stoletju je to za ženske pomenilo predvsem simptome, kot sta paraliza in kronična nevroza, v poznem dvajsetem stoletju pa kronično utrujenost, nevrastenijo, fibromialgijo, ki ženski onemogočajo družbeno zaželeno napredovanje v karieri in skrb za družino (Shorter 1994: 205).

Podobno tudi Kleinman (1986: 2) ugotavlja, da med simptomi in družbo obstaja dialektičen odnos. Zveza je močno odvisna od makrosocialnih silnic, vendar je sociosomatična povezava posredovana s pomeni in legitimiteto, ki jih imajo simptomi za določene ljudi v določenih lokalnih sistemih oblasti. Pri svojih analizah pojava kronične bolečine pri Kitajcih poudarja, da glede na specifično kitajsko kulturo kitajski pacienti emocije izražajo pretežno skozi somatske idiome (npr. »imam glavobol« namesto »sem žalosten«). Huda stigmatizacija duševnih bolezni v kitajskih in drugih azijskih kulturah pomeni, da je v teh kulturah somatizacija¹² psiholoških problemov lahko mehanizem adaptacije, ki spodbudi socialno podporo s strani družine in skupnosti ter prinese odvezo od rutinskih odgovornosti (Lin in dr. 1985). Vzroke za kronično bolečino (npr. kronični glavobol) pri Kitajcih Kleinman in Kleinman (1999) vidita tudi v naglih družbeno-kulturnih spremembah, ki jih je na Kitajskem povzročila kulturna revolucija.

Morda je v tem kontekstu najbolj prodorna in popolna Kleinmanova študija vloge nevrastenije – kot kategorije kitajske profesionalne in popularne kulture – pri posredovanju lokalnih odnosov moči, družbenih neenakosti in zatiranja ter pri izrednih političnih dogodkih kulturne revolucije in njenih posledicah. Kleinman (1995) ugotavlja, da je nevrastenija pri Kitajcih posledica travme, povzročene zaradi nenadne spremembe sistema, ki jo je prinesla kulturna revolucija. V političnih okoliščinah, v katerih je bilo javno kritiziranje sistema nedovoljeno in je vodilo v nasilje, poniževanje, šikaniranje, zaporno kazen, izgnanstvo ali usmrnitev, je prišlo do množičnega pojava nevrastenije z ojačanim simptomom omotice. Kleinman omotico simbolno povezuje z občutkom nestabilnosti in neuravnoteženosti. Ravnotežje, stabilnost in harmonija so v kitajski tradicionalni medicini namreč temeljni pogoj za zdravje. Simptom omotice simbolizira občutek nestabilnosti, neuravnovešenosti in padanja z višjega na nižji družbeni pol-

nirana kot skupek simptomov, ki zajemajo bolečino, kronično utrujenost, oslabeledost, omotico, anksioznost in depresijo. Že od 19. stoletja so jo povezovali z družbenimi dejavniki: najprej s stresom, ki spremlja urbanizacijo, kasneje so znaten porast simptomov opažali pri vojaki, ki so sodelovali v prvi svetovni vojni.

12. Kleinman (1986: X, 2) somatizacijo definira kot izražanje osebnih in družbenih stisk v jeziku telesnega pritoževanja in skozi iskanje različne medicinske pomoči. Ob tem poudarja, da je somatizacija dialektika med simptomom in družbo, torej med delovanjem in strukturo.

ožaj. Tudi pojav kronične bolečine in izčrpanosti Kleinman interpretira kot posledico kolektivne travme. Glavoboli in bolečine v križu so se okrepili kot posledica kulturne revolucije in so odražali množičen komentar aktualnih političnih dogodkov. Pri posameznikih, ki ne morejo ubežati trajnosti travme, se torej pojavi sindrom nevrastenije (Kleinman in dr. 1999). Izražanje kronične bolečine kot enega izmed simptomov nevrastenije se je pokazalo kot razširjena odporniška reakcija na komunistični sistem, saj pri delavskih skupnostih predstavlja osnovni vir moči (Kleinman 1992: 175, 187). V analiziranih naracijah izkušnje bolečine so spomini pacientov prevzeli obliko splošnejših zgodb trpljenja, ki so vsebovale spomine na grožnje, izgube ter travmatične posledice (demoralizacija, strah, obup) in njihov izvor (pretepanje, zapor, izgnanstvo). Telesni spomin, biografija in družbena zgodovina so se spojili. Telesna komponenta moralnega procesa družbenega izkustva je prevzela obliko zgodovinskega dogodka, simbolnih pomenov in družbenih situacij. Spomini na fizične težave so kazali tesno povezanost z družbenimi problemi, ki niso bili toliko »reprezentirani«, kolikor so bili znova in znova živeti (tudi prek spomina na izkustva) v telesu (Kleinman 1995: 143). Naracija bolečine, posebej nevrastenije, je pooblaščen oblika družbenega spomina, ki kritizira kulturno revolucijo in politični proces nasploh. Pacienti so namreč politične spremembe sami označili kot vzrok svoje bolečine (Kleinman 1995: 142).¹³

Fenomonološke raziskave (Kleinman 1995; Finkler 1994; Kleinman 1986; Del-Vecchio Good 1992; Kleinman in Seeman 2000) navajajo mnogo sodobnih primerov, na podlagi katerih so se oblikovale trditve, da kronična bolečina predstavlja odpor proti medsebojnim izkustvom in mikropolitiki družbenih odnosov, na katere vplivajo družbeni pritiski. Odpor pomeni upiranje obstoječim definicijam (diagnozam), normam, ki nam zapovedujejo, česa ne smemo in kaj moramo početi (priporočila), ter uradnim poročilom (zdravniški karton), ki nam pripovedujejo o kliničnem poteku bolezni. Posamezniki se upirajo zatiralnim odnosom, ki vladajo v mikropolitiki strukturi zasebnih svetov. Odpor lahko zavzame obliko aktivnega boja, lahko pa se manifestira kot pasivna oblika nesodelovanja (Kleinman 1992: 174). Pasivni ali nezavedni odpor pa je lahko tudi somatizacija v obliki kronične bolečine. V študijah primerov, ki jih navaja Kleinman (1995: 133–140), bolečina postane skorajda kulturna delegitimacija družbenih prioritet in praks. V primeru ambiciozne izobražene belske zdravnice iz srednjega razreda, živeče v sodobni ameriški družbi, kronična bolečina postane način upiranja njenemu neodgovornemu možu in njeni zlorablajoči materi. Pacientkin občutek, da njen vsakdanji življenjski svet pravzaprav ni njen, saj ga le s težavo nadzira ter v njem nima središčne in stabilne pozicije, je zato nadomeščen z izkušnjo bolezni oz. z bolezenskim vedênjem. S tem »premikom« se pacientka pozicionira v samo središče

13. Podoben pomen je imela nevrastenija tudi v zahodni Evropi konec 19. stoletja. V tem obdobju je pojem prvi uporabil zdravnik George Beard, ki je z njim opisal deficitarno živčno mišično tkivo, splošno slabotnost, slab apetit in življenje »pod mejo normalne stopnje vitalnosti«. Kulturno je nevrastenija reprezentirala obliko »spodletelega uspeha« in je pogosto odsevala ohromelo žensko ambicioznost, saj so ženskam možnost napredovanja oteževale zastarele družbene konvencije za spoprijemanje z idustrijsko revolucijo in dobo mehanizacije (Wallace 2002: 21).

bolezenskega sveta in začne dominirati njegovemu poteku. Bolečina zanjo postane nov način intersubjektivne izkušnje. Njeno bolečino lahko razumemo kot obliko ločitve od njenega dejanskega oz. praktičnega sveta, kot preusmeritev naravnosti k bolj trdni in središčni poziciji, s katere lažje vpliva na čustva in prakse svojega moža in matere. Kleinman (1992: 182) ugotavlja, da posamezniki kronično bolečino izkušajo kot most med telesnim in družbenim prostorom.¹⁴

7 Zaključek

Pričujoči prispevek se ukvarja predvsem z nakazovanjem pomena ožjih in širših družbenih dejavnikov za subjektov razvoj simptoma kronične bolečine ter se osredotoča na vzroke in posledice posameznikovega doživljanja kronične bolečine. Pri iskanju vzrokov nastanka kronične bolečine sledi predvsem Freudovi psihoanalitični tezi in njegovemu konceptu somatične ustrežljivosti, pri razumevanju subjektovega izkustva, njegovega osmišljanja in interpretacije kronične bolečine pa se naslanja na Schutzeve fenomenološke opredelitve vsakdanjega življenjskega sveta. Za razumevanje kulturnega, predvsem pa družbenega pomena bolečine sem izpostavila razlage nekaterih medicinskih antropologov, predvsem Kleinmanovo tezo o bolečini kot odporu. Vse-skozi je okvir razprave vodila teza, da kronična bolečina ni stvar telesa ali posameznih organov, temveč predvsem sveta, ki se okrog nje konstituira, in sveta oz. konteksta, iz katerega lahko simptom izhaja. Prispevek osvetljuje nekaj dejavnikov nastanka in interpretiranja kronične bolečine, ki jih biomedicina zanemarja. Osredotoča se predvsem na vpliv, ki ga na kronično bolečino lahko ima nenadna sprememba politične situacije,¹⁵ in opozarja na nekatere mikrodružbene dejavnike, kot so npr. težave v medosebnih odnosih.

Ker je kronična bolečina prikazana kot most med somatičnim in družbenim prostorom, je bil moj namen tudi dopolniti pomanjkljive biomedicinske razlage, ki pogosto ne pripeljejo do rešitve problema trpečega. Prav zato se zdi, da je kronična bolečina kategorija, ki onesmisli kartezijansko biomedicinsko ontologijo pristopanja k človeškemu telesu. Za subjekt, ki trpi za kronično bolečino, je dihotomna delitev do-jemanja človeka na telo in duha zabrisana. Telo je namreč tudi domena subjektivnega, emocionalnega, družbenega konteksta. Kajti ko se intersubjektivna realnost zlomi ter rezultira v dezintegraciji življenjskega sveta in vzpostavitvi novega sveta bolečine, postane objektivistična koncepcija telesa pomanjkljiva. Telban (2002: 38) poudarja, da je v zahodni urbani družbi razlika med bolnim in zdravim subjektom prav v njihovih različnih življenjskih svetovih.

14. Poleg omenjene obstajajo še številne druge fenomenološke študije naracije bolnikov s kronično bolečino, ki to potrjujejo (Finkler 1994; Kleinman 1986; DelVecchio Good 1992; Kleinman in Seeman 2000).

15. Poleg kitajskega primera je v zgodovini znan tudi primer iz prve svetovne vojne, ko so moški, ki so kot posledico bojevanja utrpeli t. i. »*shell shock*«, razvili sindrom nevrastenije. Kasneje pa je pojem izginil iz medicinske literature (Wallace 2002: 22).

Če želimo interpretirati pomene kronične bolečine, moramo posameznike, ki trpijo za kronično bolečino, najprej pozicionirati v določen življenjski svet. Ta svet mora biti opisan in opis mora vsebovati izkustvo bolečine, postavljeno v širši kontekst posameznikovega izkustva družine, delovnega mesta, skupnosti. Da bi razumeli, kaj pomeni kronična bolečina, kaj pomeni izkusiti kronično bolečino, je potrebno izdelati natančno etnografsko metodo, s katero se prikaže ozadje vedenja in vsakodnevnih praks, ki zadevajo telo in sebstvo. In s tem ozadjem je potrebno osmisлити bolečino, njen potek in druge vidike, ki so s tem povezani. Poleg bolnikovega sveta je potrebno razumeti tudi svet družine bolnika s kronično bolečino, svet zdravnika in svetove vseh, ki se odzivajo na kronično bolečino pacienta. V analizi je potrebno upoštevati dvoje: kulturno konstituiran biološki objekt in biološko dediščino, ki določa kulturne pomene (Kleinman 1995: 125).

Literatura

- Augé, Marc (1995): *Biological Order, Social Order: Illness, an Elemental Form of Event*. V M. Augé in C. Herzlich (ur.): *The Meaning of Illness: Anthropology, History and Sociology*: 23–79. Luxembourg: Harwood Academic Publishers.
- Autton, Norman (1986): *Pain: an Exploration*. London: Darton, Longman and Todd.
- Canguilhem, Georges (1966/1987): *Normalno in patološko*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Crofford, Leslie J. (2007): *Violence, Stress, and Somatic Syndromes*. *Trauma, Violence, and Abuse*, 8 (3): 299–313.
- Crooks, Valerie A. (2006): *Exploring the Altered Daily Geographies and Lifeworlds of Women Living with Fibromyalgia Syndrome: A Mixed-method Approach*. *Social Science and Medicine*, 64: 577–588.
- DelVecchio Good, Mary-Jo, in dr. (1992): *Epilogue*. V M. DelVecchio Good in dr. (ur.): *Pain as Human Experience: An Anthropological Perspective*: 198–207. Berkeley: University of California Press.
- DelVecchio Good, Mary-Jo, in dr. (ur.) (1992): *Pain as Human Experience: An Anthropological Perspective*. Berkeley: University of California Press.
- Finkler, Kaja (1994): *Women in Pain: Gender and Morbidity in Mexico*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Foucault, Michel (1973/1994): *The Birth of the Clinic: An Archeology of Medical Perception*. New York: Vintage Books.
- Foucault, Michel (1988): *Technologies of the Self*. V M. H. Luther, H. Gutman in P. H. Hutton (ur.): *Technologies of the Self*: 16–49. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Foucault, Michel (1991): *Vednost – Oblast – Subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel (2000): *Zgodovina seksualnosti 1: Volja do znanja*. Ljubljana: Založba ŠKUC.
- Freud, Sigmund (1984): *Dve analizi*. Ljubljana: DDU Univerzum.
- Freud, Sigmund (1987): *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Ghafoor, Virginia (2003): *Treatment of Chronic Pain*. *Journal of Pharmacy Practice*, 16: 249–260.

- Good, Byron J. (1992): *A Body in Pain – The Making of a World of Chronic Pain*. V M. DelVecchio Good in dr. (ur.): *Pain as Human Experience: An Anthropological Perspective*: 29–48. Berkeley: University of California Press.
- Good, Byron J. (1994): *Medicine, Rationality, and Experience: An Anthropological Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gray Hardcastle, Valerie (1999): *The Myth of Pain*. Cambridge: MIT Press.
- Greco, Monica (1998): *Illness as a Work of Thought: A Foucauldian Perspective on Psychosomatics*. London: Routledge.
- Herlich, Claudine (1995): *Modern Medicine and the Quest for Meaning: Illness as a Social Signifier*. V M. Augé in C. Herzlich (ur.): *The Meaning of Illness: Anthropology, History and Sociology*: 151–174. Luxembourg etc.: Harwood Academic Publishers.
- Husserl, Edmund (1950/1997): *Ideje za čisto fenomenologijo in fenomenološko filozofijo*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jason, Leonard A., in dr. (2000): *Chronic Fatigue Syndrome: Sociodemographic Subtypes in a Community-Based Sample*. *Evaluation and the Health Professions*, 23 (3): 243–264.
- Kaplan, Robert M., Sallis, James F. Jr., Patterson, Thomas L. (1993): *Health and Human Behavior*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Klayman Farber, Sharon (2000): *When the Body is the Target: Self-harm, Pain, and Traumatic Attachments*. Northvale: Jason Aronson Inc.
- Kleinman, Arthur (1980): *Patients and Healers in the Context of Culture*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Kleinman, Arthur (1986): *Social Origins of Distress and Disease: Depression, Neurasthenia and Pain in Modern China*. New Haven and London: Yale University Press.
- Kleinman, Arthur (1992): *Pain and Resistance: The Delegation and Relegation of Local Worlds*. V M. DelVecchio Good in dr. (ur.): *Pain as Human Experience: An Anthropological Perspective*: 169–197. Berkeley: University of California Press.
- Kleinman, Arthur (1995): *Writing at the Margin: Discourse between Anthropology and Medicine*. Berkeley: University of California Press.
- Kleinman, Arthur, in Kleinman, Joan (1999): *The Transformation of Everyday Social Experience: What a Mental and Social Health Perspective Reveals About Chinese Communities Under Global and Local Change*. *Culture, Medicine and Psychiatry*, (23): 7–24.
- Kleinman, Arthur, in Seeman, Don (2000): *Personal Experience of Illness*. V G. L. Albrecht, R. Fitzpatrick in S. C. Scrimshaw (ur.): *The Handbook of Social Studies in Health & Medicine*: 230–242. London: Sage.
- Kleinman, Arthur, in dr. (1992): *Pain as Human Experience: An Introduction*. V M. DelVecchio Good in dr. (ur.): *Pain as Human Experience: An Anthropological Perspective*: 1–28. Berkeley: University of California Press.
- Kleinman, Arthur, Kleinman, Joan, in Lee, Sing (1999): *Introduction to the Transformation in Chinese Society: Anthropological, Psychiatric and Social Medicine Perspectives*. *Culture, Medicine and Psychiatry*, (23): 1–6.
- Krpič, Tomaž (2004): *Kognitivno delovanje človeškega telesa*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica Fakultete za družbene vede.
- Lash, Scott (1993): *Sociologija postmodernizma*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

- Lin, H. B. E., Carter, B. W., in Kleinman, Arthur M. (1985): An Exploration of somatization among Asian Refugees and Immigrants in Primary Care. *American Journal of Public Health*, 75 (9): 1080–1084.
- Lipovec Čebren, Uršula (2008): Krožere zdravja in bolezn: Tradicionalna in komplementarna medicina v Istri. (Neobjavljen rokopis.)
- Lock, Margaret (2000): Accounting for Disease and Distress: Morals of the Normal and Abnormal. V G. L. Albrecht, R. Fitzpatrick in S. C. Scrimshaw (ur.): *The Handbook of Social Studies in Health & Medicine*: 259–276. London: Sage.
- Lupton, Deborah (1994): *Medicine as Culture*. London: Sage.
- Mauss, Marcel (1973): *Techniques of Body*. *Economy and Society*, 2(1): 70–88.
- Melzack, Ronald, in Wall, Patrick (1996): *The Challenge of Pain*. London: Penguin Books.
- Merlau-Ponty, Maurice (1945/2003): *Phenomenology of Perception*. London and New York: Routledge.
- Morgan, David (2002): *The Body in Pain*. V M. Evans in E. Lee (ur.): *Real Bodies: A Sociological Introduction*: 79–95. New York: Palgrave.
- Morris, David B. (1998): *Illness and Culture in the Postmodern Age*. Berkeley: University of California Press.
- Paulson, Margareta, Danielson, Ella, in Söderberg, Siv (2002): Struggling for a Tolerable Existence: The Meaning of Men's Lived Experiences of Living With Pain of Fibromyalgia Type. *Qualitative Health Research*, 12 (2): 238–249.
- Reid, Colleen, in Tom, Allison (2006): Poor Women's Discourses of Legitimacy, Poverty and Helath. *Gender and Society*, 20 (3): 402–421.
- Scarry, Elaine (1985): *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Schutz, Alfred (1967): *The Phenomenology of the Social World*. Northwestern University Press.
- Schutz, Alfred (1971): *Collected Papers 1: The Problem of Social Reality*. Hague: Martinus Nijhoff.
- Schutz, Alfred, in Luckmann, Thomas (1985): *The Structures of the Life – World*. Evanston: Northwestern University Press.
- Shorter, Edward (1992): *Paralysis to Fatigue: A History of Psychosomatic Illness in the Modern Era*. New York : Maxwell Macmillan International.
- Shorter, Edward (1994): *From the Mind into the Body: The Cultural Origins of Psychosomatic Symptoms*. New York: The Free Press.
- Szasz, Thomas S. (1957): *Pain and Pleasure: A Study of Bodily Feelings*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- Šimenc, Jana (2005): Nekaj razkritih dimenzij vsakdanje bolnišnične prakse. *Etnolog*, 15: 97–117.
- Telban, Borut (2000): *Andaypa: Eseji o smrti v novogvinejski skupnosti*. Maribor: Založba Obzorja.
- Telban, Borut (2002): *Medical Ethics and the Body Across Cultures*. *Anthropological Notebooks*, VIII (1): 30–40.
- Thomas, Sandra P. (2000): *A Phenomenologic Study of Chronic Pain*. *Western Journal of Nursing Research*, 22 (6): 683–705.

- Turner, Bryan S. (1996): *The Body and Society: Explanations in Social Theory*. London: Sage.
- Ule, Mirjana (2003): *Spregledana razmerja: o družbenih vidikih sodobne medicine*. Maribor: Aristej.
- Van Dijck, José (2005): *The Transparent Body: A Cultural Analysis of Medical Imaging*. Seattle and London: University of Washington Press.
- Wallace, Daniel J. (2002): *All about Fibromyalgia : A Guide for Patients and Their Families*. Cary, NC, USA: Oxford University Press, Incorporated.
- Werner, Anne, Steihaug, Sissel, in Malterud, Kirsti (2003): *Encountering the Continuing Challenges for Women With Chronic Pain: Recovery Through Recognition*. *Qualitative Health Research*, 13 (4): 491–509.

Naslov avtorice:

Andreja Vezovnik

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

Center za socialno psihologijo

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

e-mail: andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si

Anamarija Patricija Masten

Spodbujanje strpnosti v družbenopolitičnem in pravnem kontekstu Evropske unije

POVZETEK: Članek z vidika političnih in pravnih dokumentov Evropske unije (EU) obravnava vprašanje, zakaj in kako se strpnost spodbuja v kontekstu EU. Ne glede na različnost definicij je strpnost vedno predstavljena kot vrlina. Analizirani so politični in pravni akti, ki v okvir standarda spoštovanja človekovih pravic vključujejo strpnost kot bistveno sestavino sodobne družbe. Dotaknili smo se tudi vprašanja, ali ne gre pri tem zgolj za politično korektnost EU. Zlasti z vidika ukrepov v boju proti diskriminaciji se na ravni EU pojavlja svojevrsten paradoks: po eni strani se promovira strpnost, po drugi strani pa ravno ta za svoj obstoj »zahteva« ločevanje med »enimi« in »drugimi«, neenakost ali celo diskriminacijo.

KLJUČNE BESEDE: strpnost, večkulturnost, protidiskriminacijska politika, Evropska unija

1 Uvod

Izraz strpnost¹ se danes že skoraj avtomatično pojavlja v dokumentih Evropske unije (EU), v svojih nagovorih širši javnosti se ga poslužujejo najvišji predstavniki evropskih institucij. EU uvršča strpnost, poleg z njo neločljivo povezane večkulturnosti, med temeljne vrednote demokratične družbe. Poleg tega je strpnost spremljevalka razprav na temo skupne protidiskriminacijske in migracijske politike, pa tudi izgrajevanja evropske identitete.

Cilj članka je skozi prizmo političnih in pravnih dokumentov EU prikazati, kako se je od začetkov Evropske skupnosti do danes razvijal njen odnos do strpnosti in kako je izraz strpnost postopno našel svoje mesto med vrednotami evropske družbe. Članek gradi na tezi, da se je EU na povečano nestrpnost kot posledico kulturne, narodnostne, jezikovne in verske raznolikosti, spodbujene s preseljevanjem prebivalstva, najprej odzvala z določevalnimi (negativnimi) ukrepi. V prvih štirih desetletjih obstoja Evropske skupnosti so bila prizadevanja evropskih uradnikov usmerjena na oblikovanje splošnega zakonodajnega okvira, ki bi omogočal dejavno delovanje v boju proti vsem

1. V prispevku se toleranca in strpnost uporabljata izmenično kot sopomenki.

oblikam diskriminacije. Šele ko je postalo jasno, da vzpostavljeni protidiskriminacijski mehanizmi v državah članicah ne prinašajo zelenih rezultatov in da je v evropskem prostoru vedno več primerov izražanja nestrpnosti, kar potrjujejo izsledki raziskav o pojavnosti rasizma in ksenofobije, je EU začela poudarjati pomen raznolikosti in spodbujati strpnost. V prispevku bomo predstavili temeljne dokumente, s katerimi je EU na novo postavila elementarni in minimalni evropski moralni kodeks. V nadaljevanju bomo odnos EU do strpnosti kritično analizirali, kot vodilo pri analizi tega odnosa pa nam bo služilo vprašanje, kakšen je domet vključitve strpnosti med temeljne vrednote EU oziroma ali sploh lahko govorimo o pristnem spodbujanju strpnosti. Postavlja se namreč vprašanje, ali ne gre pri tem zgolj za politično korektnost EU, še posebej ko so na dnevnem redu sestankov delovnih skupin v evropskih institucijah migracijska vprašanja, pa tudi teme o gospodarskem, socialnem in moralnem razvoju EU. Poleg tega se z vidika ukrepov EU v boju proti nestrpnosti pojavlja paradoks: po eni strani se promovira strpnost, po drugi strani pa ravno ta za svoj obstoj zahteva ločevanje med »enimi« in »drugimi«, neenakost ali celo diskriminacijo. Enakovrednosti kultur namreč ni mogoče zatrti, če prej ne opredelimo »tujosti«, za katero se velikokrat skriva zakoreninjeno prepričanje o manjvrednosti nekaterih kultur. In vsa evropska hegemonija, ki smo ji priča tudi v okviru EU, izvira iz ideje, da je evropska identiteta v primerjavi z neevropskimi ljudstvi in kulturami večvredna (Said 1978/1996: 18–19, 398–399).

2 Opredelitev strpnosti

Strpnost ima več različnih pomenov: zmožnost prenašati drugačno, nasprotno mnenje ali celo bolečino, izkazovanje naklonjenosti ali prizanesljivosti do drugačnih prepričanj ali običajev, dopuščanje ali dovoljevanje nečesa in podobno. V vsakem primeru je pri strpnosti ključno, da prenašamo nekaj, česar ni lahko prenašati. Če bi zakonitost tolerance, kakor je na primer opredeljena v farmaciji,² aplicirali na dogajanje v družbi, bi prišli do sklepa, da je toleriranje na dolgi rok pogubno za tistega, ki tolerira. Vendar je situacija v realnem življenju veliko bolj zapletena. Ne glede na teze o eroziji nacionalnih držav so te kot zgodovinski sistemi izključevanja in dominacije še vedno zibelka in dom nacionalizma, ki se je danes ohranil kot prepričanje o večvrednosti lastnega naroda in prizadevanje za uveljavitev njegovih koristi ne glede na pravice drugih narodov. Ta vidik nacionalizma poudarja njegovo negativno sestavino, ki vzpostavlja prezir in sovrašтво do drugih narodov in etničnih skupin, kar se kaže v obliki rasizma, ksenofobije in diskriminacije. Rasizem v najbolj splošni opredelitvi pomeni prepričanje, da prirojene razlike med ljudmi različnih »ras« določajo njihov družbeni, kulturni in osebni razvoj, vključujoč idejo, da je ena »rasa« nadrejena drugi. Postopno oddaljevanje od biološko determinirane ideje rase oziroma njeno nadomeščanje s pojmom kulture je vplivalo na to, da se je razlikovanje med več in manj vrednimi

2. V farmaciji se izraz tolerance veže na učinkovitost zdravila in pomeni njegovo zmanjšano učinkovitost po določenem času jemanja. Razvoj tolerance lahko privede do faze, v kateri se organizem preneha odzivati na zdravilo. V onkologiji, na primer, to pomeni, da je treba zdravilo, na katerega se organizem ne odziva več, zamenjati, da bi organizem preživel.

rasami prelevilo v antagonizem med različnimi »kulturami«. Čeprav rasa in rasizem nista več tako vodilna pojma v sodobni evropski miselnosti, kot je to veljalo za 19. stoletje, pa je rasistična ideja globoko vtisnjena v moralno podobo sodobne Evrope. Da dominantna drža Evrope in njene politike izključevanja niso zamrle, se kaže tudi na pojmovni ravni. Ksenofobijo je kot nov evropski pojav opredelil leta 1984 ustanovljeni odbor Evropskega parlamenta (EP). Prav ideja povezovanja Evrope je namreč spodbudila razmišljanja o individualni in kolektivni, celo o transnacionalni identiteti. Vprašanja o novem evropskem etosu so razkrila obsežen in zapleten proces prehoda iz dominacije v medsebojno spoštovanje ter iz tekmovalnosti in izključevanja v sinergijo. Strpnost se zelo dobro prilega v ta kontekst, ker daje vtis, da lahko zajame številne elemente, ki tvorijo pozitiven odnos do heterogenosti. Načelo prepovedi diskriminacije, na primer, je postalo preozko, saj se omejuje na pravno neenakost oziroma v pravu neupravičeno in nedopustno razlikovanje. Ravno strpnost je tista, ki pri obravnavanju etničnih skupin služi zagovarjanju pravičnosti (Montagu 2001: 108).

Strpnost v kontekstu EU nima jasno začrtanih elementov. Vsekakor je ne gre razumeti kot izključno teološkega koncepta, v okviru katerega bi pomenila dovoljenje, ne pa tudi odobravanje obstoja več verstev v sicer večinsko krščanski državi (Smith 1999). Ideja strpnosti se navezuje predvsem na soobstoj različnih kultur na geografsko omejenem ozemlju. Privrženost EU ideji kulture, ki je v začetku 20. stoletja vzniknila kot alternativa konceptu rase (Wainryb 2005: 226), je razumljiva glede na izkušnje iz 2. svetovne vojne, ki so mnoge teoretike spodbudile k poglobljenemu preučevanju rasizma, politične strukture pa k sprejemanju ukrepov v boju proti rasizmu.³ Čeprav se danes med temeljnimi cilji evropskega združevanja poudarjajo zlasti gospodarski interesi prvotnih držav članic, je združevanje Evrope obsegalo tudi politično ambicijo zagotavljanja miru in blaginje Evrope. Z usmeritvijo idejnih vodij Schumana in Adenauerja, katerih cilj je bil predvsem sprava med Francijo in Nemčijo, je uresničitev evropskega povezovanja prinesla tudi najdaljše obdobje miru v Evropi (COMECE 2007: 10). »Želja po stanju, ko bi bila vojna tako nemogoča kot nepojmljiva, in stremljenje k obnovi materialnega blagostanja v okviru čezmejne solidarnosti sta bila ključna elementa evropskega idealizma« (Weiler 2002: 435). Evropska ideja je tako vse od svojih začetkov zasidrana v skupnih vrednotah evropskega prebivalstva in obsega etično dimenzijo družbenega razvoja. Čeprav je EU od nekdanj priznavala vrednote liberalne nacionalne države, pa jih po drugi strani omejuje do te mere, da se »trudi razgaliti izkrivljeno zavest, ki jo je ustvaril nacionalizem« (prav tam: 449), in želi izkoreniniti oblike izključevanja drugih narodnosti in kultur. Hkrati s prepričanjem, da je treba (kulturno) raznolikost spoštovati (neodvisno od nacionalnega okvira) in si prizadevati za kakovosten soobstoj različnih kulturnih, jezikovnih, verskih in etničnih skupin, se je v Evropi razvil

3. Na institucionalni ravni je bil Unesco prvi, ki je pozval k sprejetju programa o razširjanju znanstvenih dejstev, ki naj bi pripomogla k izginotju družbenega mita »rase«. Znanstveniki so dosegli splošno soglasje in ugotovili, da je človeštvo samo eno: vsi ljudje pripadamo isti vrsti, *homo sapiens*. Z biološkega vidika so podobnosti med ljudmi mnogo večje od njihovih razlik. Glavni dejavnik razlik med kulturami in družbenimi dosežki različnih ljudi ali skupin je »zgodovina izkušenj določene kulture« (Unesco 1950).

predvsem na kulturo vezan koncept strpnosti. Kultura je še vedno ključna pri utemeljevanju ideje človeške različnosti (Wainryb 2005: 226). Čeprav strpnost v okviru EU ni natančno definirana oziroma je zgodovinsko in sodobno razumevanje tega pojma različno, je njen predznak vedno enak: strpnost je vrlina. Vendar pa iz dokumentov institucij EU, posebno na področju priseljevanja, integracije priseljencev in regulacije migracij, izhaja, da gre pri promoviranju strpnosti pravzaprav za neke vrste strategijo ohranjanja miru v EU, praviloma z namenom zagotavljanja nemotenega delovanja skupnega trga in pritegnitve zaželenih delovne sile, od katere sta odvisni gospodarska rast in blaginja držav članic. Pravni in politični diskurz je pomemben del boja proti nestrpnosti, ker vpliva na oblikovanje družbenega konsenza o temeljnih vrednotah in sprejemljivih vedenjskih vzorcih. Po drugi strani pa gre za retorično tehniko, ki omogoča opredelitev »drugih«, »drugačnih«. Predpogoj za spodbujanje strpnosti v smislu praktične in etične sile (vrline) je namreč v prvi vrsti prepoznavanje raznolikosti, ki se lahko sprevrže v idejo o nezmožnosti integracije priseljencev, v tezo o nepremostljivih kulturnih razlikah, v predsodke in stereotipe, prek katerih se tvorijo osnovni elementi »drugačnosti« in ustvarja podlaga za izključevanje »drugih« iz jedra družbe. Strpnost ne izraža niti razumevanja, niti sprejemanja, niti priznavanja človeške enakosti, temveč implicira priznavanje različnosti, ki jo mora nekdo trpeti. Strpnost je stanje duha tistih, ki sebe opredeljujejo ne zgolj kot drugačne od drugih, temveč tudi kot njim nadrejene (Montagu 2001: 108). Kljub dejstvu, da naddržavni evropski konstrukt strogo prepoveduje diskriminacijo, pa kulturne, etnične in druge za skupino svojstvene razlike izraža precej bolj ohlapno. Idejo večkulturnosti, v skladu s katero je kultura vredna zaščite in ji je treba zagotoviti, da se prosto razvija, je tako mogoče interpretirati tudi kot pravico prvotnih prebivalcev, da lastno kulturo in dediščino branijo pred vdorom tujih kulturnih vzorcev ter običajev.

3 Prvi odzivi na nestrpnost v EU

Vprašanja strpnosti so se na evropski ravni začela odpirati v povezavi z zabeleženimi, vendar v 70. letih še precej osamljenimi incidenti izražanja nestrpnosti do posameznikov ali skupin z etničnimi, kulturnimi, verskimi ali jezikovnimi posebnostmi. Prvi odzivi na nestrpnost v institucionalnem okviru Evropske skupnosti segajo v sredino 80. let. Leta 1984 je EP ustanovil specializirani preiskovalni odbor, ki se je ukvarjal s porastom fašizma, rasizma in drugih oblik nestrpnosti ter je decembra 1985 objavil svoje poročilo, znano kot Evrigenisovo poročilo. Na podlagi poročila je bila februarja 1986 najprej sprejeta Resolucija o porastu rasizma in fašizma v Evropi, junija istega leta pa so EP, Svet ministrov in Komisija sprejeli skupno izjavo proti rasizmu in ksenofobiji, s katero so evropske institucije prvič izrecno priznale obstoj in porast ksenofobičnih dejanj ter izražen nestrpnosti v Evropski skupnosti, obenem pa so taka ravnanja strogo obsodile. Kot izhaja iz izjave, ta obsodba temelji zlasti na zavedanju, da delavci, ki izvirajo iz drugih držav članic ali iz tretjih držav, pozitivno prispevajo in bodo tudi v prihodnosti pozitivno prispevali k razvoju države članice, v kateri zakonito prebivajo, in Evropske skupnosti kot celote.

Na podlagi naraščajoče nestrpnosti (ki je v skladu s takratnim razumevanjem veljala za realno grožnjo gospodarski prihodnosti Evropske skupnosti) je Komisija leta 1988 Svetu ministrov predložila predlog za sprejetje posebne resolucije, katere glavni namen je bil poudariti potrebnost premika od splošnih načel, izraženih v izjavi iz leta 1986, h konkretnjšim pravnim ukrepom na tem področju. Po podatkih iz leta 1988 je namreč en državljani Evropske skupnosti od treh menil, da je v njegovi državi preveč ljudi druge narodnosti ali rase.⁴ Kljub omenjeni pobudi sta minili še nadaljnji dve leti do sprejetja te resolucije, ki države članice poziva k ratifikaciji mednarodnih instrumentov in sprejetju vseh potrebnih zakonodajnih in institucionalnih ukrepov proti rasni diskriminaciji. EP je s ciljem globlje preučitve te tematike ponovno sklical preiskovalni odbor, ki je decembra 1990 pripravil drugo, t. i. Fordovo poročilo (Ford 1990). Vendar tudi to poročilo ni predvidevalo pravnih ukrepov, temveč je vsebovalo le 77 priporočil. Kljub nezavezujoči naravi teh priporočil so bila ta zastavljena jasno in konkretno, med najodmevnejšimi pa je bilo priporočilo o pripravi osnutka direktive, ki bi zagotovila zakonodajni okvir boja proti diskriminaciji na podlagi pripadnosti etnični skupini, veri ali rasi in bi zajemala vse rezidente Evropske skupnosti (priporočilo št. 31).

V zgodnjih 90. letih so tudi posamezne nevladne organizacije začele spodbujati sprejetje evropskih zakonodajnih ukrepov in sestavljati lastne predloge. To je bil čas burnih razprav v EP,⁵ ki so vodile do sprejetja številnih resolucij. Slednje so bile delno odziv na evidentirane rasistične incidente v posameznih državah članicah, delno pa oblika srednjeročnega političnega programa, v okviru katerega je EP neprekinjeno izražal svoje stališče, da je treba okrepiti ukrepanje na evropski ravni, in s tem spodbujati druge evropske institucije in organe k večji angažiranosti. Številne sklepe na to temo je na svojih srečanjih sprejel Evropski svet. Na zasedanju na Krfu (junija 1994) je sprejel sklep o razvoju globalne strategije na ravni EU, katere cilj je bil boj proti vsem rasističnim dejanjem in ksenofobičnemu nasilju, na drugi strani pa uresničil francosko-nemško pobudo, tj. sprejel odločitev o ustanovitvi posvetovalnega odbora o rasizmu in ksenofobiji (t. i. Kahnov odbor). Temeljna naloga tega odbora je bila zagotavljanje priporočil glede sodelovanja med vlada in različnimi socialnimi partnerji, vse z namenom spodbujati strpnost in medsebojno razumevanje. Odbor je jasno izrazil svoje prepričanje, da je bistveni predpogoj za učinkovito ukrepanje EU na tem področju sprememba Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti (PES), s katero bi v besedilo vključili posebno določbo o boju proti rasni diskriminaciji. Do takrat namreč PES ni vsebovala določbe, ki bi kot cilje ali zaveze Evropske skupnosti določala boj proti rasni diskriminaciji, niti ni Evropski skupnosti dajala pristojnosti, da na tem področju kakor koli ukrepa. Odločitev o oblikovanju posebnega svetovalega telesa, ki je v tem obdobju skrbno preučevalo konkretna dejanska in pravna vprašanja, se je izkazala za ključno v smislu premikov v iniciativnosti evropskih institucij. Na podlagi priporočila Kahnovega odbora je Komisija decembra 1995 objavila Sporočilo

4. Special Eurobarometer 41: 42.

5. Po podatkih iz baze EUR-Lex je v obdobju 1990–1994 evidentiranih več kakor 70 poslanskih vprašanj na temo nestrpnosti, rasizma in ksenofobije v Evropi.

o rasizmu, ksenofobiji in antisemitizmu, v katerem je opozorila, da je ob upoštevanju nadaljujoče se prisotnosti rasizma, ksenofobije in antisemitizma po vsej Evropi ter njihovih transnacionalnih razsežnosti težko zanikati potrebo po ustreznem ukrepanju na ravni EU. S tega vidika je bil poudarek sporočila na potrebi po spremembi PES in predlogu za razglasitev leta 1997 za evropsko leto boja proti rasizmu.

K napredku je močno prispevala medvladna konferenca, ki se je začela 29. marca 1997 in na kateri se je po več pozivih mnogoterih akterjev, predvsem EP, razpravljalo o vključitvi protidiskriminacijske klavzule v PES. S ciljem, da se zagotovita udejanjanje prostega pretoka oseb na skupnem trgu in varstvo pred diskriminacijo, je bilo na zasedanju v Amsterdamu, ki je potekalo 16. in 17. junija 1997, EU začrtano (formalno novo) poslanstvo. Z Amsterdamsko pogodbo uveden nov 13. člen PES je namreč pomenil, da lahko »Svet na predlog Komisije in po posvetovanju z Evropskim parlamentom soglasno sprejme ustrezne ukrepe za boj proti diskriminaciji na podlagi spola, rase ali narodnosti, vere ali prepričanja, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti«. Ta klavzula je odprla pot politikam, ki spodbujajo enakost in vrednotijo raznolikost. V istem letu je bil ustanovljen Evropski center za spremljanje rasizma in ksenofobije (EUMC),⁶ s temeljno nalogo, da EU in državam članicam zagotavlja objektivne in primerljive podatke o obravnavanih pojavih ter jim pomaga pri oblikovanju ukrepov za njihovo odpravljanje.

Obdobje pred letom 2000 je tako mogoče označiti kot podaljšano pripravljalo obdobje oblikovanja evropske protidiskriminacijske politike. Od svojih začetkov (ki so bili omejeni na zagotavljanje enakosti med spoloma) do uvedbe novega 13. člena PES je EU postopno izoblikovala bolj koherenten in integriran pristop v boju proti diskriminaciji ter razvila širšo politično strategijo. V tem obdobju so bila v ospredju opozorila glede gospodarskih in socialnih posledic opustitve reševanja oziroma odpravljanja povečane nestrpnosti. Potreba po ureditvi razmer na ravni EU se je propagirala izključno pod okriljem in v imenu delovanja enotnega trga. Pri tem ne gre prezreti, da je bilo pozitivno vrednotenje različnosti in večkulturnosti drugotnega pomena. Spodbujanje strpnosti v smislu etične države državljanov EU ni sodilo v sklop prednostnih nalog. Kljub temu je v nekaterih dokumentih že najti pozive k strpnosti kot ključni za prihodnost EU. Izjava Sveta in predstavnikov vlad držav članic iz leta 1997 navaja, da Evropa, za katero sta značilna solidarnost in bogata kulturna mešanica, temelji na spoštovanju različnosti in na strpnosti. Tudi Evropski svet je ob številnih priložnostih spodbudil institucije EU, naj v rednem, neposrednem in preglednem dialogu s civilno družbo poudarjajo najpomembnejše vrednote, ki so državljanom Evrope skupne – med drugim strpnost.

4. Razlogi za spodbujanje strpnosti

Pravne in politične spodbude za določitev izrecne pristojnosti EU za ukrepanje proti diskriminaciji so pred letom 2000 veljale za ključne pri preseganju naraščajoče nestrpnosti v EU. V prepričanju, da bo ukrepanje na ravni EU povečalo učinkovitost ukrepov, ki so jih države članice v okviru nacionalne zakonodaje samostojno sprejemale

6. S 1. marcem 2007 se je EUMC preoblikoval v Agencijo za temeljne pravice (FRA).

v času po 2. svetovni vojni, si je transnacionalna zagovorniška koalicija⁷ prizadevala za vzpostavitev mehanizmov, ki bi čim učinkoviteje reševali vedno bolj razširjeno in kompleksno diskriminacijsko obnašanje. Kljub številčnemu in na mnogih področjih dejavnemu evropskemu partnerstvu pa ne smemo pozabiti na nacionalne predstavnike, delujoče v Evropskem svetu in Svetu. Čeprav so ti odigrali zelo raznolike vloge in z vidika izgrajevanja evropskega protidiskriminacijskega pristopa delovali prej antagonistično in pod vplivom transnacionalne mreže, je bila njihova vloga pomembna. Komisija se je morala pogosto soočiti z nepopustljivostjo in nasprotovanjem držav članic, ki so hotele prvenstveno zaščititi lastni trg delovne sile, nacionalno suverenost in samostojno urejati dostop do svojega državljanstva.⁸ Za te države je namreč značilen svojevrsten in z zgodovino prežet model demokratične družbe. Integracija nove kolektivnosti in novih političnih akterjev v tak model potrebuje čas, ustrezne pristope in sredstva, predvsem pa družbeno in politično zavest, da je taka integracija koristna. Ob upoštevanju zgodovine Evrope, ki je »zgodovina nepojmljivega krutega nasilja, temelječega na ideološkem ekstremizmu in rasni nestrpnosti« (Teršek 2002: 4), je dvom v upravičenost in potrebnost take integracije stalno prisoten.

Še preden lahko preučimo vprašanja o načinu, kako ravnamo z »drugim«, kako ga dojemamo in kakšne posledice ima ta odnos na evropski etos, mora biti izpolnjen pogoj soobstoja vsaj dveh raznolikih entitet na določenem območju. Preseljevanje je gonilna sila tovrstnega soobstajanja. Evropa ima v primerjavi z Avstralijo in Združenimi državami Amerike, ki se tudi same opredeljujejo kot države priseljencev, kratko zgodovino velikega obsega priseljevanja. Kljub temu pa imajo evropske države eno skupno značilnost: zavračanje priseljevanja (Penninx 2004: 138). V povojnem obdobju je večina evropskih držav na svojem ozemlju beležila povečanje števila »novih« skupin, zlasti delavcev in beguncev iz različnih delov sveta, vendar se njihovo število bistveno ni povečalo. V Franciji, na primer, se delež tujcev v letu 1982 (6,8 %) ni zelo razlikoval od tistega pred 60 leti (5,2 % v letu 1931) (Evropska komisija 1992: 6). Glavna demografska sprememba v tem času torej ni bila v povečanju števila priseljencev, temveč v njihovi kulturni in rasni raznolikosti. Za te migracije je bilo značilno, da so bodisi lokalnega značaja bodisi povezane s kolonialno preteklostjo držav. Z vidika takratnih držav članic so bile prve širitve Evropske skupnosti zaželeno in v njihovo

7. To koalicijo sta v jedru sestavljala EP in Komisija, ki so ju podpirale številne transnacionalne nevladne organizacije, katerih glavno vodilo je bil boj proti socialni izključenosti in diskriminaciji. Med pomembnejšimi so bile Social Platform, Solidar, Youth Forum, European Federation for Intercultural Learning in European Human Rights Foundation. Šele v letu 1997, letu boja proti rasizmu, so nekatere organizacije razglasile, da sta njihova osnovna ali vsaj prevladujoča skrb rasizem in nestrpnost, npr. European Migrants' Forum, Starting Line, Anti-Poverty Lobby (Ruzza 2000: 153).

8. Nemčija, Velika Britanija, Nizozemska, Danska in Francija so pred Sodiščem Evropskih skupnosti izpodbijale Odločbo Komisije 85/381/EGS, s katero je Komisija državam članicam naložila, da jo obvestijo o vsakem ukrepu, ki ga sprejmejo v zvezi z vstopom, prebivanjem, zaposlitvijo, integracijo in vrnitvijo delavcev iz tretjih držav (glej sodbo Sodišča z dne 9. julija 1987).

upravičenost skoraj nihče ni dvomil. Postopna ukinitvev notranjih mej in vzpostavitev enotnega evropskega trga sta bili dobrodošli z vidika možnosti za gospodarski razvoj. Različne nacionalne in mednarodne gospodarske razmere, vključno z nizko inflacijo in prosto trgovino v Evropski skupnosti, so skupaj vplivale na podporo državljanov integraciji, zlasti zaradi njenega pozitivnega vpliva na nacionalna gospodarstva držav, katerih državljani so (De Master in Le Roy 2000: 421).

Nov val množičnih gibanj prebivalstva je Evropo zajel šele po koncu hladne vojne, danes pa je mogoče status etničnih skupin razumeti samo še v globalnem kontekstu (Castles in Miller 1994). Po podatkih iz leta 1992 je okrog 16 milijonov od 320 milijonov državljanov 12 držav članic izviralo iz držav zunaj EU, tj. okrog 5 % (Evropska komisija 1992: 7). EP v svoji Resoluciji o strategijah in sredstvih za vključevanje državljanov tretjih držav ocenjuje, da je bilo leta 2006 v EU že 40 milijonov priseljencev iz tretjih držav (8 %). Eurostat (2006–07: 75) navaja, da se je v enem desetletju (1994–2004) neto migracija v EU-25 povečala s 590.000 oseb na 1,85 milijona oseb. Verjetno bi bila številka ob upoštevanju nedokumentiranih ali ilegalno priseljenih oseb še višja. S širjenjem EU, ki so ga spodbujala in pospeševala sprva spoznanja o gospodarskih prednostih enotnega trga, postopoma pa tudi prednosti skupnega urejanja nekaterih politik, se torej niso večale zgolj ozemeljska celovitost in možnosti za gospodarski razcvet, temveč tudi etnična, kulturna, verska in jezikovna raznolikost. Z njo pa se je v državah članicah večala nestrpnost. Skoraj vse države so poročale o povečanju rasističnega in ksenofobičnega nasilja nad tujci ter pripadniki etničnih, rasnih ali jezikovnih manjšin. Leta 1997 je 45 % prebivalcev EU menilo, da je v njihovi državi preveč tujcev.⁹ Poleg tega je 33 % ljudi same sebe odkrito opisalo kot precejšnje ali velike rasiste.¹⁰

Razprave o pluralizmu, večkulturnosti in protirasizmu so v 60. in 70. letih temeljile na prepričanju, da se je množično priseljevanje v Evropo končalo, kar naj bi omogočalo stabilizacijo priseljskega prebivalstva. V zadnjih 30 letih pa so se migracijski tokovi zaradi prestrukturiranja gospodarstev in trga delovne sile v zahodni Evropi (Mac Laughlin 1998: 1018), za katerega so značilni deindustrializacija, rast storitvenega sektorja ter upad tradicionalnih virov in načinov zaposlovanja, bistveno spremenili in postali izjemno kompleksni tako v smislu gibanj kot v strukturi migrantov. Vključevanje priseljencev (tudi ilegalnih) v že tako nestabilno socialno strukturo je vplivalo na povečanje napetosti med prvotnimi prebivalci in priseljenci. Države so bile iz gospodarskih in socialnih razlogov prisiljene reagirati na več področjih: gospodarstvo je terjalo zagotavljanje poceni delovne sile, vse večji priliv delavcev iz drugih držav je narekoval spremljanje in nadzorovanje migracijskih tokov, z vidika blaginje države je bilo treba zniževati socialne transferje, povečana nestrpnost je mobilizirala sile za ohranjanje javnega reda in miru, politične strukture so zahtevale bodisi integracijo manjšin v okvir nacionalne države bodisi njihovo vrnitev v matične države itd. Kombinacija družbenih, političnih in gospodarskih dejavnikov je pripeljala do kompleksnih in kontradiktornih migracijskih in integracijskih politik držav, ne nazadnje pa tudi do

9. Standard Eurobarometer 48: 71.

10. Special Eurobarometer 47.1: 2.

ugotovitve, da niti te politike niti koncept temeljnih človekovih pravic ne zadostujejo za obvladovanje in reševanje problemov diskriminacije, nacionalnega ekstremizma in nestrpnosti. Migracije so posledično postale srž ne samo nacionalnega, temveč tudi nadnacionalnega političnega dogajanja. Zastarelo premiso, da je migracija enkratni dogodek (Collet 2004: 24), je bilo treba spremeniti. Obenem so te spremembe terjale redefiniranje osnovne ideje Evrope in videnj njene prihodnosti s poudarkom na preseganju vrzeli in pritiskov, ki naraščajo med prebivalci EU.

Globalizacija in razvoj sodobnih tehnologij odpirata pot brezmejnosti migracij in razkropitvi narodov po celotni zemeljski obli. Čeprav je nesporno, da bi bilo človeštvo brez pestrosti narodov bolj siromašno, pa njihovo prežemanje napoveduje prihodnost tako rasizmu kot ksenofobiji, ki se zdita kot nekakšna stranska produkta. Na tem mestu je treba priznati dobre strani ideje evropske integracije, katere namen je nadzorovati izgrede moderne nacionalne države (Weiler 2002: 449). A vendarle kaže, da se je odnos do evropske ideje spremenil. Pri iskanju odgovora na vprašanje, kaj je v ozadju te spremembe, se je treba odmakniti od politično-gospodarskih parametrov in poseči globlje, v moralno strukturo narodnostno, kulturno in idejno raznolikih ljudi, v njihove občutke nelagodja in nezadovoljstva do EU, ki jih izražajo tudi prek rasističnega in ksenofobičnega obnašanja.

Prve dvome o nadaljnjih širitvah in splošno nezadovoljstvo s stanjem v EU je širša javnost izrazila ob ratifikaciji Pogodbe o Evropski uniji (PEU), katere glavni namen je bil poglobiti gospodarsko in politično povezanost držav članic. Medtem ko je 12 držav sicer ratificiralo PEU, so se nekatere izmed njih pri tem soočale z velikimi težavami, ki so pokazale, da je želja po nadaljevanju »postopka oblikovanja vse tesnejše zveze med narodi Evrope« (preambula PEU) obstajala bolj med pisci osnutka pogodbe kakor med Evropejci samimi. Na referendumu v Franciji je bila odločitev sprejeta s komaj 50,7 %, na Danskem pa je bil po neuspelem prvem referendumu potreben še drugi. Spodnji dom britanskega parlamenta je odložil končno glasovanje, dokler Danci niso odobrili ratifikacije, ustanovitvena članica Nemčija pa je PEU ratificirala zadnja. Težnja po »zapiranju« EU je razvidna tudi iz nasprotovanja predlogu Komisije o vzpostavitvi enotnega in poenostavljenega postopka za vstop delavcev migrantov na ozemlje EU (predlog direktive o ekonomskem priseljevanju iz leta 2001). Javno posvetovanje o predlaganem horizontalnem okviru, ki naj bi zajel pogoje za sprejem vseh državljanov iz tretjih držav, je razkrilo več pomislekov držav članic glede tako liberalnega pristopa. Čeprav so države članice načelno spodbujale oblikovanje nebirokratskih in prilagodljivih orodij, ki bodo ponudila »pravičen na pravicah zasnovan pristop za vse priseljence, ki vstopajo na trge dela v EU«, ¹¹ pa so po drugi strani želele tudi mehanizme, ki bodo omogočali privabiti posebne kategorije delavcev, kakršne EU potrebuje. Komisija je tako morala prvotni predlog popraviti in je decembra 2005 pripravila nov, manj ambiciozen predlog o zakonitem priseljevanju. Ta se je namesto na vse priseljence, ki želijo vstopiti na trge dela v EU, omejil le na *izbrane* kategorije. Pri iskanju odgovorov na vprašanje, kakšen je pravzaprav namen prizadevanj EU, da EU ne bi

11. COM(2005)669 konč.: 5.

bila »vir družbenega sovraštva« (Weiler 2002: 435), ne gre spregledati demografskih problemov, s katerimi se sooča, niti dilem glede njenega bodočega gospodarskega in družbenega razvoja. Relativno hitro staranje prebivalstva ob hkratnem zniževanju rodnosti pomeni, da bo evropska delovna sila postopno upadla na zaskrbljujočo raven. Po podatkih Eurostata (STAT/05/48) bo v EU rast prebivalstva do leta 2025 predvsem rezultat neto priseljevanja, saj bo od leta 2010 naprej število smrti presevalo skupno število rojstev. Eden izmed scenarijev demografskih gibanj predvideva, da po letu 2025 učinek neto priseljevanja ne bo več mogel nadomestiti negativnega naravnega prirastka prebivalstva. V primeru uresničitve teh predvidevanj bo delež delovno sposobnega prebivalstva močno upadel, in sicer s 67,2 % (2004) na 56,7 % (2050), kar v absolutni številki znaša 52 milijonov ljudi. Priseljevanje je tako postala delna, vendar nikakor ne celovita rešitev demografskih težav. Čeprav se v dokumentih institucij EU nenehoma poudarja potreba po priseljevanju v EU, pa vprašanje, na kakšen način to priseljevanje regulirati in nadzirati, še vedno ostaja odprto.

Kombinacija nacionalizma in rasizma je iz Evrope naredila močan in na nacijo skoncentriran patriarhalni prostor. Izrazi priseljenc, manjšina, rasa so zlasti pri njihovi uporabi v odnosu do izvorno neevropskih skupnosti povezani z ekskluzivnostjo, fragmentacijo, ksenofobijo in izključevanjem. Številni politični akterji, ne samo tisti na skrajno desnem polu politične osi, pogosto izražajo svoje nasprotovanje prisotnosti etničnih manjšin in priseljevanju tujcev v Evropo ravno na podlagi rasističnih in kulturnih argumentov. Njihov napor je usmerjen k ohranitvi Evrope, ki se je zmožna braniti in je primerna za evropsko civilizacijo (Mac Laughlin 1998: 1014–1015). Rasna kategorizacija v hierarhično strukturiranem evropskem družbenem redu še vedno služi kot posrednik med prvotnimi prebivalci in tujci (prav tam: 1016). Kako občutljiv in zahteven je proces preseganja iracionalnih in zastarelih paradigem, kaže tudi postopek usklajevanja nacionalnih predpisov, katerih cilj je uresničevanje pravice do enakega obravnavanja. Komisija v tem trenutku še vedno presoja ustreznost implementacije evropskih protidiskriminacijskih norm v državah članicah.¹² Poleg tega iz poročil EUMC in Komisije izhaja, da so države članice uveljavile le delne spremembe svoje obstoječe zakonodaje, ki v večini primerov odražajo le najnujnejše uskladitve z evropskimi zahtevami, medtem ko so večji premiki v konceptih in vrednotnih sistemih redki.¹³

Razloge za premik EU v vrednotnem kontekstu je torej primerno iskati v evidentiranem nadaljevanju in celo naraščanju nestrpnosti in spoznanju, da trenutno vzpostavljen zakonodajni okvir (še) ne deluje. Tudi EP je večkrat poudaril, da »z zaskrbljenostjo ugotavlja, da izvajanje protidiskriminacijske politike ni ustrezno«.¹⁴ Priložnost za razširitev obsega temeljnih vrednot in redefiniranje sprejemljivih vedenjskih vzorcev

12. Ključni s tega področja sta Direktiva Sveta 2000/78/ES in Direktiva Sveta 2000/43/ES.

13. Več o prenosu direktiv v pravne rede držav članic glej v Application of Community Law (http://ec.europa.eu/community_law/index_en.htm, 10. 1. 2008) in publikacijah EUMC/FRA (<http://fra.europa.eu/fra>, 10. 1. 2008).

14. 11. točka Resolucije EP o varstvu manjšin in protidiskriminacijski politiki v razširjeni Evropi.

v razširjeni EU (ali je pri tem mogoče govoriti tudi o družbenem konsenzu, je drugo vprašanje) so evropski akterji dobili s Pogodbo o Ustavi za Evropo. Ta je v svojem I–2. členu (vrednote Unije) določala, da

Unija temelji na vrednotah spoštovanja človekovega dostojanstva, svobode, demokracije, enakosti, pravne države in spoštovanja človekovih pravic, vključno s pravicami pripadnikov manjšin. Te vrednote so skupne vsem državam članicam v družbi, ki jo označujejo pluralizem, nediskriminacija, strpnost, pravičnost, solidarnost in enakost med ženskami in moškimi.

Pogodba o Ustavi za Evropo je bila tako prvo besedilo na ravni primarnega evropskega prava, ki se je sklicevalo na strpnost. V obdobju pričakovanih ratifikacij (od leta 2005 dalje) so evropske institucije sledile novemu (vrednotnemu) pristopu in v svoje dokumente vključevale strpnost kot »indikator razvoja družbe« (Hanovs 2004). A čeprav omenjena pogodba nikoli ni začela veljati, se je izraz strpnost ohranil in prenesel v Lizbonsko pogodbo (zgoraj navedena določba o vrednotah EU je vključena v novi 1a. člen PEU). V novejših dokumentih je tako navajanje strpnosti prej pravilo kot izjema. Sklep EP in Sveta o uvedbi programa »Evropa za državljane« iz leta 2006 navaja, da evropska družba »temelji na /.../ kulturni raznolikosti, strpnosti in solidarnosti« in da je eden izmed splošnih ciljev EU »povečati strpnost in medsebojno razumevanje med evropskimi državljani«. Oblikovanju evropske zavesti in kulture, ki naj temelji na sprejemanju, spoštovanju in skupinskem duhu, je bilo namenjeno tudi leto 2007, evropsko leto enakih možnosti za vse. V tem letu izvedeni programi naj bi pomembno prispevali k strpni večkulturni evropski prihodnosti ter dali nekajkrat že povsem medli in ponavljajoči se evropski strategiji soočanja s to problematiko nov zagon. Evropsko strategijo je dodatno »prevetrilo« še nemško predsedovanje v prvi polovici leta 2007. Angela Merkel (2007), avtorica najodmevnejšega govora o strpnosti kot ključnem dejavniku za obstoj in prihodnost EU, je na plenarnem zasedanju EP poudarila, da je »strpnost duša Evrope« in da je »Evropa celina strpnosti«. Kot je povedala, smo se Evropejci skozi zgodovino naučili, da je strpnost vrednota in hkrati zahtevna vrlina, ker ne pomeni le vzdržati se nasilja, ne pomeni zgolj prenašati drugačnost, ampak jo dejavno sprejemati. Promoviranje strpnosti se je v istem duhu nadaljevalo v letu 2008, evropskem letu medkulturnega dialoga.

5 Domet in učinki spodbujanja strpnosti v EU

Na podlagi dokumentov, ki so jih na temo pozitivnega vrednotenja različnosti in spodbujanja strpnosti sprejele domala vse evropske institucije, lahko sklepamo, da koncept strpnosti, kakor se promovira v EU, ni jasno izoblikovan niti ni mogoče natančno določiti dometa njegovega promoviranja. Razloge je verjetno treba iskati v dejstvu, da je strpnost še vedno »geopolitična zadeva« (Tesser 2003: 489). Njene družbene in etične korenine so dokaz, da pri preseganju nacionalnih, kulturnih in etničnih tenzij v EU ni zaznati uspeha, čeprav so vprašanja na temo raznolikosti, večkulturnosti, ksenofobije in nestrpnosti uvrščena visoko na dnevni red vseh institucij EU in kljub sprejetim protidiskriminacijskim ukrepom. Identifikacija dometa in učinkov spodbujajoče se strpnosti je med drugim odvisna od analize usmerjenosti toleriranja, ki pa je v kontekstu EU ni

mogoče enoznačno opredeliti. Iz temeljnih evropskih aktov ni mogoče sklepati, kdo naj bi nastopal kot subjekt, ki tolerira, in kdo kot subjekt, ki je toleriran. EU celo poudarja »vzajemno strpnost in spoštovanje«. ¹⁵ Odsotnost natančne opredelitve tolerantnega in toleriranega subjekta onemogoča osredotočenost na preseganje nasprotij in neprekinjeno vzdrževanje morebitnega dialoga. Senzibilnost in variabilnost pri opredelitvi toleriranega in tolerantnega subjekta pogojujeta tudi (vsaj) dve ravni, ki generirata vzroke in okoliščine za izražanje nestrpnosti. Nacionalna raven, na kateri lahko opredelimo pojave, tradicionalno značilne za določeno državo in praviloma usmerjene zoper skupine, ki so del zgodovine te države ali so celo formalno priznane kot etnične manjšine. Na ravni EU pa je kot posledico prostega gibanja oseb mogoče opredeliti dve podskupini pojavov, in sicer pojave, ki so praviloma usmerjeni na državljane drugih držav članic, in pojave, ki so usmerjeni zoper posameznike, ki niso državljani EU.

Na zahtevnost in kompleksnost izgrajevanja strpne in večkulturne evropske družbe kaže tudi neuspeh poskus doseganja večje kohezivnosti prek uvedbe evropskega državljanstva. Medtem ko je migracijska politika pravno in konceptualno povezana z državljanstvom, pa problem integracije migrantov v EU presega koncept državljanstva. Poleg tega državljanstvo EU že na načelni ravni ne nadomešča nacionalnega državljanstva, ampak ga (zgolj) dopolnjuje. Vendar pa državljanstvo ni edini razlikovalni element, ki lahko determinira dejansko neenakost med ljudmi. Na konceptu državljanstva je mogoče prikazati, da kot podlaga dejanske neenakosti služijo mnoge družbene razlike in da neenakosti ni mogoče enačiti z diskriminacijo, prav tako odsotnost diskriminacije še ne pomeni, da v realnem življenju neenakosti ni. Z vidika EU, ki vedno bolj poudarja pomen večkulturnosti in spoštovanja raznolikosti, tako ni presenetljivo, da se njeni napore usmerjajo v zagotavljanje dejanske enakosti, ki je za razliko od formalne enakosti, katere osrednja tarča je posameznik, skupinsko naravnana. Med produkte osnovne ideje zagotavljanja dejanske enakosti vseh na ozemlju EU bivajočih ljudi lahko poleg uvedbe evropskega državljanstva, ki naj bi vsaj s psihološkega vidika pozitivno vplivalo na občutek pripadnosti evropskim vrednotam in prihodnosti, uvrstimo razširitev osnovnega koncepta diskriminacije (na posredno in neposredno diskriminacijo) ter izgrajevanje modela za izvajanje skupne in usklajene politike priseljevanja in vključevanja.

Iz dokumentov izhaja, da se evropski akterji v tej fazi osredotočajo na približevanje skupnega vrednotnega sistema državljanom EU, v katerega se redno uvrščajo sodelovanje, demokracija, človekove pravice in svoboščine (vključno s priznavanjem pravic manjšin), v zadnjih letih pa tudi strpnost in solidarnost. A če danes temeljno družbeno in politično vprašanje ni v tem, na kakšen način in s katerimi sredstvi spraviti s sveta diskriminacijo, ksenofobijo in druge oblike izražanja nestrpnosti, temveč v tem, kako zagotavljati znosno sobivanje med ljudmi, je vse bolj jasno, da bo solidarnost, strpnost in spoštovanje, za katere si EU prizadeva, ob povečani heterogenosti le še težje doseči. Nelagodje in napetost v tako raznoliki strukturi prebivalstva, kot jo premore EU, sta posledica in izraz različnosti ter protislovnosti interesov ljudi in njihovih družbenih skupin. Vodita lahko do konfliktov, ne nazadnje pa tudi v odklonska dejanja, ki so

15. EU-Statement on the Tolerance Implementation Meeting, 1. točka.

pravzaprav »individualni upor, ki na videz pomeni spopad med posameznikom in družbo, v resnici pa je dostikrat le posledica nasprotja med dvema skupinama in njunima normativnima redoma, od katerih si ena uspešno lasti status legitimnosti« (Jambrek 1976: 157). Ob upoštevanju zgodovine Evrope in njene liberalne tradicije je razumljivo, da je EU kot pristop preseganja nacionalnih, kulturnih, verskih konfliktov in incidentov najprej izbrala kratkoročno nekoliko bolj učinkovito rešitev – obsojanje in prepovedovanje razlikovanja, in sicer prek evropske protidiskriminacijske politike in zakonodaje –, ki ju danes dopolnjuje še navzven izražena moralno-etična dimenzija. Paradoksalno pri tem je, da se po eni strani spodbuja strpnost, po drugi strani pa ravno ta priznava raznolikost in terja postavljanje ločnic med »enimi« in »drugimi«. ¹⁶ Triandafyllidou (2001) poudarja, da soobstoj različnih nacij ali etničnih skupin na istem ozemlju zahteva stalno reprodukcijo in nenehno potrjevanje identitete vsake izmed njih, če hoče njihov občutek pripadnosti preživeti. Zahteva nenehno redefiniranje »nas«, ki se mora razlikovati od »njih« ne glede na dejstvo, da so lahko »oni« celo kulturno in ne zgolj geografsko blizu. Nestrpnost temelji na zavedanju o različnosti in napetostih na relaciji »mi« – »oni«. EU sicer spodbuja prevladovanje pozitivnih elementov oblikovanja identitete, kjer so močni občutki prepoznavanja in zavedanja pripadnosti pozitivna orientacija v človekovem življenju. Vendar je realnost veliko bližja zlorabi lastnih identitet za izključevanje drugih identitet, in takoj ko »oni« po »našem« mnenju postanejo zunanja (tudi samo iracionalna) grožnja, stopimo na stran stereotipov, vrednostnih sodb, nestrpnosti. Taka zloraba lastnih identitet izvira iz zlorabe našega občutka pripadnosti. A na tem mestu ni odveč spomniti, da je občutek pripadnosti izjemno močan mehanizem, ker služi kot odgovor na eksistencialne težnje po smislu in pravem namenu človekove biti ter njegovega ustvarjanja. Ob tem se tovrstna zloraba zdi že skoraj pričakovana. Kljub težnji po razumevanju in upravičevanju te zlorabe se sovražna, rasistična, ksenofobična in izrazito nacionalistična občutenja danes razglašajo kot negativna in nemoralna družbena drža, konkretna manifestacija te ideologije pa pomeni kršitev temeljnih človekovih pravic in svoboščin.

Tenembaum (2004) ugotavlja, da ideja strpnosti legitimira naše predsodke in s tem uničuje pravo poslanstvo resnično demokratične družbe: enakost za vse ljudi. Ali ni za udejanjanje strpnosti potrebno, da se posamezniki, skupine, nacije, ki naj bi tolerirali, postavijo v (moralno) nadrejen položaj? Ali ne gre pravzaprav za odklon, odstopanje od njihovega »običajnega« vedenja, ki nakazuje priznavanje nespoštovanja »drugačnih« in vzpostavlja odnos nadrejenosti – podrejenosti? S tega vidika se poraja vprašanje, ali ne gre v primeru promoviranja strpnosti v EU zgolj za politično korektnost ali, boljše rečeno, za etično držo evropske elite, za katero se dejansko skriva psevdotoleranca. ¹⁷

16. Več o tem glej v Kuzmanič (2005).

17. Na tem mestu je smiselno omeniti raziskavo, opravljeno v EP na temo ideoloških in političnih omejitev pri migracijskih vprašanjih, v kateri je bilo ugotovljeno naslednje: med tem, kar evropski poslanci *govorijo* (v intervjujih), in tem, kar *kažejo* empirični podatki (pridobljeni na podlagi anonimnih vprašalnikov), obstaja protislovje (Lahav 1997: 390). Poslanci na zunaj izražajo tisto, kar se od njih pričakuje in kar naj bi bilo v skladu s proevropsko idejo, medtem ko v konkretnih primerih prej delujejo v skladu z nacionalnimi in političnimi interesi.

Evropska politična elita v določenih trenutkih ostro obsoja posamične težnje po ohranitvi (ali krepitvi) nacionalne suverenosti in nacionalnih identitet, se kritično odziva na zapiranje v (po mnenju proevropsko usmerjene večine) zgodovinsko presežene okvire ter poziva k strpnosti in odprtosti do drugačnosti. Ali in v kolikšni meri je EU sama vzgled strpnosti? Čemu razprave o tem, koliko ljudi še »prenese« ozemlje EU?¹⁸ Zakaj, če je »Evropa celina strpnosti«, sploh razpravljati o nujnosti skupnega imenovalca in najosnovnejše kompatibilnosti držav? Zakaj določati merila, ki jih je treba izpolniti za vstop v EU, če so vse kulture in narodi enako pomembni ter jih je treba spoštovati ne glede na stopnjo njihovega družbenega, gospodarskega in moralnega razvoja? Tovrstne zahteve EU že vnaprej predpostavljajo, da so države kandidatke za vstop »drugačne« in pridružijo se lahko samo, če se »približajo« tistemu, ki zahteve postavlja. Izpolnitev meril pomeni vnaprejšnjo odpravo morebitnih nekompatibilnosti med državami kandidatkami in EU, ki jo večina vidi kot *accepting partner* (Ucko 2005). In tudi v EU ne gre spregledati dileme, ali spoštovanje in strpnost do drugačnosti *a priori* pomeni, da je treba posameznike, katerih ravnanje in nazor opredeljujejo druge kulturne ali etnične izkušnje in ki se v skladu z njihovo tradicijo in kulturno dediščino na primer krvno maščujejo, zatirajo ženske, izvajajo nasilje v imenu vere in podobno, brezpogojno spoštovati, jih razumeti in jim priznavati absolutno pravico biti drugačen. Zelo malo jih bo nasprotovalo trditvi, da je brezpogojna kritika tradicij drugih kultur neupravičena. Vendar je brezpogojno pričakovanje, da je mogoče vse vidike določene kulture šteti za sprejemljive, prav tako neupravičeno. Tako pričakovanje ni v skladu z gonilno silo strpnosti; pozitivne sodbe »na zahtevo« niso pristno izražanje spoštovanja. Še več, domneva, da so vsi vidiki kultur sprejemljivi, in zahteva po zaščiti neokrnjenosti kultur pomenita spregled (ali opustitev) možnosti, da so nekatere kulture morda nepravilne in zatiralske (Wainryb 2005: 226–227). Poleg tega zahteve po brezpogojni strpnosti posameznika omejujejo v njegovem dojetju stvarnosti in kritičnem presojanju tistega, kar razlikuje od sebi lastnega.

Ključni problem spodbujanja strpnosti v kontekstu EU se kaže v njenem razumevanju: strpnost je namreč dojeta kot eno izmed sredstev za reševanje konfliktov, poleg tega naj bi pozitivno vplivala na odpravo nedovoljenega razlikovanja med ljudmi. Čeprav to ni nikjer izrecno zapisano, se jedro koncepta strpnosti v kontekstu EU skriva v ideji strpnosti kot maksime pri sprejemanju individualne in etične odločitve bodisi vztrajati v konfliktu bodisi ga rešiti po mirni poti, in sicer na podlagi prepričanja, da imajo druge osebe v konfliktu v bistvu enake pravice.¹⁹ Vendar je motive in življenjska pravila posameznikov težko uveljavljati in spreminjati s pomočjo vsiljenih družbenih in moralnih norm. Situacija v EU je v primerjavi z nacionalno državo še toliko slabša, ker je »retorika evropske integracije nenehno retorika razočaranja« (Moravcsik 2007: 69), kar je njene državljanke ne le oddaljilo od dejavnega sodelovanja v evropskih za-

18. Komisija je leta 2006 sprejela dokument o strategiji širitve in zmogljivostih EU za vključitev novih članic (glej COM(2006)649 konč.).

19. Koncept strpnosti kot sredstva za preseganje konfliktov je razvila Bertelsmann Group for Policy Research.

deh, marveč tudi ustvarilo odklonilni odnos do migrantov v EU in priseljencev iz tretjih držav. Za slednje praviloma velja, da bi državljani določene države članice raje živeli brez njih (»nezaželeni priseljenci«).²⁰ Zanimivo je predvsem to, da gre trend evropskih strategij na področju priseljevanja in integracije priseljencev (ob hkratnem pozivanju k strpnosti in odprtosti) v smeri zmanjševanja nezaželenega priseljevanja.

6 Sklep

EU veliko bolj zaznamuje raznovrstnost kakor koherentnost. Progressivno evropsko povezovanje je dalo nacionalnim gibanjem nove možnosti za doseganje parcialnih ciljev. Vse to ustvarja idealne okoliščine za krepitev nacionalnih, kulturnih in etničnih identitet ter posledično diskriminacijo, nestrpnost in konflikte. Po drugi strani predvsem evropska politična sila postopno ustvarja skupno evropsko identiteto, ko raznovrstne interese in posamične skupine vztrajno usmerja v eno smer, kar vodi k njihovi vedno večji inkluzivnosti. Poleg tega se evropski pravni okvir (prek vključevanja vrednot EU v primarno pravo) odmika od trenutno veljavnega 6. člena PEU, v skladu s katerim se »evropski vrednotni minimum« gradi na nacionalni ravni. Zdi se, da EU razvija in udejanja lastne poglede na vrednote, in sicer neodvisno od njenih ustanoviteljic (držav članic). Ob upoštevanju, da je t. i. *value-prescription* dvostranski proces v EU (Toggenburg 2004: 19), ter ob že izkušenih neugodnih izidih poskusa ločitve civilne in etnične dimenzije določene identitete lahko samo upamo, da se trenutna načelna odprtost EU do različnosti in spodbujanje strpnosti kot vrednote v najširšem smislu ne izrodita v *zahtevo* po tolerantnosti. Pritiski k sprejetju evropskih standardov brez naravne, pristne izbire držav članic in soglasja njihovih državljanov namreč zmanjšujejo splošno učinkovitost takih standardov ter ustvarjajo ugodne okoliščine za vznik nacionalizma (Tesser 2003). Ne nazadnje se s prakticiranjem strpnosti, ki v nobenem primeru ne temelji in ne more temeljiti na enakosti, v EU ustvarjajo in ohranjajo »meje«, posredno pa EU goji *in-group morality* in *out-group hostility* (Dawkins 2006: 253). Čeprav se EU velikokrat očita »retorična praznina« (Moravcsik 2007: 68), se v primeru strpnosti odstira kot dobrodošla.

Ideja doseganja složne in harmonične družbene skupnosti je po eni strani gonilna sila številnih teorij in praktičnih pristopov, po drugi strani pa jo mnogi avtorji izpodbijajo do te mere, da odkrito priznavajo njeno utopičnost. Vedno glasnejša so stališča o nepremostljivih kulturnih razlikah: jezik, tradicija, vera in vrednotni sistem določenih skupin niso kompatibilni s tistimi, ki pripadajo določeni dominantni družbi. Mnogi tak pristop imenujejo »razlikovalni« rasizem, ker vztraja pri pristopu, da je potreba po razlikovanju in distanci med družbenimi skupinami naravna ter ljudem lastna, prirojena. Tak rasizem na videz ne vzpostavlja večvrednosti drugih »ras«, temveč predpostavlja »zgolj« škodljivost mešanja ter odpravljanja meja med različnimi kulturami, nekompatibilnost življenjskih stilov in tradicij (Balibar 1991: 17–28). Kritike te teorije se osredotočajo na argument, da gre za strategijo, ki razlikovanje med ljudmi utemeljuje

20. Razlikovanje med nezaželenim in zaželenim priseljevanjem pojasnjuje Carling (2007).

z naravno potrebo po ločevanju in ga na tej podlagi interpretira kot nerasistično, medtem ko pravzaprav zagotavlja temelje za diskriminacijo. Med pristopi pri pospeševanju odpravljanja neupravičenega razlikovanja je najti tudi prakticiranje in spodbujanje nevtralnosti (Tenembaum 2004). Nussbaum (2000) raznolikost, pluralizem in strpnost navezuje na univerzalni »zmožnostni pristop« (*capabilities approach*). Ideji univerzalizma se približa tudi Cerar (2005: 24), ko pravi, da ideja nediskriminacije izhaja iz »tistih najglobljih kolektivnih razsežnosti človeške zavesti oziroma duhovnosti, kjer se lahko vsa človeška bitja prepoznajo kot enaka«. Akulturni diskurz se zavzema za spoznanje, da pojem kulture ne zajema različnosti vseh človekovih izkušenj in tako ni primeren kot osnova za spoštovanje vseh ljudi (Wainryb 2005: 229). Poudarja, da so konstrukt kulture in z njim povezani kulturna integriteta in strpnost usmerjeni k spodbujanju ali upravičevanju ciljev in vidikov *nekaterih* članov družbe na račun ciljev in vidikov *drugih*. Opozarja, da razumevanje različnosti v smislu kulturnih razlik ne priznava dejstva, da ljudje so – ali bi morali biti – svobodni pri odločanju, katero tradicijo želijo ohraniti in katere ne. Problem, da lahko vezanost različnosti na izključno kulturne razlike vodi do omejevanja posameznikove svobode, se odraža tudi v razpravah o večkulturnosti. Koncept večkulturnosti, značilen za EU, namreč ne omenja notranjih konfliktov. Habermas (1994) je opredelil osrednjo razliko med zagotavljanjem pravic kulturam in obveznostjo družb, da ljudem zagotavljajo človekovo svobodo živeti v skladu z navadami njihove kulturne dediščine, ne da bi bili zaradi tega diskriminirani. Habermasovo razlikovanje je pomembno pri razumevanju, da kritika kulture ne pomeni neopredeljenosti ali celo brezbriznosti do raznolikosti. Nasprotno, sprejemanje bolj kritičnega razumevanja kulture pomeni zavreči jezik koherence in harmonije ter priznati, da so kulture sestavljene iz posameznikov, ki imajo raznolika zanimanja in cilje ter so zmožni izražati svoja stališča o vrednotah, praksah in tradicijah, pri čemer ene prevzamejo in drugih ne (Wainryb 2005: 231). Poudarjanje različnosti *znotraj* kultur ne pomeni, da razlike *med* kulturami ne obstajajo ali da so nepomembne. Zgodovinske, družbene in politične okoliščine oblikujejo in uokvirjajo različne razvojne družbene in moralne kontekste. Gre zgolj za to, da je treba koherentnost kulture (in v širšem smislu celotne družbe) kritično vrednotiti in da dominantni vzorci določene skupine niso ustrezni za presojanje kompatibilnosti z dominantnimi vzorci druge skupine.

Težko je napovedati, ali bo idejo spodbujanja strpnosti v prihodnosti izpodrinil (ali dopolnil) kateri izmed omenjenih pristopov. V evropskih krogih tega trenda ni čutiti, še manj je v ospredju spoznanje, da je zgodovina strpnosti prvenstveno zgodovina umetnega vzdrževanja miru v pluralni družbi, kar posledično vodi v razvoj »paralelnih družb v družbi, nezaupanja, stereotipov in ksenofobije« (Ucko 2005). Ideja strpnosti je zaenkrat močno zakoreninjena v poslanstvu razširjene EU in naj bi pomembno prispevala k oblikovanju odgovorne etnično, versko, kulturno in jezikovno raznolike družbe.

Literatura

- Balibar, Etienne (1991): Is There a »Neo-Racism«? V E. Balibar in I. Wallerstein (ur.): Race, Nation, Class - Ambiguous Identities: 17–28. London: Verso.
- Bertelsmann Group for Policy Research (2000): Tolerance – Basis for Democratic Interaction. Gütersloh: Bertelsmann Foundation Publishers.
- Carling, Jørgen (2007): European Strategies for Reducing »Unwanted« Immigration. Copenhagen: Danish Institute for International Studies.
- Castles, Stephen, in Miller, Mark J. (1994): The Age of Migration. London: Macmillan.
- Cerar, Miro (2005). Nekateri (ustavno)pravni vidiki načela diskriminacije. V D. Zagorac (ur.): Enakost in diskriminacija – sodobni izzivi za pravosodje: 131–145. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Collet, Elizabeth (2006): One Size Fits All? Tailored Integration Policies for Migrants in the European Union. Brussels: European Policy Centre.
- COMECE (2007): A Europe of Values – Report to the Bishops of COMECE.
- Dawkins, Richard (2006): The God Delusion. London: Bantam Press.
- Habermas, Jürgen (1994): Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. V A. Gutmann (ur.): Multiculturalism: 107–148. Princeton: Princeton University Press.
- Hanovs, Deniss (2004): Don't Step on Others! or On Tolerance in Latvia. Bulletin Tagad, 2.
- Jambrek, Peter (1976): Zgradba in razvoj družbe. Ljubljana: Pravna fakulteta.
- Kuzmanič, Tonči (2005): Toleranca kot soustvarjalka diskriminacije: etični in komunikacijski učinki. V D. Zagorac (ur.): Enakost in diskriminacija – sodobni izzivi za pravosodje: 131–145. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Lahav, Gallya (1997): Ideological and Party Constraints on Immigration Attitudes in Europe. Journal of Common Market studies, 35(3): 377–406.
- Mac Laughlin, James (1998): Racism, Ethnicity and Multiculturalism in Contemporary Europe. Political Geography, 17(8): 1013–1024.
- Master de, Sara, in Le Roy, Michael K. (2000): Xenophobia and the European Union. Comparative Politics, 32 (4): 419–436.
- Merkel, Angela (2007): Speech to the European Parliament in Strasbourg on 17 January 2007. Dostopno prek: http://www.eu2007.de/en/News/Speeches_Interviews/January/Rede_Bundeskanzlerin2.html (7. 8. 2007).
- Montagu, Ashley (2001): Man's Most Dangerous Myth: The Fallacy of Race. V E. Cashmore in J. Jennings (ur.): Racism: Essential Readings: 98–110. London: Sage.
- Moravcsik, Andrew (2007): The European Union: Rhetoric and Reality. V A. Føllesdal in dr.: Why Europe? Possibilities and Limits of European Integration: 67–76. Swedish Institute for European Policy Studies.
- Nussbaum, Martha C. (2000): Women and Human Development: The Capabilities Approach. Cambridge: Cambridge University Press.
- Penninx, Rinus (2004): Integration of Migrants: Economic, Social, Cultural and Political Dimensions. Dostopno prek: http://www.unece.org/pau/_docs/pau/PAU_2005_Publ_NDRCh08.pdf (9. 5. 2008).
- Ruzza, Carlo (2000): Anti-Racism and EU Institutions. Journal of European Integration, 22 (1): 145–171.
- Said, Edward W. (1978/1966): Orientalizem: zahodnjaški pogledi na Orient. Ljubljana: ISH.

- Smith, Jane I. (1999): *Religious Tolerance*. Hartford: Duncan Black Macdonald Center for the Study of Islam and Christian-Muslim Relations. Dostopno prek: <http://macdonald.hartsem.edu/smithart4.htm> (16. 7. 2007).
- Tenembaum, Baruch (2004). *Tolerance – Separate and not Equal: The Vexing Virtue*. New York: The International Raoul Wallenberg Foundation. Dostopno prek: <http://www.raoulwallenberg.net/?en/articles/tolerance.1737.htm> (15. 7. 2007).
- Teršek, Andraž (2002): Človekove pravice: evropski način soočanja z rasizmom. *Pravna praksa*, 2002 (33–34): 4–5.
- Tesser, Lynn M. (2003): The Geopolitics of Tolerance: Minority Rights under EU Expansion in East-Central Europe. *East European Politics and Societies*, 17 (3): 483–532.
- Toggenburg, Gabriel N. (2004): The Debate on European Values and the Case of Cultural Diversity. *European Diversity and Autonomy Papers*, 1: 10.
- Triandafyllidou, Anna (2001): *Immigrants and National Identity in Europe*. London, New York: Routledge.
- Ucko, Hans (2005): An End to Tolerance? *International Colloquium*. Dostopno prek: <http://www.wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/forbetterorforworse-ucko.html> (16. 9. 2007).
- Unesco (1950): The Race Question. Dostopno prek: <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001282/128291eo.pdf> (5. 5. 2007).
- Wainryb, Cecilia (2005): Moral Development in Culture: Diversity, Tolerance, and Justice. V M. Killen in J. Smetana (ur.): *Handbook of Moral Development*: 211–240. Philadelphia: Lawrence Erlbaum Associates.
- Weiler, Joseph H. H. (2002): Ustava Evrope: »ali nova oblačila imajo cesarja«? in druge razprave o evropski integraciji. Ljubljana: Pravna fakulteta.

Viri

- Communication from the Commission on Racism, Xenophobia and Anti-Semitism (COM(95)653 final).
- Declaration against Racism and Xenophobia (UL C 158, 25. 6. 1986).
- Declaration by the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, Meeting within the Council of 16 December 1997 on Respecting Diversity and Combating Racism and Xenophobia (UL C 001, 3. 1. 1998).
- Direktiva Sveta 2000/43/ES o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali narodnost (UL L 180, 19. 7. 2000).
- Direktiva Sveta 2000/78/ES o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu (UL L 303, 2. 12. 2000).
- Evropska komisija (1992): *Legal Instruments to Combat Racism and Xenophobia*.
- EU-Statement on the Tolerance Implementation Meeting on Promoting Inter-Cultural, Inter-Religious and Inter-Ethnic Understanding (2006). Dostopno prek: http://www.uealc.at/en/News/Statements_in_International_Organisations/OSCE/1606Tolerance.html (23. 8. 2007).
- Eurostat (2006–07): *Europe in Figures – Eurostat Yearbook 2006-07*.
- Ford, Glyn (1990). Report Drawn up on Behalf of the Committee of Inquiry into Racism and Xenophobia on the Findings of the Committee of Inquiry.
- Lizbonska pogodba, ki spreminja Pogodbo o Evropski uniji in Pogodbo o ustanovitvi Evropske skupnosti (UL C 306, 17. 12. 2007).

- Resolucija Evropskega parlamenta o strategijah in sredstvih za vključevanje državljanov tretjih držav v Evropsko unijo (UL C 303E, 13. 12. 2006).
- Resolucija Evropskega parlamenta o varstvu manjšin in protidiskriminacijski politiki v razširjeni Evropi (UL C 124E, 25. 5. 2006).
- Resolution of the Council and the Representatives of the Governments of the Member States, Meeting within the Council of 29 May 1990 on the Fight against Racism and Xenophobia (UL C 157, 27. 6. 1990).
- Resolution on the Rise of Racism and Fascism in Europe (UL C 36, 17. 2. 1986).
- Sklep Evropskega parlamenta in Sveta z dne 12. decembra 2006 o uvedbi programa »Evropa za državljane« (UL L 378, 27. 12. 2006).
- Sodba Sodišča z dne 9. julija 1987 v združenih zadevah Zvezna republika Nemčija in drugi proti Komisiji Evropskih skupnosti (281, 283, 284, 285 in 287/85, Recueil 1987: 3203).
- Sporočilo Komisije Evropskemu parlamentu in Svetu – Strategija širitve in glavni izzivi za obdobje 2006–2007 (COM(2006)649 konč.).
- Sporočilo Komisije – Načrt politike zakonitega priseljevanja (COM(2005)669 konč.).
- Special Eurobarometer 41 – Report (1989). Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_41_en.pdf (12. 5. 2008).
- Standard Eurobarometer 48 – Report (1998). Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb48/eb48_en.pdf (12. 5. 2008).
- Special Eurobarometer 47.1 – Report (1997). Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_113_en.pdf (12. 5. 2008).

Naslov avtorice:

Anamarija Patricija Masten, univ. dipl. pravnica,
Služba Vlade Republike Slovenije za zakonodajo
Mestni trg 4, 1000 Ljubljana
e-mail: patricija.masten@gmail.com

Emil Erjavec, Karmen Erjavec

Spreminjajoči se diskurzi skupne kmetijske politike Evropske unije

POVZETEK: Zaradi stalnega zanimanja za reforme kmetijske politike v Evropski uniji (EU) se postavlja vprašanje o odnosih med strukturnimi težnjami, političnimi usmeritvami in prevladujočimi diskurzi v kmetijski politiki EU. Članek podaja diskurzivno analizo reform kmetijstva v EU od novembra 2004 do konca oktobra 2007. Analiza razkriva tri diskurze skupne kmetijske politike (SKP). Neomerkantilistični diskurz temelji na proizvodnem konceptu in državno podprti paradigmi SKP. Multifunkcionalni diskurz vključuje podmeno, da kmetijstvo opravlja več funkcij in ne le prideluje hrano, temveč tudi vzdržuje podeželje, ščiti biološko raznovrstnost in prispeva k oživiljanju podeželja. Neoliberalni diskurz, ki med diskurzi o SKP prevladuje, poudarja pomen globalnega trga z namenom, da bi se pospešile nadaljnje reforme in liberalizacija SKP.

KLJUČNE BESEDE: Evropska unija, skupna kmetijska politika, Evropska komisija za kmetijstvo in podeželje, diskurzivna analiza

1 Uvod

Enotni trg Evropske unije (EU) je postavljen na skupnih pravilih kmetijske politike, ki zgodovinsko gledano temeljijo predvsem na intervencionizmu in protekcionizmu (Moyer in Josling 2002). Skupna kmetijska politika (SKP) je ena redkih evropskih politik, ki svoje ukrepe prevladujoče financira iz evropskega proračuna in o kateri odločajo skupni organi EU. Ker sta prenos suverenosti na skupne organe EU in tržni protekcionizem privedla do visokih proračunskih izdatkov, je SKP eden od ključnih problemov evropskih integracijskih procesov (Tracy 1997; Peterson in Bomberg 1999; Moyer in Josling 2002).

SKP je od 80. let prejšnjega stoletja naprej v procesu reform. Zadnja velika reforma v letih 2003 in 2004 je poskušala z uvedbo proizvodno nevezanih plačil in s povečanjem pomembnosti politike razvoja podeželja na novo upravičiti intervencije in zagotoviti uresničevanje »evropskega kmetijskega modela«, temelječega na »multifunkcionalnosti kmetijstva« (Fischler 2003; Garzon 2006). Ta reforma je zaostri la boj med diskurzi (Potter in Tilzey 2005), ki jih artikulirajo različni »vpleteni akterji« (Lynggaard 2007). SKP predstavlja politično areno, v kateri se različni antagonistični diskurzi bojujejo za hegemonski položaj.

Z diskurzivno analizo, ki je »še posebej uporabna za ugotavljanje diskurzov, predvsem pa jezikovnih prvin, ki kažejo na družbene spremembe v besedilu in govoru« (van Dijk 1999: 291), bomo prepoznali različne diskurze o SKP in pokazali, kako legitimirajo določene politike in ideologije ter kakšne so njihove politično-ekonomske implikacije. Na podlagi ugotovitev diskurzivne analize bomo s preskriptivnim pristopom, ki omogoča oris družbenih modelov razvoja na osnovi danih podatkov (gl. Dunne 2003), predstavili možen scenarij nadaljnjega (ne)razvoja SKP in ključna odprta vprašanja. Na ta način bomo pokazali možne konceptualne okvire razprave o proračunskih in vsebinskih prioritetah EU v letih 2008–2011, ki bo v veliki meri na novo definirala SKP tudi za obdobje po letu 2013.

Diskurzivna analiza zajema besedila ključnih vpletenih akterjev v obdobju po t. i. Fischlerjevi reformi (november 2004) in pred pričetkom t. i. »zdravstvenega pregleda« SKP (november 2008). V tem obdobju se je utrjeval nov koncept SKP s proizvodno nevezanimi plačili, uveljavljen z reformo 2003/04, obenem pa se je postavljajl konceptualni okvir sprememb, ki jih prinašata »zdravstveni pregled SKP« in dolgoročna vizija SKP (Erjavec 2008). Predpostavljamo, da neoliberalni diskurz v SKP zaseda hegemonskih položaj ter utira pot nadaljnjim reformam in liberalizaciji SKP.

V članku bo najprej predstavljena metoda z vzorcem, ki ji bo sledilo poglavje o rezultatih diskurzivne analize. Sklepni del bo napovedal morebitne spremembe SKP in izpostavil odprta vprašanja, ki jih nakazuje analiza diskurza.

2 Metoda in vzorec

Študija diskurzov o SKP temelji na diskurzivni analizi, ki kot »oblika diskurzivnega analitičnega raziskovanja v prvi vrsti raziskuje, kako se družbena oblast, zlorabe, nadvlada in neenakost uveljavljajo, reproducirajo s pomočjo teksta in govora v družbenem in političnem kontekstu« (van Dijk 2001: 352). Diskurzivne študije temeljijo na Gramscijevem konceptu hegemonije (gl. Fairclough 2003; van Dijk 2001). Če si izposodimo njegov koncept, lahko trdimo, da SKP predstavlja areno diskurzivnih bojev, v kateri se odvijajo bitke za hegemonski položaj. Vzpostavljjanje določenega diskurza kot tistega hegemonskega pogleda na kmetijsko politiko EU, ki naj ima prevladujočo vlogo, lahko analiziramo kot ideološki projekt, ki mobilizira in razširja samo tiste pomene SKP, ki potrjujejo in podpirajo prevladujočo politiko glede kmetijstva EU.

Po van Dijkovem mnenju je ključna značilnost diskurzivne analize »sistematično opisovanje različnih struktur in strategij besedila in govora ter njihovo navezovanje na politični in družbeni kontekst« (2000: 35). Tako diskurzivna analiza v semantični analizi proučuje makro- in mikropomene; analizira »sintaktične oblike stavkov ali splošno organizacijo besedila, različne stile, retorična sredstva kot metafore ali evfemizme ter govorna dejanja kot obljube ali grožnje« (prav tam). Diskurzivna analiza strukturo teksta in govora sistematično povezuje z elementi družbenega konteksta, kot so prostorski in časovni okvir, akterji in njihove različne družbene in komunikacijske vloge, cilji, znanja in stališča (prav tam). Van Dijk trdi, da lahko diskurz kot »družbeno rabo jezika in govora« (1980: 11) raziskujemo le s povezovanjem tekstualne in kontekstualne dimenzije.

Tekstualno analizo bomo izvedli na dveh ravneh: na makroravni z analizo makropropozicij in na mikroravni z analizo ključnih besed. Po van Dijkju so makropropozicije »najbolj ključni pomeni nekega teksta, izpeljani iz pomenov posameznih besed in povedi po makropravilih, kot so brisanje nepomembnih pomenov, posploševanje in oblikovanje pomena na abstraktni ravni« (1980: 32). V skladu s temi pravili se izpuščajo nepomembne posameznosti, bistvo sporočenega se posplošuje in povezuje na višjo raven abstraktnega pomena ali pa se oblikuje nov koherenten pomen. V tej študiji makropropozicijo razumemo kot »idejno enoto« povedi, različnih povedi, odstavka oziroma celotnega teksta, odvisno od pomenske raznolikosti in koherentnosti. Analiza makropropozicij je torej makrosemantična analiza, ki vključuje celovite pomene ter omogoča opis tudi dolgih in raznolikih tekstov ter »prepoznavanje najpomembnejših informacij določenega diskurza« (van Dijk 1989: 122). Na podlagi makropropozicij je van Dijk (1988: 63) preučeval tudi »topike«, ki jih je opredelil kot »posplošene makropropozicije« (prav tam: 63). V tej študiji bodo najpomembnejši pomeni tekstov določeni po prej omenjenih makropravilih, prepoznane bodo prisotne in manjkajoče makropropozicije o SKP, ki so v tekstih koherentno (ne)oblikovane, ter njihove navezave na ideologijo in politiko.

Študija vključuje tudi analizo ključnih besed, ki konstituirajo določen diskurz, saj je »analiza ključnih besed ali analiza 'lokalnih' pomenov na ravni besed najbolj uporabna za razkritje ideologij in diskurzov« (van Dijk 1980: 78). Prva in osnovna naloga raziskovalca je, da v proučevanem diskurzu prepozna izraze, ki usmerjajo diskurzivno pozornost na določen del družbenega sveta (Fowler 1991: 82). Ker skupina koherentno povezanih ključnih besed konstruira samo določen del družbene realnosti, mora analitik oblikovati register besed ter razkriti nabor določenih družbenih in ideoloških vedenj, ki jih ti izrazi evocirajo, tj. prepoznati njihovo kategorično funkcijo (prav tam). Vsaka družbena raba jezikovnih sredstev, predstavlja izbiro besed, ali z drugimi besedami, »izbor ene besede namesto druge ima vedno kontekstualen vzrok« (van Dijk 2000: 39). Vsaka kategorizacija besedišča vključuje reprodukcijo ideologije (Fowler 1991: 84). Fowler je na primer v analizi ključnih besed prispevka britanskega tabloida prepoznal dve skupini politične organiziranosti (socializem in kapitalizem), med katerima vlada hegemonski boj (Fowler 1991: 84). Z analizo ključnih besed želimo prepoznati kategorizacijo besedišča o SKP ter razkriti njeno politično-ekonomsko in ideološko ozadje.

Raziskava vključuje besedila ključnih, v politični proces odločanja o SKP vpletenih akterjev v obdobju od t. i. Fischlerjeve reforme SKP (november 2004) do začetka t. i. »zdravstvenega pregleda SKP« (november 2007). Ugotavljali bomo, kateri antagonistični diskurzi o SKP v teh besedilih prevladujejo in kakšne spremembe SKP napovedujejo. Raziskovanje možnih sprememb je pomembno zaradi razprave, ki jo bodo organi EU v prihodnje vodili o strukturi in obsegu proračuna EU, saj je kmetijska politika najbolj sporna tema skupne politike EU. Različni avtorji (gl. Swinbank 1997; Moyer in Josling 2002; Potter in Tilzey 2005; Potter 2006; Lynggaard 2007) in tudi sam Evropski parlament (*Parliament waters down CAP reform* 2003) določajo naslednje vpletene akterje, ki bolj ali manj pomembno vplivajo na kmetijsko politiko EU oz. SKP: multi-

lateralno Svetovno trgovinsko organizacijo (WTO) z njenimi ključnimi akterji, kot so ZDA, Avstralija, Brazilija, Indija; interesne organizacije kmetov (COPA, COGECA, CPE), predelovalno industrijo (CIAA, ERT), trgovinske organizacije (COCERAL), nevladne organizacije (okoljske (WWF, BirdLife), potrošniške (BEUC), zdravstvene (EPHA), organizacije za pomoč nerazvitim (Oxfam)), vplivne države članice, kot so Francija, Velika Britanija, Danska, Nizozemska, Nemčija in Finska. Francija in Nemčija sta zgodovinsko državi članici z največjim vplivom na odločanje o SKP in sta tudi njegovi največji zagovornici (Fennel 1987; Tracy 1997), Velika Britanija, Danska in Nizozemska so neto plačnice v evropski proračun, ki zahtevajo korenite reforme SKP v smeri zmanjšanja proračuna za kmetijstvo. Finsko smo izbrali, ker je bila v analiziranem obdobju predsedujoča (druga polovica leta 2006) ter je odpirala in podpirala razpravo o ciljih in namelih SKP. V analizo smo vključili pet naključno izbranih besedil vpletenih akterjev v triletnem obdobju, kot kaže spodnja tabela.

Ker član/-ica Evropske komisije za kmetijstvo in podeželje (komisar/-ka) kot varuh/-inja SKP določa njene cilje in prvine (Moyer in Josling 2002; Garzon 2006), lahko uradni dominantni diskurz o SKP razkrijemo z analizo diskurza komisarja/-rke o SKP. Ker sedanja komisarka običajno predstavlja svoj pogled na SKP v javnih govorih, raziskava vključuje 43 govorov M. Fischer Boel. V analizo smo vključili vsakega tretjega od 129 komisarkinih govorov v tem obdobju, ki so številčno bolj ali manj enakomerno razporejeni po letih in objavljeni na komisarkini spletni strani.

Tabela: Pregled empiričnega gradiva

Viri	Skupno št. besedil na vir	Število besedil glede na obliko
Komisarka	N=43	Govori komisarke n=43
WTO	N=20	Sporočila za javnost in govori politikov Indija n=5, Avstralija n=5, Brazilija n=5, ZDA n=5
Nevladne organizacije	N= 50	Sporočila za javnost in letna poročila WWF n=5, BirdLife n=5, OXFAM n=5, BEUC n= 5, EPHA n=5, COPA/COGECA n=5, CPE n=5, CIAA n=5, COCERAL n=5, ERT n=5
Države članice	N=35	Govori politikov VB n=5, Francija n=5, Danska n=5, Nizozemska n=5, Nemčija n=5, Finska n=5, Slovenija n=5
Skupaj	N= 148	

Diskurz je vedno družbeno pogojen in prav zato je ena od osnovnih metodoloških premis, ki jo mora analitik diskurzov upoštevati vsaj v njeni najbolj obči obliki, kontekst. Ta je opredeljen kot »skupek značilnosti komunikacijske situacije, ki je pomembna za udeležence produkcije in razumevanja besedila ali govora« (van Dijk 1999: 291). V članku bodo kategorizacija besedišča in makropomeni analiziranih tekstov kritično interpretirani s politično-ekonomskim ogrođjem SKP.

3 Rezultati

Diskurzivna analiza je prepoznala tri glavne diskurze o SKP: neomerkantilističnega, multifunkcionalnega in neoliberalnega.

3.1 Izginjajoči neomerkantilistični diskurz

3.1.1 Tekstualna analiza

Analiza makropropozicij je pokazala, da le manjši del vseh analiziranih tekstov vključuje koherentni pomen, da je namen SKP regulirati trg tako, da se ohranita proizvodna zmožnost kmetov in kmetijske izvozne kapacitete ter da se zaščiti domači trg pred tujimi kmetijskimi izdelki. Ta pomen vključuje jasno zavzemanje za ohranitev proizvodnih podpor ter nasprotovanje liberalizaciji SKP in zmanjšanju proračunskih sredstev za kmetijstvo. Nasprotna stran je prepoznana v akterjih, delujočih v okviru multilateralne organizacije WTO, ki zahteva liberalizacijo globalnega kmetijskega trga. Kmetje in njihova pridelava hrane so reprezentirani kot javne dobrine.

Analiza besedišča razkriva, da je register ključnih besed in besednih zvez o SKP, ki se redno in koherentno pojavljajo, sestavljen iz naslednjih: »regulacija trga«, »ohranjanje proizvodne zmogljivosti«, »ohranjanje izvoznega potenciala«, »ohranjanje podpore kmetom«, »ohranjanje zaposlitve«, »nadzorovanje uvoza«, »zaščita domačega kmetijstva« in »zaščita evropskih kmetov«. Ti izrazi reprezentirajo SKP kot močno regulacijsko produkcijsko politiko zaščite kmetov in njihove proizvodnje z izrazito konservativno naravnostjo, saj so ključni procesi, s katerimi se označujejo funkcije/naloge/cilji SKP, »ohranjanje«, »zaščita« in »nadzorovanje«. Ključna besedna zveza je »proizvodna zmogljivost«, ki označuje proizvodni koncept te interpretacije SKP. Tudi »ohranjanje proizvodne podpore« se redno ponavlja s pozitivno konotacijo, kar kaže na pomembnost te besedne zveze za ta diskurz. Besedišče tudi jasno postavlja razliko med »EU/evropskim/domačim« in »globalnim/tujim« kmetijstvom ter konstruira pomen, da je potrebno domače kmetijstvo zaščititi pred tujim. »WTO«, ki zahteva »liberalizacijo SKP« in s tem večji vdor »tujih« kmetijskih proizvodov, ima izjemno negativno konotacijo, saj je označen z zelo dramatičnimi in čustveno zaznamovanimi izrazi kot povzročitelj »propada evropskih kmetov«. Poglejmo si posamezne primere pomenov in besed.

Osnovna makropropozicija, redno oblikovana v besedilih stanovskih organizacij kmetov, kot sta COPA (*Committee of Professional Agricultural Organisations in the EU*/Komite profesionalnih kmetijskih organizacij v EU) in COGECA (*General Confederation of Agricultural Co-operatives in the EU*/Splošna konfederacija kmetijskih zadrug v EU), je, da mora SKP regulirati trg z namenom ohranitve proizvodne zmogljivosti in izvoznega potenciala kmetov. Na primer, v sporočilu za javnost o SKP, objavljenem ob petdesetletnici Rimske pogodbe, prepoznamo pomen o zahtevani ohranitvi SKP, predvsem proizvodnih podpor kmetom, in opis morebitnega scenarija, če se obstoječa SKP ne ohrani, ki z dramatičnim besediščem (»obsojeni na propad«) deluje kot grožnja:

Skupna kmetijska politika (SKP) evropskim kmetom zagotavlja regulacijo trga, ki ohranja proizvodne zmogljivosti, krepi evropsko gospodarstvo, ščiti in ustvarja zaposlitve. Brez tega smo evropski kmetje obsojeni na propad. Zato od komisije zahtevamo ohranitev proizvodnih podpor kot ključne prvine SKP. (COPA/COGECA 2007a)

Besedila teh organizacij tudi vključujejo pomen odločnega nasprotovanja zahtevam po »liberalizaciji«, oblikovanih na pogajanjih z WTO. »Liberalizacija« in »WTO« imata v sporočilih za javnost izjemno negativno, dramatično konotacijo, saj sta označeni kot uničevalki SKP in milijonov evropskih kmetov. Kot nasprotje »liberalizaciji« nastopa »ohranitev obstoječe SKP«. Na primer:

Evropska komisija se ne sme podrežati zahtevam Svetovne trgovinske organizacije po liberalizaciji in s tem uničevati SKP. Liberalizacija bo ogrozila pridelavo in življenje milijonov evropskih kmetov. Zahtevamo ohranitev obstoječe SKP. (COPA/COREGA 2007b)

V povezavi s produkcijskim konceptom SKP analizirana besedila tudi ponujajo pomen, da mora SKP zaščititi evropske kmete in njihovo proizvodnjo pred tujimi kmetijskimi proizvodi. To makropropozicijo lahko prepoznamo predvsem v govorih francoskih politikov. Novi francoski predsednik Nicolas Sarkozy, naslednik Jacquesa Chiraca, nekdanjega francoskega kmetijskega ministra, ki je vztrajal pri ohranjanju podpor kmetijstvu (Potter 2006), sicer odpira vprašanje spreminjanja SKP, še vedno pa v ospredje postavlja proizvodni koncept SKP, predvsem pa protekcionizem, označen z besedno zvezo »zaščita evropskih kmetov in njihovih proizvodov«. Na primer, Sarkozy v svojem govoru o SKP pravi:

Želim si novo SKP, ki bo omogočila, da bodo kmetje lahko živeli od svojih pridelkov. /.../ Želim si, da bi SKP regulirala trg tako, da bo ohranila proizvodne zmogljivosti in dosežani izvozni potencial. SKP mora zaščititi evropske kmete in njihove proizvode. Prevezel bom pobudo, da bo SKP nadzorovala uvoz, predvsem pa preprečila uvoz izdelkov nižjih cen, nastalih na račun okolja, socialnih, fiskalnih in valutnih razmer, ki spodkopavajo francosko in tudi evropsko kmetijstvo. (Sarkozy 2007)

V govorih komisarke M. Fischer Boel zasledimo makropropozicijo, da je naloga SKP podpirati proizvodno možnost in izvozni potencial, le na začetku njenega mandata, ko je govorila francoskemu občinstvu. Produkcijski koncept SKP je utemeljen na povečevanju francoskih kmetov (»francoski kmetje oblikujejo francosko pokrajino«) ter poetičnem in čustvenem izražanju (»francosko kmetijstvo je del francoske duše«). Ta povezava proizvodnega in čustvenega besedišča deluje protislovno, kot da ne bi obstajali drugi razlogi za njegovo utemeljitev in se je komisarka morala zateči k čustvom. Na primer:

Skupna evropska politika (SKP) je povezovalna evropska politika, s katero so in bodo francoski kmetje veliko pridobili. SKP bo ohranila izvozni potencial kmetijstva, proizvodno zmogljivost in podprla pridelavo francoskih kmetov, saj francoski kmetje oblikujejo francosko krajino, francosko kmetijstvo je del francoske duše. (Fischer Boel 2005a)

3.1.2 Politično-ekonomski kontekst

Analizirani pomen in besedišče, ki vključuje proizvodni koncept SKP in protekcionizem, temeljita na »neomerkantilističnem« diskurzu (Potter in Tilzey 2005: 591),

ki ga drugi avtorji imenujejo tudi »odvisen« (npr. Moyer in Josling 2002), »neofizio-kratski« (npr. Eltis 1996), »državno podprta paradigma« (npr. Coleman 1998) in »izjemnost kmetijstva« (npr. Skogstad 1998). Neomerkantilistični diskurz je osnovan na proizvodni funkciji kmetijstva in razume kmete kot pridelovalce hrane za državljane. Primarno funkcijo države vidi v zaščiti in podpori proizvodnih možnosti kmetov ter njihovega izvoznega potenciala. Politično-ekonomsko gledano ta koncept izhaja iz »fordizma, ki temelji na političnem produktivizmu državnega intervencionizma na področju kmetijstva po drugi svetovni vojni« (Tilzey in Potter 2005: 583) in katerega izhodišče je bila predpostavka, da so kmetje na trgu ranljivi, zato jih mora država zaščititi. Rezultat te miselnosti je bila uvedba »izjemnosti kmetijstva« in oblikovanje »kmetijske države blaginje« (Coleman 1998; Skogstad 1998), ki je zaščitila proizvodnjo in dohodke kmetov.

Neomerkantilistični diskurz smo prepoznali v besedilih stanovskih kmečkih organizacij, ki poudarjajo tradicionalno družinsko kmetovanje, se zavzemajo za ohranjanje obstoječe SKP in njeno aktivno vlogo vidijo v zagotavljanju obstoječe proizvodnje s proizvodno podporo, imenovano »steber 1« SKP. Ta diskurz implicira ohranitev dohodkovne ravni kmetov, ali z drugimi besedami, ohranitev finančnih in drugih privilegijev kmetov. Ker je podpora kmetov z neposrednimi plačili še zmeraj pogojena s prejemi iz pretekle proizvodnje in z obsegom proizvodnih virov, so največ denarja iz tega sklopa podpor dobili veliki kmetje. Tako še danes približno dvajset odstotkov po velikosti največjih kmetijskih gospodarstev dobi osemdeset odstotkov vseh podpor, ali drugače prikazano, pet odstotkov največjih kmetov dobi petdeset odstotkov podpor (Erjavec 2008). Zadnja reforma SKP (2003–2004) je ta privilegij v veliki meri ohranila, spremenila je le namen neposrednih plačil, ki niso več vezana na dejansko proizvodnjo in vire, ampak na v preteklosti prejete podpore. Ker se prej omenjeni vpleteni akterji zavedajo, da je od plačil na podlagi zgodovinskih pravic do ukinitve neposrednih plačil ali njihovega izrazitega zmanjšanja le še korak, promovirajo ta diskurz, da bi ohranili svoje privilegije in obstoječo SKP v svoji prerazdelitveni funkciji.

Neomerkantilistični diskurz smo prepoznali tudi v besedilih francoskih politikov, ki zahtevajo oblikovanje skupnega dogovora v organih EU. Analize glasov v Svetu za kmetijstvo kažejo, da konservativni blok držav članic (poleg Francije še 16 držav, med katerimi po jasni in pogosti artikulaciji zahtev izstopajo Španija, Irska, v zadnjem času pa tudi Poljska), ki zahteva ohranitev SKP v obstoječem finančnem obsegu, še zmeraj prevladuje (Lynggaard 2007; Erjavec 2008). Na vsakem glasovanju o reformah Francija in njene somišljenice zaustavijo radikalnejše spremembe, ker imajo države neto prejemniške koristi iz proračuna SKP in bi jim vsaka nadaljnja sprememba poslabšala proračunski položaj, saj bi si morale zagotoviti več sredstev iz državnega proračuna in se spopasti z dobro organizirano interesno sfero kmetijstva.

Oblikovanje novega sistema dohodkovnih plačil v obliki enotnega plačila za kmetijsko gospodarstvo, ki temelji na zgodovinskih pravicah ali enotnih plačilih glede na površino, je dokaz, da ima neomerkantilistični diskurz še vedno razmeroma veliko moč v areni političnega boja za prevlado v SKP. Toda ker v EU vlada presežek pridelovanja hrane, ker kmetijstvo izgublja svojo ekonomsko moč z vedno nižjim deležem kmetijstva

v BDP, ker se v okviru pogajanj z WTO nenehno povečujejo pritiski mednarodnih vpletenih akterjev po liberalizaciji SKP in ker rastejo tudi notranji pritiski držav neto plačnic v evropski proračun po spremembi SKP, neomerkantilistični diskurz izgublja argumente za ohranjanje dosedanjih podpor za kmete in za zagotovitev razmeroma velikih sredstev za kmetijstvo (okrog 40 odstotkov evropskega proračuna). Na izgubo argumentov kaže tudi utemeljitev obstoječe SKP na dramatičen (vsaka sprememba oz. liberalizacija SKP bo »uničila evropske kmete«) in na poetičen način (kmetijstvo je del »francoske duše«). Po drugi strani pa so neomerkantilistični diskurz v zadnjem času okrepili svetovni problemi s prehransko varnostjo in visoke cene hrane, ki so obudili zahteve po večji regulaciji produkcije hrane.

3.2 Raznolikost multifunktionalnega diskurza

3.2.1 Tekstualna analiza

Drugemu sklopu makropropozicij je skupen pomen, da kmetijstvo poleg proizvodno-gospodarske izvršuje tudi javno funkcijo, npr. ekološko oz. okoljevarstveno, socialno in kulturno, zato se mora SKP preusmeriti s proizvodnih podpor na podpore drugih funkcij. Analizirana besedila te funkcije različno utemeljujejo, kar bomo podrobneje predstavili v nadaljevanju.

Tudi register besedišča kaže na prevlado besed in besednih zvez, ki označujejo multifunktionalnost SKP, kot na primer »varovanje biološke raznolikosti«, »zaščita živali«, »pridelava zdrave in kakovostne hrane«, »zagotavljanje socialne varnosti kmetov«, »ohranjanje kulturne krajine«, »konkurenčnost«. Analiza kaže na prisotnost različnih produkcijskih (»pridelava hrane«) in neprodukcijskih procesov (»varovanje raznolikosti«, »zaščita živali«, »ohranjanje krajine«, »zagotavljanje socialne varnosti«, »konkurenčnost«), med katerimi pa neproduktivni prevladujejo. Procesom oz. kmetijskim funkcijam, ki temeljijo na proizvodnji, npr. »pridelava hrane«, je pripisana dodana vrednost (»zdrava in kakovostna« hrana), ki pa istočasno sporoča, da kmetijstvo brez tovrstnih podpor prideluje nekakovostno in nezdravo hrano, ter implicira višjo vrednost hrane, pridelane v EU, v primerjavi z drugimi državami. Analiza besed tudi kaže, da prevladujoče funkcije – razen »konkurenčnosti« – temeljijo na javnem in ne na zasebnem interesu, saj v ospredje postavljajo varovanje živali in rastlin ter kolektivne pravice ljudi. Še več, v besedilih civilne družbe je »dobiček« kot motiv dosedanje SKP negativno ovrednoten in nastopa kot vzrok za različne okoljevarstvene, socialne in zdravstvene probleme. Tudi v tem sklopu pomenov je SKP legitimiran s čustvenim, poetičnim in historičnim izražanjem, npr. evropsko kmetijstvo je »naša duša« in »stoletna dediščina«. Poglejmo si posamezne primere.

Osrednji pomen multifunktionalizma je vezan na koncept »evropskega modela kmetijstva«, ki vzpostavlja določen odnos med kmetijstvom, okoljem in podeželjem ter ponuja naslednjo makropropozicijo: ker kmeti poleg proizvodnje hrane tudi ohranjajo okolje in kulturno krajino ter zagotavljajo uravnotežen regionalni razvoj, morajo iz SKP dobivati podpore. Septembra 2006 so ministri za kmetijstvo držav članic EU na pobudo finskega predsednika ponovno opredelili cilje in/ali funkcije evropskega modela kmetijstva ter jih povezali z vlogo SKP. S tem so oblikovali argument, ki utemeljuje intervencionizem

EU na področju zagotavljanja socialne varnosti, kulturne krajine in varstva okolja:

Na podeželju se mora ohraniti zadostno število kmetov, saj ne obstaja drugačen način zaščite okolja, tradicionalne pokrajine in modela družinskega kmetijstva. Kmetijstvo ponuja storitve, ki vključujejo ohranjanje vitalnih podeželskih družb in infrastrukture, uravnotežen regionalni razvoj in zaposlitve na podeželju, vzdrževanje tradicionalne kulturne krajine, biološko raznovrstnost, visoke standarde zaščite živali in zdravo hrano. Pri tem imajo evropski kmetje stroške, ki jih tržna cena ne pokriva, zato jim te stroške morajo povrniti javna sredstva SKP. (Svet Evrope 2006)

Tudi govori slovenskih ministrov za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano v ospredje postavljajo evropski model »večnamenske vloge kmetijstva v družbi«. Na primer, minister Jarc je v svojem govoru ob odprtju 45. mednarodnega kmetijsko-živilskega sejma leta 2007 v Gornji Radgoni dejal:

Slovenija je pred desetletjem izbrala model večnamenske vloge kmetijstva v družbi, pri katerem kmetijstvo zagotavlja poleg zadostne hrane tudi druge pozitivne učinke za širšo javnost in potrošnike. (Jarc 2007)

Izjemnost evropskega modela kmetijstva je v besedilih upravičena s čustvenim, poetičnim in historičnim izražanjem. Tako je v govorih komisarke M. Fischer Boel evropski model reprezentiran kot »v zgodovini edinstven odnos med ljudmi, pridelavo hrane in podeželjem« (Fischer Boel 2006a), »evropsko kmetijstvo je naša kultura« in »naša duša« (Fischer Boel 2004), »evropsko podeželje ima edinstveno tradicijo« in »stoletno dediščino« (prav tam), kar kaže na pomanjkanje ekonomskih in drugih razlogov za utemeljitev izjemnosti evropskega kmetijstva, obenem pa na trud komisarke, da ga prikaže kot nekaj posebnega.

Analizirana besedila ponujajo tudi makropropozicijo, da se mora SKP preusmeriti na okoljevarstvene podpore, ker je z naravnostjo na dobiček škodila podeželju. Ta pomen lahko najdemo v besedilih raznolike palete kmečkih (CPE) in okoljskih skupin (okoljevarstveniki, aktivisti, ki se borijo za varno hrano, zaščito ptic, živalske pravice, zaščito podeželja in varovanje javnega zdravja) ter potrošniških skupin (*The European Consumers' Organisation*/Evropska potrošniška organizacija). Na primer, RSPB (*The Royal Society for the Protection of Birds*/Kraljevska družba za zaščito ptic) in *BirdLife International* (Mednarodna organizacija za zaščito ptic) trdita:

SKP je spodbujala intenzivno kmetovanje, naravnano zgolj na dobiček posameznikov. To je vodilo v zmanjšanje števila naravnih vrst na podeželju in v zmanjšanje pozitivnih plati življenja na podeželskih območjih. Zahtevamo spremembo SKP, ukinitve dosedanjih podpor in preusmeritev v kritje stroškov za »okoljevarstveno razsežnost«, tj. za trajnostno kmetijstvo, izboljšanje okolja, razvoj podeželja, zaščito živali ter pridelavo kakovostne in zdrave hrane. (BirdLife/RSPB 2007)

Ob koncu analiziranega obdobja so besedila ponudila tudi makropropozicijo, da se mora SKP preusmeriti na podporo pridelave zdrave in kakovostne hrane, ker preveč podpira intenzivno proizvodnjo, ki povzroča zdravstvene probleme. »Intenzivna proizvodnja« konotira na dobiček naravnano proizvodnjo, ki zanemara druge funkcije kmetijstva (Lynggaard 2007), v tem primeru pridelavo »zdrave in kakovostne hrane«. Na primer, skupine za varovanje javnega zdravja trdijo:

SKP je povezana z boleznimi in nepravilnostmi, nastalimi s pridelavo in predelavo hrane. Pojavljajo se bolezni, ki so bile še pred desetletji nepredstavljive. S tem, ko je SKP podpirala intenzivno proizvodnjo, je spodbujala razvoj zdravstvenih problemov. /.../ Zahtevamo preusmeritev SKP na pridelavo zdrave in kakovostne hrane. (The European public health alliance 2007)

Za razliko od prej ponujenih pomenov, ki v ospredje postavljajo neproizvodne in netržne funkcije kmetijstva, je v komisarkinih besedilih med različnimi »funkcijami/cilji/nalogami« SKP vedno na prvo mesto postavljena »konkurenčnost«, ki nastopa brez negativne konotacije kot v drugih besedilih. To kaže na pozitivnejšo konotacijo tržne funkcije kmetijstva od drugih. Na primer:

Kaj je bistvo skupne kmetijske politike in evropskega modela kmetijstva? Bistvo SKP je v različnih funkcijah kmetijstva, povezanih s konkurenčnostjo, okoljem, raznolikostjo in kakovostjo na podeželju. S konkurenčnostjo se moramo bojevati na globalnem trgu, a pri tem upoštevati še druge prvine, ki so pomembne za razvoj evropskega kmetijstva. (Fischer Boel 2006b)

Razlika med besedili je tudi v opredelitvi funkcij. V predhodnih primerih besedil smo lahko prepoznali natančnejše in jasnejše opredelitve, kar kaže na nepomembnost teh funkcij za komisarko. Za razliko od drugih besedil se v komisarkinih redno pojavlja beseda »kakovost«, ki ni vezana na posebno področje kot v drugih besedilih in je nejasno opredeljena. To je beseda, ki jo pogosto najdemo v promocijskih diskurzih, ki želijo prikriti prave ali/in legitimirati določene interese (Fairclough 1993). V tej povezavi je v komisarkinih besedilih vzpostavljen odnos med »trgom« in »konkurenco« ter »kakovostjo« in nakazano je, da je konkurenčnost evropskega kmetijstva na svetovnem trgu primarni cilj SKP, kakovost pa je razumljena le kot tržna niša. Na primer:

SKP temelji na različnih funkcijah kmetijstva. Njeno uresničevanje se kaže tako, da so evropski kmetje konkurenčnejši od nizkocenovnih pridelovalcev na svetovnem trgu, ker ponujajo višjo kakovost. Konkurenco bomo premagali s kakovostjo. (Fischer Boel 2006c)

Da prvine multifunktionalnosti v komisarkinih besedilih niso enako ovrednotene, kaže tudi pomen, da mora pridelava hrane biti podrejena trgu. Na primer:

Kmetje morajo vedno natančno preverjati, kaj si potrošniki želijo. (Fischer Boel 2005b)

3.2.2 Politično-ekonomski kontekst

Pomen in besedišče, ki poudarjata različnost funkcij, ki jih izvajajo kmetje, temeljita na multifunktionalnem diskurzu, ki se je po mnenju mnogih avtorjev (gl. Buller 2001; Potter in Burney 2002; Swinbank 2002; Potter in Tilzey 2005; Potter 2006) razvil v času povečanih zahtev po liberalizaciji trgovine kmetijskih izdelkov in reformah SKP ter je bil v javnosti predstavljen kot skrb za socialne, kulturne in ekološke probleme, kot so problemi kulturne dediščine, opuščanje kmetovanja in zmanjšanje biološke raznolikosti, ki so nastali zaradi kmetijske politike, ki jo podpirata GATT in WTO (Potter in Burney 2002). Multifunktionalni diskurz se je razvil v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ko ga je promoviral evropski komisar za kmetijstvo Franz Fischler, da bi z njim obranil položaj EU na pogajanjih z WTO (Potter in Tilzey 2005).

V zadnjih letih se je multifunkcionalni diskurz uveljavil predvsem zaradi uspešnega lobiranja različnih nevladnih organizacij, še posebej okoljevarstvenih skupin. Tudi prehranski škandali in pojav BSE so omajali zaupanje potrošnikov v kmetijsko politiko in povečali zahteve po spremembah SKP. Ta diskurz zastopajo tudi nekatere manj konservativne kmetijske interesne skupine (CPE) in države članice (poleg Slovenije še na primer Avstrija, Nemčija in Finska), čeprav mnogi avtorji (npr. Potter 2006; Lynggaard 2007; Erjavec 2008) opozarjajo, da je ta diskurz v funkciji iskanja nove utemeljitve za ohranitev obsega sredstev in instrumentov kmetijske politike.

Multifunkcionalni diskurz ni enoten diskurz. Uradna besedila ministrov za kmetijstvo držav članic EU in nevladne organizacije izpostavljajo predvsem okoljevarstvene, socialne in kulturne funkcije, sedanja komisarka pa te funkcije podreja trgu, obenem pa se za njihovo legitimacijo zateka k čustvenemu, poetičnemu in zgodovinskemu povelečevanju evropskega kmetijstva. Kako razumeti to protislovnost? Poudarjanje konkurenčnosti in tržne naravnosti kaže, da zahteve po spremembah SKP s strani notranjih (reformne države članice) in zunanjih (pogajanja z WTO) dejavnikov odločanja rahljajo vlogo ključnih zavirajočih mehanizmov za prihodnje reforme, zato mora komisarka s čustvenimi apeli, ki so sicer v razpravah o javni finančni politiki redki, najti novo utemeljitev pomembnosti SKP in upravičiti njen velik finančni obseg v evropskem proračunu.

Multifunkcionalni diskurz je protisloven tudi v svojih političnih in ekonomskih implikacijah, saj po eni strani služi predvsem nevladnim kmetijskim, ekološkim, potrošniškim in zdravstvenim skupinam, da uveljavijo protikorporativne, lokalne in skupne interese pred zasebnimi, po drugi strani pa ga kot novo opravičilo za intervencionistično politiko in finančno podporo promovirajo nekatere države članice in kapitalski interesi, ki želijo ohraniti priliv finančnih sredstev iz evropskega proračuna. Na primer, splošno znano je, da se peščica bogatih lastnikov obdelovalne zemlje, kot je britanska kraljeva družina, še posebej princ Charles, zavzema za ohranitev svojega velikega finančnega priliva iz SKP, ki pa ga po novem legitimira s (so)naravno pridelavo hrane.

3.3.1 Dominantnost neoliberalnega diskurza

3.3.1 Tekstualna analiza

Velika večina analizirana besedila vključuje tretji sklop med seboj povezanih makropropozicij, da se mora SKP spremeniti, liberalizirati, podpore nameniti za ekonomsko rast in konkurenčnost ter kmetom, predelovalni industriji in trgovcem dati svobodo, da delujejo na trgu brez omejitev. Register ključnih besed o SKP je sestavljen iz naslednjih besed in besednih zvez, ki imajo v besedilu izrazito pozitivne konotacije in reprezentirajo globalno tržno usmerjenost SKP: »tržno usmerjeno kmetijstvo«, »globalni trg«, »globalizacija«, »prosti trg«, »liberalizacija«, »poenostavitev« in »fleksibilnost«, »podpora za ekonomsko rast in konkurenčnost«, »več svobode«. Ključne besede so neposredno (»tržno usmerjeno kmetijstvo«, »globalni trg«, »globalizacija«, »prosti trg«, »liberalizacija trga«, »podpora za ekonomsko rast in konkurenčnost«) ali posredno povezane s trgom (»poenostavitev«, »fleksibilnost«, »več svobode« na trgu). Trg ni

več »domači«, ampak »globalni«, poleg tega je s pridevnikom »prosti« dobil izrazito pozitivno konotacijo. Taka raba legitimira napačno predpostavko, da »prosti trg« kot tak res obstaja (gl. Bourdieu in Wacquant 2001). V besedilih se pojavlja »globalizacija« kot proces brez avtorjev, kar implicira, da gre za nek zunanji in vseobsegajoči pojav, ki se mu morajo vsi družbeni akterji podrediti. Podpore niso proizvodno ali ekološko vezane, ampak podpirajo »ekonomsko rast in konkurenčnost«. Negativno konotacijo imajo besede, ki označujejo SKP kot politiko, ki regulira delovanje kmetijstva, npr. »omejitve in posegi SKP«, ki »omejujejo konkurenčnost in ekonomsko rast« kmetijstva.

Analizirana besedila tradicionalnih zagovornic svobodne trgovine s kmetijskimi in prehrabnimi proizvodi, kot sta Avstralija in Nova Zelandija, so v procesu trgovinskih pogajanj v okviru WTO jasno sporočali, da mora EU liberalizirati in tržno naravnati SKP, da bo postalo kmetijstvo mednarodno konkurenčno. Na primer, avstralski zunanji minister je v svojem govoru eksplicitno zahteval, »da mora Evropa liberalizirati in tržno naravnati SKP, da bo evropsko kmetijstvo postalo mednarodno konkurenčno« (Downer 2006). Podoben pomen, da mora biti SKP tržno naravnana ter podpirati ekonomsko rast in mednarodno konkurenčnost, ponujajo besedila politikov neto plačnic v proračun EU, kot so velika Britanija, Danska in Nizozemska, ki vedno izraziteje zahtevajo spremembe SKP. Na primer, britanska ministrica za kmetijstvo Margaret Beckett je v svojem govoru na vsakoletnem Kraljevem kmetijskem sejmu (*The Royal Show*) trdila:

Potrebujemo tržno usmerjeno SKP, ki bo dorasla globalizaciji ./.../ Podpore SKP se morajo uporabljati za ekonomsko rast in mednarodno konkurenčnost. (Beckett 2005)

V zgornjem primeru se jasno vidi podrejenost SKP globalizaciji, ki je navedena kot proces brez akterjev, da se zamegli prepoznavanje akterjev in promotorjev tega procesa, tj. nadnacionalnih korporacij. Z besedno zvezo »potrebujemo SKP, ki bo dorasla globalizaciji«, dobi globalizacija pozitivno konotacijo in je označena kot nekaj nujnega, k čemur mora SKP stremeti.

Analizirana besedila ponujajo tudi pomen, da bosta liberalizacija SKP in prosto trgovanje predelovalni industriji zagotovila konkurenčnost na globalnem trgu. Ta pomen prepoznamo predvsem v besedilih živilskopredelovalne industrije in trgovinskih organizacij. Na primer COCERAL (*National trade organisations of most of the EU 27 member states*/Trgovinska organizacije večine 27 držav članic EU) zahteva liberalizacijo SKP:

Zahtevamo liberalizacijo SKP in prosto globalno trgovanje brez omejitev in posegov, da bomo lahko konkurenčni na globalnem trgu. (COCERAL 2006)

Besedila komisarke M. Fischer Boel ponujajo zgoraj omenjene pomene in poleg redno ponavljajočih se besed in besednih zvez, kot so »tržno naravnano kmetijstvo«, »konkurenčnost«, »liberalizacija« in »globalizacija«, vključujejo tudi besede in besedne zveze kot »poenostavitev«, »fleksibilnost«, »več svobode«, »prosti trg«, ki z rednim ponavljanjem in neopredeljenostjo delujejo kot slogani. Na primer:

Liberalizacija, poenostavitev, fleksibilnost in tržno naravnano kmetijstvo so temeljne usmeritve SKP in nujen pogoj za preboj evropskega kmetijstva na globalnem trgu. ./.../

Globalizacija od nas zahteva hitre spremembe. /.../ Pogoji za naš uspeh so liberalizacija, poenostavitev in fleksibilnost. S tem bi zmanjšali omejitve za kmete, da bodo lahko konkurenčni na prostem trgu. /.../ Ključno je, da damo kmetom več svobode, da lahko tekmujejo na globalnem trgu. (Fischer Boel 2006d)

Zgoraj omenjeni slogani so bili še posebej zgoščeno prisotni v komisarkinih besedilih v zadnjih analiziranih letih (2006 in 2007), kar kaže na povečano pomembnost omenjenih pomenov in besedišča v njenih govorih.

Analizirana besedila pa niso ponudila le tržne utemeljitve liberalizacije SKP. V besedilih nevladne dobrodelne organizacije, kakršen je britanski Oxfam, lahko prepoznamo utemeljitev, ki izhaja iz pomoči revnejšim kmetom. Ukinitvev podpor je emancipatorno označena kot »pomoč kmetom po vsem svetu«. Na primer:

V javnosti obstaja napačno razumevanje SKP, da ta pomaga malim kmetom in skrbi za evropsko podeželje, saj v resnici skrbi le za bogate kmete in predelovalce. S podporami uničuje majhne kmete v EU in v nerazvitih državah. Zahtevamo ukinitvev izvoznih podpor in ukinitvev prodaje pod ceno /.../. (Oxfam 2005)

3.3.2 Politično-ekonomski kontekst

Tretji sklop makropropozicij in besedišča temelji na neoliberalnem diskurzu. Večina raziskovalcev neoliberalnega diskurza (npr. Bourdieu in Wacquant 2001; Brenner in Theodore 2002; Jessop 2002; Fairclough 2003; McCarty in Prudham 2004) se strinja, da ta diskurz vključuje naslednji opis razvoja: »globalizacija« sveta ponuja neomejene možnosti »rasti«, ki jo je mogoče doseči s »konkurenco«, »privatizacijo«, »deregulacijo trga« dela in financ, »liberalizacijo trgovine« in s »svobodno trgovino«, obenem pa z »zmanjšanjem birokracije in programov socialne države«. Kot ideja je neoliberalizem nastal kot ideološki odziv na nizko dobičkonosnost fordizma, množične proizvodnje in krizo keynesianskih politik države blaginje (nezaposlenost, inflacija) v 70. letih prejšnjega stoletja ter vodil v mobiliziranje razširitve tržne logike, konkurence in poglobljenja v vseh sektorjih družbe ter s tem v politike oživljanja kapitalizma (prav tam). V ekonomskem smislu gre za doktrino svobodnega trga, ki vključuje prepričanje, da je učinkovitost trga najboljši alokacijski mehanizem. Pristaši neoliberalizma v svoji radikalizaciji liberalnih idej minimalne države in svobodnega trga vidijo državo in trg kot diametralno nasprotna principa družbene organizacije. S sklicevanjem na individualno svobodo neoliberalizem sprejema družbeno neenakost, ki je rezultat delovanja trga, saj ima tega za najučinkovitejši mehanizem uravnavanja vseh vidikov družbenega življenja.

Multilateralne organizacije kot Svetovna trgovinska organizacija (WTO) in Svetovna banka sta ključni avtoriteti, ki oblikujeta politiko, katere cilj je osvoboditev trga iz okov države. Kmetijstvo, še posebej v EU in ZDA, je po mnenju WTO zadnja trdnjava tržnega protekcionizma in državne podpore (Potter 2006). Zato je WTO s svojimi pogajanji odločilno prispevala k razširitvi neoliberalnega diskurza (Josling 2007). Njena pogajanja so zastavljena v smeri progresivne liberalizacije kmetijskih trgov, da bi izboljšala tržno dostopnost, ukinitela izvozne podpore in domače podpore spremenila v proizvodno nevezane oblike podpor. Že v urugvajskem krogu se je oblikovala vplivna

skupina držav članic, ki zahteva liberalizacijo svetovne trgovine hrane, predvsem pa spremembe kmetijskih politik EU in ZDA. Proces trgovinskih pogajanj in pritiskov je uvedel nov diskurz v razpravo o evropski kmetijski politiki, ki poudarja liberalizacijo trgovine, mednarodno konkurenčnost in dostopnost tujih kmetijskih izdelkov na evropskem trgu. Ta diskurz še posebej podpirajo nizozemska, danska in britanska vlada, saj je njihova predelovalna industrija trdno vpeta v globalni prehranski kapital, obenem pa so te države članice EU neto plačnice v evropski proračun in se zaradi javnofinančnih problemov zavzemajo za prenovo SKP in korenito zmanjšanje njenega financiranja (Lynggaard 2007). Ohranjanje obstoječe ravni sredstev za SKP onemogočajo tudi visoki stroški širitve. Zahteve po zmanjšanju finančnega obsega SKP v evropskem proračunu so neposredno izražene s strani prej omenjenih reformnih držav članic in imajo močan politično-ekonomski vpliv na uveljavitev neoliberalnega diskurza.

Neoliberalni diskurz, ki promovira cilj ustvarjanja svetovnega trga brez meja in državnih omejitev, vključuje pogled na globalno kmetijstvo, v katerem prevladuje korporativni svetovni trg nad domačim protekcionizmom agroživilstva in ki preusmerja politiko od javnega k zasebnim interesom. Paradoksalno pa je, da isti diskurz vključuje tudi nove emancipatorne pomene in kot ključni argument za liberalizacijo omenja revščino malih kmetov v EU in v nerazvitih državah ter zahteva »dejanski« globalni razvoj, brez potuše različnih podpor.

Analiza ključnih besed je tudi pokazala, da je bil neoliberalni diskurz prevladujoč v letu 2006, še posebej pa v letu 2007. To nakazuje, da reforme spodbujajoči dejavniki v diskurzih o SKP postopno prevladujejo. S prevladujočim neoliberalnim diskurzom komisarka M. Fischer Boel utemeljuje ukinjanje izvoznih podpor kot najbolj izkrivljaljočega mehanizma SKP, ki je v ospredje postavljen v neomerkantilističnem diskurzu. Hegemonični položaj neoliberalnega diskurza o SKP v komisarkinih govorih lahko pojasnimo tudi s pripravami na razpravo o »zdravstvenem pregledu« SKP, ki jo je Komisija začela z objavo besedila 21. novembra 2007 (Commission 2007). V tem besedilu predlaga nadaljevanje začelih reform iz let 2003 in 2004 s poenostavitvijo sheme neposrednih plačil, nadaljnjimi liberalizacijami na področju tržnih intervencij in širitvijo politike razvoja podeželja z novimi »izzivi«, kot so podnebne spremembe, bioenergija in upravljanje z vodami. SKP tako postaja manj kmetijska in interesno usmerjena.

4 Vprašanja nadaljnega razvoja SKP

Hegemonični položaj neoliberalnega diskurza v SKP nakazuje tudi smer prihodnjih sprememb SKP. Pred EU je pomembno obdobje razprave o proračunu (njen vrh lahko pričakujemo po letu 2010), v kateri bo SKP in njen obseg sredstev v evropskem proračunu zastavljena kot eno temeljnih vprašanj reforme proračuna. Postavlja se vprašanje njenega dolgoročnega obstoja glede na nove družbene zahteve v EU: energetska varnost, lizbonska strategija, podnebne spremembe, če omenimo samo najbolj razvpite.

Šibkejša prisotnost multifunkcionalnega diskurza in rast neoliberalnega v zadnjem času kaže na šibko moč legitimacije dosedanje multifunkcionalne interpretacije SKP s

strani vodilne kmetijske politike EU, personificirane v vlogi komisarke za kmetijstvo, kar lahko vodi v zmanjšanje proračuna SKP, saj prevladujoči neoliberalni diskurz odpira prostor novim reformam in nadaljnji liberalizaciji SKP. Pričakujemo lahko, da bo v prihodnje prišlo do poenostavljanja sistema neposrednih plačil, do večje tržne deregulacije z ukinitvijo ali veliko omejitvijo najbolj izkrivljajočih tržno-cenovnih instrumentov in tudi večje vloge razvoja podeželja. Prav slednje pa bi lahko omogočilo ohranitev SKP kot skupne evropske politike. Predvidevamo lahko tudi, da bo vloga SKP spremenjena, predvsem pa bo SKP obsegala manj finančnih sredstev. Po drugi strani pa prisotnost neomerkantilističnega diskurza kaže, da je vpliv kmečkega lobija in kmetijskega uradništva, ki se zavzema za ohranitev SKP, razmeroma močan in je zato malo verjetno, da bi bila v celoti odpravljena, kot predvideva neoliberalni diskurz. K določeni ohranitvi SKP lahko prispeva tudi rigidni in interesni način odločanja v institucijah EU. Pričakujemo lahko tudi, da bodo nekmetijske nevladne organizacije z odpiranjem novih tem po eni strani prispevale k zmanjševanju in ukinjanju sedanjih prvin SKP, po drugi pa pri tem poskušale uveljavljati tudi nove cilje in instrumente javne politike. Ta nova vprašanja bodo manj kmetijska in interesno naravnana ter bolj usmerjena na splošne družbene potrebe, povezane s kmetijstvom, na primer na pridelavo zdrave in cenovno dosegljive hrane, ohranjanje okolja in kulturne krajine. Buckwell (2007) celo napoveduje, da bo SKP nadomestila evropska politika prehranske in okoljske varnosti.

Katera so torej ključna odprta vprašanja prihodnosti SKP? Neomerkantilistični in multifunkcionalni diskurz ne ponujata jasne opredelitve ciljev SKP in še vedno temeljita na ciljih iz Rimske pogodbe, sklenjene leta 1957. Brez nove opredelitve ciljev in njihove utemeljitve bo SKP obsojena na nadaljnje reforme v okviru neoliberalnega diskurza, katerih končni cilj je ukinitvev SKP kot skupne regulacijske politike EU in renacionalizacija kmetijske politike. Diskurzi tudi ne ponujajo odgovora na vprašanje, ali je kmetijstvo »evropska javna dobrina« in mora biti regulirano na ravni javnih proračunskih politik EU ali pa gre za nacionalno dobrino in torej zadoščajo zgolj evropska pravila in usmeritve. Brez odgovora ostaja tudi vprašanje, ali EU zmore reševati nove izzive in probleme, kot sta prehranska varnost in podnebne spremembe, brez skupne politike na tem področju. Naslednji velik problem je finančni obseg SKP, saj je, kot smo že večkrat omenili, SKP največji proračunski izdatek skupne evropske politike. Že sofinanciranje neposrednih plačil s strani držav članic, ki so sedaj v celoti plačana iz evropskega proračuna, bi zmanjšalo moč neoliberalnega diskurza in njegove zahteve po ukinjanju SKP.

Diskurzivna analiza je pokazala, da besedila vpletenih akterjev, predvsem pa govori komisarke M. Fischer Boel, zaenkrat ne napovedujejo soočenja s temi ključnimi dolgoročnimi vprašanji SKP. Ali je to rezultat politične taktike, da se pred »veliko« proračunsko razpravo in volitvami nove Komisije ne bi preveč zaostrovalo boja med diskurzi, ali pa zgolj izraz konceptualne praznine Evropske komisije, ki je odgovorna tudi za ponujanje novih konceptov o SKP, za zdaj še ne moremo govoriti.

Literatura

- Adams, Georges, Rausser, Gordon, in Simon, Leo (1996): Modeling Multilateral negotiations. *Journal of Economic Behaviour and Organisation*, 38 (1): 97–111.
- Agra-Europe 2002/2007. Dostopno prek: <http://www.agra-net.com/portal> (10. 12. 2007).
- Barton, John H., Goldstein, Judith L., Josling, Timothy E., in Steinberg, Richard H. (2006): *The Evolution of the trade regimes: Politics, Law and Economics of the GATT and the WTO*. Princeton: Princeton University Press.
- Bourdieu, Pierre, in Wacquant, Loic (2001): *NewLiberalSpeak: notes on the new planetary vulgate*. *Radical Philosophy*, 10 (5): 2–5.
- Brenner, Neil, in Theodore, Nik (ur.) (2002): *Spaces of neoliberalism*. Oxford Blackwell.
- Buckwell, Allan (2007): *Land Management in the 21st Century*. CLA Centenary Conference. Dostopno prek: http://www.cla.org.uk/CLA_Centenary/CLA_Centenary_Conference/. (10. 5. 2007)
- Buckwell, Allan (2007): Next step in the CAP Reform. *Eurochoices*, 6 (2): 13–19.
- Buller, Henry (2001): Is this the European model?. V H. Buller in K. Hoggart (ur.): *Agricultural Transformation, Food and Environment: Perspectives on European Rural Policy and Planing*: 23–41. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Buller, Henry (2004): The 'espace productif' the 'theatre de la nature' and the 'territoires de development local': The Opposing Rationales of Contemporary French Rural Development Policy. *International Planning Studies*, 9 (2):101–119.
- Coleman, William D. (1998): From protected development to market liberalism: paradigm change in agriculture. *Journal of European Public Policy*, 5 (4): 632–51.
- Daugbjerg, Carsten, in Swinbank, Allan (2007): *The Politics of CAP Reform: Trade Negotiations, Institutional Settings and Blame Avoidance*. *Journal of Common Market Studies*, 45 (1): 1–22.
- Dunne, Michael (2003): The terms of the connection: geopolitics, ideology and synchronicity in the history of US foreign relations. *Cambridge Review of International Affairs*, 16 (3): 463–481.
- Edgell, Janet M., in Thomson, Kenneth J. (1999): The influence of UK NGOs on the Common Agricultural Policy. *Journal of Common Market Studies*, 37 (1): 121–131.
- Eltis, Walter (1996): The Grand Tableau Of Francois Quesnay's economics. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 3 (1): 21–43.
- Erjavec, Emil (2008): Ali še potrebujemo skupno kmetijsko politiko? Večer. Dostopno prek: <http://www.vecer.si/>. (22. 2. 2008).
- European Commission (2007): CAP Reform. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/agriculture/capreform/index_en.htm. (13. 11. 2007).
- Fairclough, Norman (1993): Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. *Discourse & Society*, 4 (2): 133–168.
- Fairclough, Norman (2003): *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. London: Routledge.
- Fennel, Rosemary (1987): *The Common Agricultural Policy of the European Community: institutions and administrative organisation*. Oxford: BSP Professional Books. Fischer
- Fowler, Roger (1991): *Language in the news*. London: Routledge.

- Fischler, Franz (2003): CAP reform and EU Enlargement the Future of European Agriculture. European Bridge: Leuven.
- Garzon, Isabelle (2006): Reforming the Common Agricultural Policy: History of a Paradigm Change. Palgrave Studies in European Union Politics, Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Hall, Peter (1993): Policy paradigms, social learning and the state. *Comparative Politics*, 25 (3): 275–96.
- HM Treasury and DEFRA (2005): A Vision for the Common Agricultural Policy. London: HM Treasury.
- Jessop, Bob (2002): The future of the capitalist state. London: Polity Press.
- Josling, Tim (2007): The WTO: “What next?”. *Eurochoice*, 6 (2): 6–12.
- Korkeaaja, Juha (2006): Our Common European Model of Agriculture. *Eurochoice*, 5 (3): 6–11.
- Liepins, Richard, in Bradshaw, John (1999): Neo-liberal Agricultural Discourse in New Zeland. *Sociologia Ruralis*, 39 (4): 463–582.
- Lowe, Philip, Buller, Henry, in Ward, Norman (2002): Setting the next agenda? British and French approached to the Second Pillar of the CAP. *Journal of Rural Studies*, 18 (1): 1–17.
- Lynggaard, Kennet (2007): The institutional construction of a policy field: a discursive institutional perspective on change within the common agricultural policy. *Journal of European Public Policy*, 14 (2): 293–312.
- McCarthy, James, in Prudham, Scot (2004): Neoliberal nature and the nature of neoliberalism. *Geoforum*, 35 (3): 275–83.
- Morris, Carol, in Evans, Nick (2004): Agricultural turns; geographical turns: retrospect and prospect. *Journal of Rural Studies*, 20 (1): 95–111.
- Moyer, Wayne, in Josling, Timothy (2002): Agricultural Policy Reform. Politics and process in the EU and US in the 1990. Ashgate: Burlington.
- Pasour, Erick C., in Rucker, Randa (2005): Plowshares and Pork Barrels. The Political Economy of Agriculture. Oakland: Independent Institute.
- Peterson John, in Bomberg, Elizabeth (1999): Decision-making in the European Union. Houndmills: MacMillan Press.
- Petit, Michael (2000): The evolution of the Common Agricultural Policy: impact of WTO commitments. World Bank/FAO workshop: Budapest.
- Potter, Clive (2006): Competing narratives for the future of European agriculture: the agri-environmental consequences of neoliberalisation in the context of the Doha Round. *The Geographical Journal*, 72 (2): 190–196.
- Potter, Clive, in Burney, Jonathan (2002): Agricultural multi-functionality in the WTO-legitimate nontrade concern or disguised protectionism? *Journal of Rural Studies*, 18 (1): 35–47.
- Potter, Clive, in Tilzey, Micheal (2005): Agricultural policy discourse in the European post-Fordist transition: neoliberalism, neomercantilism and multi-functionality. *Progress in Human Geography*, 29 (5): 581–600.
- Skogstad, Grace (1998): Ideas, Paradigms and Institutions: Agricultural Exceptionalism in the European Union and the United States. *Governance*, 11 (4): 463–490.
- Svet Evrope (2006): The European Model of Agriculture. Dostopno prek: *www.coe.int*. (3. 9. 2006).

- Swinbank, Alan (1997): The CAP Decision-making Process. V C. Ritson in D. R. Harvey (ur.) The Common Agricultural Policy: 111–125. Wallingford: CAB International.
- Swinbank, Allan (2002): Multi-functionality: the concept and its international acceptability. Journal of the Royal Agricultural Society of England, 163 (2): 141–148.
- Tilzey, Michael, in Potter, Clive (2006): Neo-liberalism, Neomercantilism and Multifunctionality. V L. Cheshire, V. Higgins in G. Lawrence, (ur.) International Perspectives on Rural Governance: New Power Relations in Rural Economics and Societies: 115–128. Routledge: London.
- Tracy, Michael (1997): Agricultural Policy in the European Union and Other Market Economies. La Hutte: Agricultural policy Studies.
- van Dijk, Teun A. (1980): Macrostructures. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- van Dijk, Teun A. (1988): News Analysis: Case studies of International and National News in the Press. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- van Dijk, Teun A. (1997): The Study of Discourse Analysis. V T. A. van Dijk (ur.): Discourse as structure and process: 1–34. London: Sage.
- van Dijk, Teun A. (1999): On context. Discourse & Society. 10 (3): 291–291.
- van Dijk, A. Teun (2000): New(s) Racism: A Discourse analytical approach. V S. Cottle (ur.): Ethnic minorities and the media; changing cultural boundaries: 33–59. Buckingham: Open University Press.
- van Dijk, Teun A. (2001): Critical Discourse Analysis. V D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton (ur.): The Handbook of Discourse Analysis: 352–371. Malden: Blackwell Publishing.
- Reisigl, Michael, in Wodak, Ruth (2001): Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Anti-Semitism. London: Routledge.

Viri

- Beckett, Margaret (2005): Written Ministerial statement from Margaret Beckett, Secretary of State for Environment, Food and Rural Affairs. Dostopno prek: <http://www.defra.gov.uk/corporate/ministers/statements/mb050721.htm>. (6. 6. 2005).
- BirdLife/RSPB (2007): Without reform the Cap will be scrapped. Dostopno prek: www.birdlife.org. (3. 10. 2007).
- COCERAL (2006): Challengers and opportunities in a globalising market. Dostopno prek: www.coceral.com. (11. 5. 2006).
- COPA/COGECA (2007a): 50 years after the Treaty of Rome: a strong and common agricultural policy remains vital. Dostopno prek: www.copa-cogeca.eu. (23. 3. 2007).
- COPA/COREGA (2007b): Falconer's paper is unacceptable for EU farmers. Dostopno prek: www.copa-cogeca.eu. (3. 5. 2007).
- Downer, Alexander (2006): EU and the CAP. Dostopno prek: www.foreignminister.gov.au. (3. 3. 2006).
- The European public health alliance (2007): A Cap on Health? Dostopno prek: www.epha.org. (3. 1. 2007).
- Fisher Boel, Marianne (2004): The CAP and France. Dostopno prek: [ec.europa.eu/commission_barroso/Fischer Boel/speeches/archive_en.htm](http://ec.europa.eu/commission_barroso/Fischer%20Boel/speeches/archive_en.htm). (8. 12. 2004).

- Fischer Boel, Marianne (2005a): The challenges for EU agriculture. Dostopno prek: ec.europa.eu/commission_barroso/Fischer_Boel/speeches/archive_en.htm. (29. 6. 2005).
- Fischer Boel, Marianne (2005b): European agriculture: Future challenges and opportunities. Dostopno prek: ec.europa.eu/commission_barroso/Fischer_Boel/speeches/archive_en.htm. (18. 10. 2005).
- Fischer Boel, Marianne (2006a): The CAP. Dostopno prek: ec.europa.eu/commission_barroso/Fischer_Boel/speeches/archive_en.htm. (12. 1. 2006).
- Fischer Boel, Marianne (2006b): The direction of travel of the EU's policies on agriculture and rural development. Dostopno prek: ec.europa.eu/commission_barroso/Fischer_Boel/speeches/archive_en.htm. (8. 6. 2006b).
- Fischer Boel, Marianne (2006c): The Future of agriculture in Ireland. Dostopno prek: ec.europa.eu/commission_barroso/Fischer_Boel/speeches/archive_en.htm. (10. 5. 2006).
- Fischer Boel, Marianne (2006d): Liberalization of CAP. Dostopno prek: ec.europa.eu/commission_barroso/Fischer_Boel/speeches/archive_en.htm. (3. 10. 2006).
- Jarc, Iztok (2007): Govor na radgonskem kmetijskem sejmu. Dostopno prek: www.mkgp.gov.si. (25. 8. 2007).
- Oxfam (2005): CAP is failing small farmers in Europe and in poorest countries. Dostopno prek: www.oxfam.org. (december 2005).
- Parliament waters down CAP reform (2003): Dostopno prek: <http://euroactive.com/en/cap/parliament-waters-cap-reform/article-112456>. (12. 11. 2007).
- Sarkozy, Nicolas (2007): Agriculture in France. Dostopno prek: www.elysee.fr/elysee/elysee.fr/anglais/speeches_and_documents/2007/speech_by_nicolas_sarkozy. (11. 9. 2007).

Naslov avtorjev:

Red. prof. dr. **Emil Erjavec**

Biotehnična fakulteta

Oddelek za zootehnologijo

Groblje 3, 1230 Domžale, Slovenija

Tel: 7217 852

e-mail: emil.erjavec@bfro.uni-lj.si

Izr. prof. dr. **Karmen Erjavec**

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, Ljubljana

Tel: 5805 264

e-mail: karmen.erjavec@fdv.uni-lj.si

Zlatko Šabič* in Jerneja Penca**

Mednarodne organizacije in norme varstva okolja

POVZETEK: Namen članka je opredeliti vlogo mednarodnih organizacij kot akterjev pri razvoju normativne ureditve mednarodnega varstva okolja. Članek zagovarja tezo, da spremembe v političnem okolju vplivajo na obnašanje mednarodnih organizacij, ki se morajo znati ustrezno odzivati na okoljske probleme, te izzive sprejemati ter celo širiti svoje cilje, vse z namenom prispevati h krepitvi standardov na področju mednarodnega varstva okolja. Posledično s prevzemanjem novih nalog in/ali pristojnosti pa mednarodne organizacije de facto presegajo svoje formalne cilje, opredeljene v ustanovnem aktu, kar ima lahko pozitivne posledice za nastanek, razvoj in utrjevanje novih norm, tudi norm varstva okolja. Članek tezo ponazarja s konkretnimi primeri.

KLJUČNE BESEDE: mednarodne organizacije, norme, varstvo okolja, konstruktivizem, ekologija

1 Uvod

Cilj članka je opredeliti vlogo mednarodnih organizacij¹ kot akterjev pri razvoju normativne ureditve mednarodnega varstva okolja. Obravnavanje okoljevarstva v mednarodnem kontekstu je v primerjavi z drugimi tematikami novejšega datuma. Čezmejnost okoljskih problemov in nujnost vzpostavljanja mednarodnih režimov za njihovo reševanje sta bili predvsem med političnimi elitami dolgo časa podcenjevani temi. Razvoj okoljevarstvenih režimov je pridobil na dinamiki v začetku sedemdesetih let, ko je po Stockholmskem vrhu (1972) med političnimi elitami začelo naraščati zavedanje, da so okoljske spremembe v precejšnji meri posledica industrializacije sodobne družbe. V tistem času klasičnih okoljskih mednarodnih organizacij ni bilo in tudi danes takšne organizacije ne poznamo. Se je pa začela razvijati norma varstva okolja, tj. zavedanje o tem, kako smemo in kako ne smemo ravnati pri vzdrževanju okolja,² v katerem živimo. Razvoj norme varstva okolja vpliva na obnašanje mednarodnih

* Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

** LLM Okoljsko pravo, Univerza v Nottinghamu.

1. O definicij mednarodnih organizacij več v naslednjem poglavju.

2. V prispevku je "okolje" definirano kot globalni ekosistem, ki vključuje bioto, abioto in interakcije med njimi oz. tako človeške kot nečloveške elemente.

organizacij. Te se morajo z namenom, da bi prispevale h krepitvi standardov na področju (mednarodnega) varstva okolja, znati ustrezno odzivati na okoljske probleme, sprejemati okoljske izzive in celo širiti svoje cilje na tem področju.

Danes še ne moremo trditi, da je zavedanje o nujnosti globalne akcije proti škodljivim vplivom industrializacije na okolje univerzalno. Kljub npr. številnim empiričnim dokazilom o antropogenih učinkih na podnebne spremembe, ki jih objavlja Medvladni forum o podnebnih spremembah (*Intergovernmental Panel on Climate Change* – IPCC),³ varstva okolja ni mogoče uvrščati med norme, o upoštevanju katerih se ne sprašujemo in brez katerih si regionalnih in globalnih integracijskih procesov ne znamo predstavljati.⁴ Zato je nujno posvetiti posebno pozornost tistim akterjem, ki lahko pomagajo k univerzalizaciji norme varstva okolja. Mednarodne organizacije imajo tak potencial. Strukture mednarodne skupnosti si danes brez njih namreč ne moremo zamisliti. Njihova naloga je početi tisto, česar države same ne morejo oz. ne bi zmoгле opravljati. Pri tem mednarodne organizacije uživajo določeno avtonomijo. S prevzemanjem novih nalog in/ali pristojnosti lahko mednarodne organizacije *de facto* presegajo svoje formalne cilje, opredeljene v ustanovnem aktu, kar lahko pozitivno vpliva na nastanek, razvoj in utrjevanje novih norm, tudi norm varstva okolja.

Uvodoma je treba opozoriti, da se avtorja v tem prispevku omejujeva na konceptualno raven analize. Namen prispevka ni empirično dokazovanje odzivnosti mednarodnih organizacij oz. njihovega spodbujanja in krepitve norm, pač pa obravnavati vsebinski okvir vloge (tj. zmožnosti in sposobnosti) mednarodnih organizacij pri nastajanju, krepitvi in širitvi norm v mednarodnem družbenem okolju. V tem kontekstu bo v prvem poglavju govora o mednarodnih organizacijah kot akterjih v mednarodni skupnosti in njihovih naporih za zmanjšanje posledic sodobne industrijske družbe na kvaliteto okolja, v katerem živimo. V drugem delu bo podrobneje opredeljen koncept norme, kot ga razumeva avtorja, ter vloga mednarodnih organizacij pri razvoju oz. krepitvi norm na splošno. V tretjem delu bo ovrednoteno prilagajanje mednarodnih organizacij oz. njihov namen razširiti si nabor možnosti za dejavno sodelovanje pri zmanjševanju in odpravljanju okoljskih problemov. V sklepnem poglavju bodo podana glavna spoznanja prispevka.

2 Koncept mednarodnih organizacij

Odsotnost vlade je ključna lastnost mednarodne skupnosti in je osnovna ovira pri reševanju čezmejnih problemov. Suverenost držav kot norma predstavlja pri reševanju okoljskih problemov, npr. problema onesnaženosti, pri katerih ekosistemi ne sovpadajo z mejami držav, velik izziv. Zato države odgovore na probleme, ki izhajajo iz okolja,

3. [Http://www.ipcc.ch/](http://www.ipcc.ch/). Opomba: vse spletne strani, navedene v tem prispevku, so bile aktivne na dan 25. januar 2009.

4. Ta načela so zapisana v 2. členu Ustanovne listine Organizacije združenih narodov (OZN) in v Deklaraciji sedmih načel (Deklaracija o načelih mednarodnega prava o prijateljskih odnosih in sodelovanju med državami v skladu z Ustanovno listino Združenih narodov, pripeta k Resoluciji Generalne skupščine OZN št. 2625 (XXV), sprejeta 24. 10. 1970).

iščejo v sodelovanju, in ravno pri tem ima pomembno vlogo koordinacija njihovih aktivnosti v mednarodnih organizacijah.

V osnovi mednarodne organizacije niso nič drugega kot družbeni konstrukti (Klabbers 2002: 7–8), nastali na željo določenih akterjev – v primeru mednarodnih vladnih organizacij pač držav (Barnett in Finnemore 1999: 706). Mednarodne organizacije državam lahko prinašajo koristi (npr. boljši dostop do informacij, zmanjšanje transakcijskih stroškov). Lahko prispevajo k (uspešni) obravnavi problemov, s katerimi se srečujejo države, npr. problemi koordinacije ali problemi, ki izhajajo iz t. i. zapornikove dileme (Martin in Simmons 1998: 743–4). K ustanovitvi mednarodnih organizacij lahko države vodijo tudi neracionalni vzgibi (npr. notranjepolitični pritiski, mednarodne norme ali interesi hegemonov) (Barnett in Finnemore 1999: 704). Definicija mednarodne organizacije je morda najtežje vprašanje v raziskovanju teh institucij (Bernbauer 1995: 352; Klabbers 2002: 7). Večina literature mednarodne organizacije opredeljuje s pomočjo konstitutivnih elementov. Ti so obstoj držav kot članic in ustanoviteljic,⁵ mednarodna pogodba kot ustanovni dokument, stalno delovanje na mednarodnem področju in mednarodnopravna subjektiviteta (Petrič 1980: 1123).⁶ Medtem ko se avtorji večinoma strinjajo glede teh elementov, pa do pomembnih razhajanj prihaja na točki obstoja lastne volje mednarodnih organizacij. Če bi mednarodne organizacije gledali izključno kot koordinativna telesa, bi jim težko pripisali kakšno posebno vlogo pri oblikovanju, promociji in uveljavljanju norm mednarodne skupnosti. Toda nekatere šole obravnavajo mednarodne organizacije natanko tako. Neoliberalni institucionalizem in (neo)realizem mednarodne organizacije opisujeta kot prizorišča političnih spodbud racionalnih državnih akterjev, ki postavljajo agendo in delujejo kot katalizatorji za oblikovanje koalicij (Keohane in Nye 1989: 35–6; Haas in Haas 2002: 574–5), torej kot prizorišča za barantanje (Fearon 1998: 298). Po drugi strani pa konstruktivistični pristop mednarodnim organizacijam pripisuje tudi ontološko vlogo samostojnih akterjev. Ness in Brechin (1998: 246–7) trdita, da mednarodne organizacije niso le ubogljivi izvrševalci nalog svojih članic, temveč so žive skupnosti, ki komunicirajo s svojim okoljem, prek te dinamike pa dobivajo lasten značaj (Ness in Brechin 1988: 264) in se ustvarjajo sproti. Barnett in Finnemore (1999: 699, 703, 707) mednarodne organizacije primerjata z Webrovimi modernimi birokracijami in trdita, da gre v osnovi za isto stvar. Weber (1978: 956) v obravnavi birokracij eksplicitno izpostavlja njihovo samosvojest in “podjetnost”.

5. Kadar so članice mednarodnih organizacij samo države, bi jih bilo pravzaprav pravilno imenovati meddržavne organizacije (Petrič 1980: 1120) oz. medvladne, s čimer bi jih ločili od mednarodnih nevladnih organizacij. V tem prispevku se termin mednarodna organizacija dosledno nanaša na mednarodne vladne organizacije.

6. Obstajajo tudi definicije, ki vključujejo še dodatne pogoje za obstoj mednarodne organizacije. Archer (2001: 30–1) k omenjenim elementom dodaja še, da morajo biti uslužbenci mednarodnih organizacij iz različnih držav, prispevki k proračunu redni in iz vsaj treh držav ter da mora obstajati evidenca dela; da pa velikost, politika, ideologija, področje delovanja in geografska lokacija niso relevantni.

Na ta način so mednarodne organizacije več kot zgolj forum za dogovore med akterji s statičnimi interesi in orodje za povečevanje njihovih koristi. Archer (1983 v Imber 1996: 140) ugotavlja, da ima OZN kot univerzalna mednarodna organizacija v vsaki situaciji vlogo prizorišča in/oz. akterja, kot tudi instrumenta in/oz. izvrševalca. To pomeni, da mednarodne organizacije ne le spreminjajo obnašanje akterjev (svojih članic), temveč vplivajo na interese in identitete akterjev (Florini 1996: 375; Pollack 2001: 234). To lahko počnejo zato, ker imajo strokovno znanje in informacije (Finnemore in Sikkink 1998: 899), in takrat, kadar so ostali akterji prepričani, da so legitimne, koristne in "dobre" (Finnemore in Sikkink 2001: 401). Zato mednarodne organizacije niso zgolj odsev preferenc držav, pač pa te preference tudi soustvarjajo (Barnett in Finnemore 1999: 699–700). Lastna volja je tedaj tisti element, ki mednarodne organizacije naredi za *sui generis* in jih loči od seštevka preferenc držav, ki obstajajo s sebi lastnim značajem in dinamikom. Zato lahko o mednarodnih organizacijah govorimo ne le kot o učinku, pač pa tudi kot o vzroku za izbire držav.

Obseg lastne volje mednarodnih organizacij ni le stvar teoretičnega pogleda, temveč pomembno pravno vprašanje izvora njihovih pristojnosti. Na vprašanje o tem, kako daleč segajo pooblastila mednarodnih organizacij, sta možna dva odgovora; eden temelji na teoriji pripisanih pristojnosti, drugi pa na teoriji privzetih pristojnosti. Teorija pripisanih pristojnosti se opira na načelo, da mednarodne organizacije lahko opravljajo samo tiste naloge, za katere so pooblaščen po ustanovnem dokumentu (Klabbers 2002: 63–4). Po tej teoriji mednarodnim organizacijam niso dovoljena nikakršna odstopanja od eksplicitno napisanih nalog in nikakršne prilagoditve, ki bi jih utegnile zahtevati spremembe v mednarodnem okolju. Vsako delovanje mednarodne organizacije izven v statutu zapisanih pristojnosti je po tej doktrini nelegalno. Tako razumevanje, ki odraža pozitivističen pogled na pravo, mednarodnim organizacijam odvzema *raison d'être* (Klabbers 2002: 69), saj lahko spremembe v mednarodnem okolju ohromijo mednarodno organizacijo in ji preprečujejo uresničevanje ciljev, zaradi katerih je bila ustanovljena.

Večjo prožnost glede pristojnosti mednarodnih organizacij, izhajajočih iz ustanovnega dokumenta, predvideva teorija privzetih pristojnosti.⁷ Teorija temelji na predpostavki, da so mednarodne organizacije po mednarodnem pravu samostojni akterji, z lastno pravno subjektiviteto, in torej niso le seštevke glasov držav ter njihovih pravnih statusov. Zato imajo mednarodne organizacije vse tiste pristojnosti, ki so potrebne za doseg ciljev, ki jih organizacija zasleduje, tudi če te niso eksplicitno omenjene v njenem statutu. Po tem razumevanju mednarodne organizacije v celoti nadomeščajo države na področju uresničevanja cilja, zapisanega v ustanovnem dokumentu, državam pa pravica delovanja na tem področju celo odpade, če bi bilo njihovo delovanje nasprotno tistemu, ki ga opravlja mednarodna organizacija. Doktrina privzetih pristojnosti je danes široko sprejeta npr. med članicami Evropske unije (Young 2000: 104), medtem

7. Teorija privzetih pristojnosti sloni na odločitvah in mnenjih mednarodnih sodišč. Prva odločitev, ki je postavila temelje teoriji, je svetovalno mnenje Meddržavnega sodišča pravice (*International Court of Justice – ICJ*) v zadevi *Reparation of Injuries Suffered in the Service of the United Nations* iz leta 1949 (Klabbers 2002: 68), pomembna pa je tudi sodba Sodišča Evropskih skupnosti v zadevi *ERTA* iz leta 1971 (Young 2000: 102).

ko je v drugih mednarodnih organizacijah praksa različna (Gutner 2005: 773), saj je bodisi priznavanje bodisi obseg privzetih pristojnosti stvar interpretacije oz. političnega dogovora držav članic (Young 2000: 104). Tako stanje pa ne ustvarja pravne gotovosti (Klabbers 2002: 69) in je lahko resna ovira razvoju mednarodne organizacije.⁸

Samostojno razvijanje in prevzemanje z ustanovnim dokumentom nepredvidenih nalog pa ni vedno družbeno pozitivno. Mednarodne organizacije lahko "odtavajo" od deklariranih ciljev na stranpoti v smislu, da delujejo v neskladju s pričakovanji okolja in subjektov, katerim je delovanje mednarodnih organizacij namenjeno, npr. na področju človekovih pravic, razvojnih vprašanj, problemov beguncev. Aktivnosti mednarodnih organizacij, ki svojo moč in znanje uporabljajo na načine, ki spodkopavajo napisane oz. javno razglašene cilje ter dejavno, morda celo odločilno vplivajo na usode držav, lahko razumemo kot disfunkcijo ali celo patološko delovanje (Barnett in Finnemore 1999: 702, 716). Takšno delovanje je pogosto pripisano Mednarodnemu denarnemu skladu, predvsem t. i. strukturnim prilagoditvenim programom, ki jih izvaja (Collier in Gunning 1999; Babb 2006). T. i. patološkega delovanja je pogosto obtožena tudi Svetovna banka, in sicer zaradi netransparentnega delovanja ter podcenjevanja okoljskih učinkov svojih projektov (Zweifel 2006: 94–97),⁹ čeprav je ravno varstvo okolja sestavni del trajnostnega razvoja, h kateremu naj bi bili ti projekti usmerjeni. Barnett in Finnemore (1999: 710) navajata še primer Urada komisarja Združenih narodov za begunce (*The Office of the United Nations High Commissioner for Refugees* – UNHCR), ki naj bi bil zaradi postopno izgrajene samopodobe o svojem nespornem, na "izkušnjah" utemeljenem "ekspertnem poznavanju problemov" nagnjen k birokratskemu sprejemanju pomembnih odločitev, brez vsakršnega posvetovanja s tistimi, ki neposredno čutijo posledice teh odločitev – begunci samimi.

3 Od rojstva do ponotranjenja – razvoj norm in vloga mednarodnih organizacij

V splošnem vsi teoretični pristopi, ki proučujejo mednarodno okolje, bolje pojasnjujejo njegovo stabilnost kot pa spremembe v njem (Finnemore in Sikkink 1998: 888). Do neke mere lahko kot izjemo štejemo pristop družbenega konstruktivizma. Avtorji te šole predstavljajo norme kot dejavnike sprememb (Ba in Hoffmann 2003; Cortell in Davis 1996; Finnemore 1996; Finnemore in Sikkink 1998; Florini 1996; Klotz 1995;

8. S takim problemom se je npr. soočila OZN potem, ko je nekdanji generalni sekretar Dag Hammarskjöld mimo Varnostnega sveta (a s podporo Generalne skupščine) s pomočjo t. i. modrih čelad posredoval v sueški krizi. Danes si OZN brez mirovnihih operacij skoraj ni mogoče zamisliti. O razvoju in izzivih mirovnihih sil glej npr. Thakur (2006).

9. Center za mednarodno okoljsko pravo (*Center for International Environmental Law* – CIEL) je leta 2001, ob podpori 125 nevladnihih organizacij, napisal pismo predsedniku Svetovne banke Wolfensohnu, v katerem opozarja na netransparentno in družbeno ter okoljsko nesprejemljivo delovanje uradnikov banke pri preselitvenih programih, ki so nastali kot posledica gradnje jezov na reki Narmada v Indiji. Pismo Svetovni banki je objavljeno tudi na <http://www.ciel.org/lfi/wbresttletter.html>.

Lebow 1994; March in Olsen 1996; Price 1995; Risse 1998) in na tak način pojasnjujejo dinamičnost v mednarodni skupnosti. Te analize pogosto kažejo na tesno medsebojno povezanost razvoja norm in delovanja mednarodnih organizacij.

Obstajajo številne definicije norm, ki se večinoma stikajo na točki, da so to “deljena (družbena) razumevanja oz. standardi obnašanja” (Klotz 1995: 451), vedenja ali dejanj (Bernstein 2002: 206). Najbolj pomembno je to, da so norme predvsem *intersubjektivne*, ne le subjektivne (Finnemore 1996: 22), s čimer v skupnosti ustvarjajo občutek “moranja” (*oughtness*) pri obnašanju (Florini 1996: 364). Skupna razumevanja oz. prepričanja se izražajo v dejanjih, za katera se akterji odločijo kot celota (Christiansen in dr. 1999: 542) in ki jih pogojujejo tudi (ali celo predvsem) idejni, in ne le materialni dejavniki.¹⁰ Norme in sporazumevanje o tem, kaj je dobro in zaželeno, oblikuje tudi akterje same. Njihove identitete in interesi nastajajo v družbenem okolju in niso dani, pač pa so skonstruirani skozi družbeno interakcijo (Finnemore 1996: 2). Pomembnejša od narave je torej vzgoja/socializacija (Barnett 2005: 259), pri kateri pa imajo zelo pomembno vlogo prav mednarodne organizacije. Te ne le učijo norme (Checkel 1999; Checkel 2001; Checkel 2005; Finnemore 1993; Finnemore 1996), pač pa jih tudi razširjajo kot modele dobrega oz. primerne obnašanja (Barnett in Finnemore 1999: 712–3; Legro 1997: 57–8). Norme torej v določeni meri – ki v literaturi ostaja nedefinirana – usmerjajo in določajo obnašanje akterjev na skupnem področju, tudi v mednarodnih organizacijah, te pa norme učijo oz. jih prenašajo nazaj na akterje. Znotraj mednarodnih organizacij se norme tako uveljavljajo kot tudi na novo ustvarjajo.

Norme se s časom spreminjajo in zato določena norma obstaja v več stopnjah intenzivnosti oz. jakosti. Norme tudi ne obstajajo le v dveh fazah – obstoja ali neobstoja (Legro 1997: 33; Martin in Simmons 1998: 743), zato skušata Finnemore in Sikkink (1998) v konceptu življenjskega cikla norm definirati posamezne faze moči norm. Življenjski cikel norme ima tri faze: njen pojav, stopnjevanje norme in ponotranjenje. Prvo fazo zaznamuje prepričevanje držav s strani zastopnikov oz. zagovornikov norm (*norm entrepreneurs*), da normo sprejmejo (Finnemore in Sikkink 1998: 895–901; Mueller 1989 v Florini 1996: 375). Norme nastajajo v odgovor na materialno ali idejno spremembo oz. na tehnološki napredek ali pa duhovno spoznanje. Pri tem nove norme ne vstopajo v prazno območje, pač pa vselej tekmujejo z že obstoječimi predstavami o tem, kaj je primerno (Finnemore in Sikkink 1998: 897). Po prvi fazi nastopi prag oz. t. i. točka pregiba (*tipping point*), ko normo sprejme “kritična masa relevantnih državnih akterjev”¹¹ (Finnemore in Sikkink 1998: 895). Po tej točki nastopi faza stopnjevanja norme, v kateri začnejo novo normo posnemati tudi preostali akterji (Finnemore in Sikkink 1998: 902–4), dokler v zadnji fazi, fazi ponotranjenja, ni norma že tako močno prisotna, da jo akterji jemljejo kot samoumevno (Finnemore in Sikkink 1998:

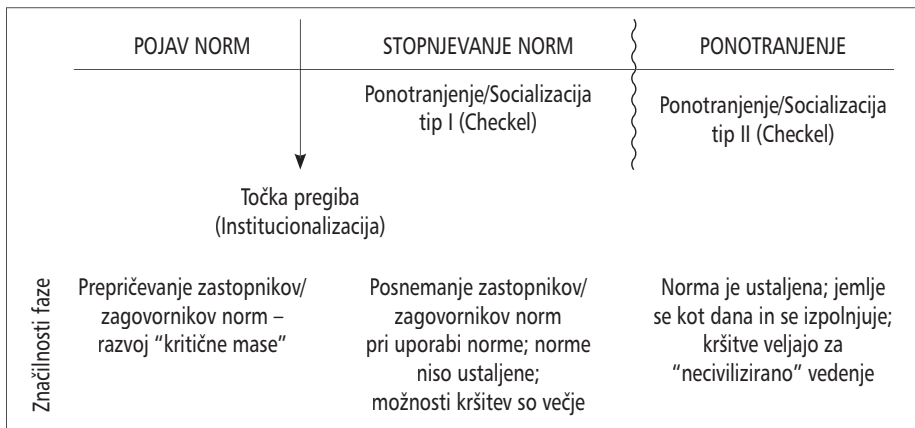
10. To trditev nazorno potrjujejo dela na temo Evropske monetarne unije (Risse 1998; Marcussen 1998; Verdun 1999).

11. Kritična masa držav, ki so odločilne za prehod norme v drugo fazo, ostaja nejasna, vendar se po nekaterih dognanjih giblje okoli ene tretjine držav oz. predstavlja tisto število držav, ki ga za vstop v veljavo zahteva pogodba, ki vsebuje novo normo (Finnemore in Sikkink 1998: 901).

904). Med zadnjima fazama jakosti norm podobno razlikuje Checkel (2005: 804), le da namesto faz govori o procesih in načinih ponotranjenja/socializacije, ki niso nujno del življenjskega cikla, temveč načini, na katere akterji priznavajo obstoj norm. Pri ponotranjenju tipa I gre za to, da akterji normo sprejmejo kot družbeno sprejemljivo, pri tipu II pa je norma pri akterjih že tako močno prisotna, da jo imajo za edino pravo izbiro, ki neposredno oblikuje njihove interese (prav tam).

Razprava o značilnosti faze ponotranjenja vključuje tudi pojav kršenja norm, vendar obstajajo razhajanja o tem, ali je kršenje norme del te faze ali ne. Legro (1997: 35) ugotavlja, da do kršitve norme prihaja takrat, ko ta še ni dovolj močna oz. čvrsta, ko pa postane dovolj močna, o kršitvah akterji niti ne razmišljajo. Podobno meni Shannon (2001: 297), ko zatrjuje, da na določeni točki izpolnjevanje norme ni več stvar racionalne izbire, saj ta postane del narave. Po drugi strani pa v okviru obravnave norm kot primernege vedenja Barnett (2005: 265–6) določeno normo kot dokončno razvito označuje tudi takrat, ko ni popolnoma upoštevana; mora pa kršitev veljati za obnašanje, ki ne ustreza pričakovanjem “civiliziranih držav”. Po Frostu (1996 v Björkdahl 2002: 19) so lahko norme razumljene kot ustaljene, tudi ko jih večina akterjev sicer ne spoštuje, vendar je “splošno priznано, da vsak argument, ki zanika obstoj norme, potrebuje posebno razlago oz. opravičilo” (prav tam). Spremljanje pogostosti kršitev norme je tako ustrezen način za določanje zrelosti norme. Obdobje nedoslednega in nepredvidljivega upoštevanja norme lahko namreč ločimo od obdobja, ko kršitev ni več moč zaznati oz. so te le osamljeni primeri vedenja, ki je deležno obsodbe s strani velike večine ostalih akterjev. Sintezo razprave o posameznih fazah življenjskega cikla norm in njihovih značilnosti predstavlja spodnji prikaz.

Slika 1: Značilnosti faz življenjskega cikla norm.

Mednarodne organizacije igrajo pomembno vlogo v celotnem življenjskem ciklu norme. So zagovornice norm (Finnemore in Sikkink 1998: 899; Finnemore in Sikkink 2001: 400; Mueller 1989 v Florini 1996: 375), pospeševalke njihovega ponotranjenja (Finnemore in Sikkink 1998: 900; Checkel 2005: 802) in skrbnice izvajanja (ponotranjenih oz. ustaljenih) norm v praksi. Za empirično prepoznavanje norm (Björkdahl 2002:

13; Finnemore in Sikkink 1998: 892) je posebej pomembna vloga, ki jo mednarodne organizacije igrajo pri prehodu norme v fazo stopnjevanja. Preden norma doseže prag, po katerem postane družbeno sprejeta, je običajno zapisana v določenem nizu mednarodnih pravil oz. je institucionalizirana (Finnemore in Sikkink 1998: 900). Z institucionalizacijo se poveča tako moč norme (Keohane 1989 in Kratochwill 1989; oba v Legro 1997: 34) kot tudi njena prepoznavnost. Glede na to, da je večina norm kodificiranih v mednarodnem pravu (Florini 1996: 377), so vir določevanja norm, ki so prešle točko pregiba in postale zasidrane pri kritični masi držav, lahko vsi dokumenti, ki so vir mednarodnega prava. Vendar pa je pri razpoznavanju norm znotraj mednarodnih organizacij pozornost smiselno nameniti tudi drugim dokumentom ali samostojnim dejanjem, ki odsevajo usmeritve organizacije (npr. strategije delovanja, zaključki konferenc, ustanovitev pomožnih institucij).

Pri proučevanju razvoja norm v mednarodni skupnosti se pojavlja vprašanje, zakaj v določenem trenutku prevlada ena in ne druga. Florini (1996: 369, 376) predlaga, da pogostejša (in torej vplivnejša) postane tista izmed dveh nasprotujočih si norm, ki je bolj skladna z obstoječimi prevladujočimi normami. Kot pogosto priznane mednarodne norme Cortell in Davis (1996: 452) omenjata suverenost, svobodno trgovino in kolektivno varnost. Potemtakem imajo novonastale norme večjo možnost uspeha, če se s temi skladajo, ne pa jih spodkopavajo. Pomen idejnih dejavnikov pa v celoti ne zanika pomena moči. Tako naj bi imele večje možnosti za uspeh tiste norme, ki jih vpeljejo materialno močni akterji (Florini 1996: 375; Kowert in Legro 1996: 491) oz. države, ki so na določenem področju glede na svoj pomen ali vpliv ključne oz. katerih podpora normi je odločilna (Finnemore in Sikkink 1998: 901). Obete za uspeh novih norm zvišuje tudi njihova oblika oz. način formulacije. Uspešnejše od kompleksnih in dvomljivih norm naj bi bile norme, ki so specifične in jasne (Finnemore in Sikkink 1998: 907). Legro (1997: 34) specifičnost povezuje ne le z natančno formulacijo norm, pač pa tudi z jasnostjo v smislu posledic njihovega (ne)uveljavljanja – in prav na tem mestu lahko mednarodne organizacije kot zagovornice oz. zastopnice norm odigrajo pomembno vlogo. To še posebej velja za področje varstva okolja, ki dolgo ni bilo razumljeno kot vrednota, temveč zgolj kot ekonomska kategorija.

4 Mednarodne organizacije kot zastopnice in zagovornice norm varstva okolja skozi čas

V petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja norme varstva okolja niso imele posebne teže v mednarodnih odnosih, celo v tistih mednarodnih organizacijah ne, katerih področje delovanja je bilo povezano s poseganjem človeka v naravo. Napačno bi sicer bilo trditi, da se okoljska problematika ni pojavljala na dnevnem redu mednarodnih institucij. Tako je že leta 1947 Ekonomski in socialni svet OZN spodbujal in koordiniral aktivnosti na področjih, kot sta npr. nadzor nad krčenjem gozdov¹² in trajnostno izkoriščanje naravnih virov.¹³ Leta 1954 je bila podpisana Konvencija o

12. Resolucija E/IV/31, 28. marec 1947.

13. Resolucija E/IV/32, 28. marec 1947.

preprečevanju onesnaževanja morja z nafto (v veljavi od leta 1961). V večini primerov je motivacija za ustanavljanje mednarodnih organizacij temeljila na preprosti funkcionalistični logiki,¹⁴ po kateri je bilo okolje razumljeno kot dano, kvaliteta bivanja v njem pa sama po sebi umevna, zato v večini ustanovnih dokumentov okolje ni dobilo posebnega prostora. Ko je bila leta 1948 v Ženevi ustanovljena Medvladna pomorska posvetovalna organizacija (od leta 1982 Mednarodna pomorska organizacija), katere cilji so bili vezani na poenotenje standardov in pravil za navigacijo ter prosto plovbo, med cilji organizacije, zapisanimi v 1. členu konvencije, ni bilo nobenega, ki bi omenjal varstvo okolja. Podobno lahko ugotavljamo za Mednarodno agencijo za jedrsko energijo, ki je nastala leta 1957. Statut agencije med svojimi cilji, zapisanimi v 2. členu, o nujnosti varstva okolja ali preprečitvi učinkov jedrske energije na okolje ne govori, poudarja le pomen jedrske energije “kot prispevka k miru, našemu zdravju in napredku v svetu”. Tudi v konvenciji, ki ustanavlja Svetovno meteorološko organizacijo (1950), ni nikjer omenjena potreba po varstvu okolja. Iz ciljev organizacije je razvidno, da je bila Mednarodna meteorološka organizacija ustanovljena predvsem kot nekakšna podpora državam pri njihovem sodelovanju na področju meteorologije kot vede (2. člen konvencije). Končno velja omeniti tudi OZN. V Ustanovni listini OZN med cilji ne najdemo nikakršne omembe varstva okolja. Toda danes vse omenjene in številne druge mednarodne organizacije prevzemajo vlogo zastopnikov norm varstva okolja oz. te norme dejavno uveljavljajo.

Mejnik v razvoju in krepitvi norm varstva okolja, po katerem so mednarodne organizacije prevzele aktivno vlogo, je bilo leto 1972, ko so se predsedniki držav in vlad prvič srečali na Konferenci o človekovem okolju. Ta, t. i. Stockholmska konferenca, na kateri je sodelovalo 114 držav,¹⁵ naj bi jasneje definirala pravice in dolžnosti akterjev v odnosu do okolja. Toda namesto da bi države dorekle konkretne skupne cilje za zaščito okolja in na ta način presegle medsebojne razlike, so razlike med se-

14. Funkcionalizem kot pristop v proučevanju mednarodnega organiziranja je nastal na podlagi formule *form follows function*, ki so si jo avtorji (vodilni avtor funkcionalistične šole je David Mitrany oz. njegovo delo *A Working Peace System*, objavljeno leta 1943) izposodili iz arhitekture. Bistvo funkcionalističnega pristopa je v tem, da mednarodne organizacije nastajajo na osnovi objektivnih potreb in konsenza držav, ki se strinjajo, da bodo institucionalno okrepljeno delovale na določenem področju. Jacobson, Reisinger in Mathers (1986: 142) trdijo, da se v tem smislu skozi desetletja ni nič spremenilo in da je funkcionalizem še vedno edina teorija, ki pojasnjuje, zakaj se države odločajo za ustanavljanje mednarodnih organizacij.

15. Udeležba na konferenci ni bila na prioritetni listi držav – bil je pač čas hladne vojne. O pomenu, ki so ga države pripisovale konferenci, simbolično priča dejstvo, da sta se na najvišji ravni konference udeležili le dve državi; Švedska kot gostiteljica in Indija. Kaže pa omeniti, da je vzporedno z meddržavno konferenco potekala tudi konferenca mednarodnih nevladnih organizacij, čeprav tega države niso predvidele – srečanje so si predstavljale zgolj kot medvladni forum, ki naj ne bi zbujal posebne pozornosti. Toda v medijsko ospredje so ga s svojo glasno in dejavno navzočnostjo potisnile nevladne organizacije (Zweifel 2006: 179). Organizacija vzporednih zasedanj je vodila k razvoju t. i. tematske diplomacije, v kateri skušajo nevladni akterji vplivati na potek konference z lobiranjem, sprejemanjem deklaracij in drugih dokumentov, organizacijo delavnic in podobno (Betsill in Corell 2007).

boj še poglobile. Na konferenci je namreč hitro prišla do izraza dilema, kako doseči optimalno varstvo okolja ter obenem državam zagotoviti razvoj. Zaključni dokument konference, neobvezujoča deklaracija 26 načel,¹⁶ dokazuje, da države ustreznega odgovora na omenjeno dilemo niso našle, temveč so pristale na niz kompromisov. Ti se odražajo npr. v samemu sebi nasprotujočem si 5. načelu, ki poziva k takemu načinu rabe neobnovljivih virov, ki teh ne bo izčrpaval v prihodnje. Protislovnost je mogoče zaslediti tudi med posameznimi načeli. V 4. načelu je npr. poudarjena skrb za ravnanje z obnovljivimi viri ter za odpravljanje vzrokov, ki grozijo obstoječi flori in favni, po drugi strani pa v načelih od 9 do 12 najdemo klavzule o pravici do razvoja. Slednje so posledica pogojevanja sprejema deklaracije s strani držav v razvoju, ki so pravico do razvoja razumele kot neodtujljivo in primarno glede na politike, ki stremijo k (mednarodnemu) varstvu okolja. Kompromis udeležencev konference je povzet v 21. načelu deklaracije, ki hkrati poudarja pravico držav do suverenega izkoriščanja naravnih virov ter njihovo odgovornost, da poskrbijo za odpravo negativnih učinkov takih aktivnosti na okolje sosednjih in drugih držav.

Rezultata konference sta še akcijski načrt, ki obsega 109 priporočil, ki naj bi jih države in drugi akterji upoštevali pri svojem ravnanju z okoljem, ter sklep držav udeleženk, da se ustanovi institucija za koordinacijo programov za mednarodno varstvo okolja. Na osnovi tega sklepa je v okviru Generalne skupščine Združenih narodov leta 1972 nastal Program Združenih narodov za okolje (*United Nations Environment Programme* – UNEP).

Z zgodovinskega vidika je konferenco kljub zadržanosti držav do sprejetja jasno definiranih okoljskih obvez, ki so posledično vodile k številnim kompromisom in razvojeneli deklaraciji, treba oceniti kot uspešen začetek v razvoju norm varstva okolja. S konferenco se je začel proces oblikovanja pravic in dolžnosti akterjev v odnosu do okolja. Države, zastopane na konferenci, so priznale, da so okoljski problemi tudi globalni. 21. načelo deklaracije je danes eno izmed temeljnih načel mednarodnega okoljskega prava.¹⁷ Za UNEP je bilo v tistem času težko reči, kakšno vlogo bo sploh lahko igral, toliko bolj, ker so ga države ustanovile le kot program OZN in ne kot samostojno mednarodno organizacijo, za katero bi v pogodbi jasno opredelile pravice in dolžnosti držav članic ter cilje, h katerim bi se zavezale.¹⁸ Vendar pa se je kasneje

16. Deklaracija je dostopna na <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503>.

17. V akademskih krogih je sicer mogoče zaslediti razpravo o tem, ali je mednarodno okoljsko pravo samostojna veja prava ali ne. Vprašanje, ki se postavlja, je, ali mednarodno okoljsko pravo razpolaga z lastnimi viri in metodami ali pa na problem varstva okolja zgolj prenaša pravila in načela ter vire splošnega mednarodnega prava, poleg tega pa tudi kako, če sploh, se mednarodno pravo, ki se nanaša na okolje, razlikuje od mednarodnega prava, ki se nanaša na trajnostni razvoj (Birnie in Boyle 2002: 1–3).

18. Za dejstvo, da se sedež UNEP-a nahaja v Nairobiju, lahko celo rečemo, da je sčasoma, pa čeprav nenamenoma, postalo simbol ambivalentnega odnosa držav do mednarodnega varstva okolja. Sedež te osrednje institucije v Afriki je po eni strani pomenil priznanje vpetosti Afrike in dežel v razvoju nasploh v globalni institucionalni sistem. Po drugi strani pa je UNEP glede na ključne mednarodne organizacije v podrejenem položaju, saj je izoliran od centrov, kot so

izkazalo, da je ustanovitev UNEP-a vseeno bila pomemben mejnik v krepitvi norm varstva okolja, saj je ta institucija postopoma postajala osrednje koordinativno telo za oblikovanje in implementacijo globalnih okoljskih politik.¹⁹

Do naslednje konference, ki je bila v Riu de Janeiru (1992), je sicer preteklo 20 let, toda v tem času se je mednarodno obravnavanje okoljskih problemov zelo okrepiło. Kako drugačen je postal odnos držav do okoljskih problemov v primerjavi z letom 1972, kaže dejstvo, da se je konference v Riu de Janeiru udeležilo kar 172 držav, od tega 108 voditeljev držav ali vlad. Konferenca je uživala izjemno medijsko pozornost, saj jo je spremljalo več tisoč novinarjev (Halpern 1992). Poleg deklaracije²⁰ so države sprejele še: i) Akcijski načrt – kompendij nalog, ki jih je treba opraviti za doseg trajnostnega razvoja (t. i. Agenda 21); ii) Okvirno konvencijo o podnebnih spremembah; iii) Konvencijo o biotski raznovrstnosti in iv) Neobvezujoča načela o upravljanju, zaščiti in trajnostnem razvoju vseh vrst gozdov, ki naj bi se v prihodnosti razvila v zavezujočo mednarodno pogodbo. Države udeleženke so se strinjale tudi o ustanovitvi Komisije za trajnostni razvoj, zadolžene za implementacijo sklepov konference in Agende 21. Na tej konferenci so države dokončno “posvojile” koncept trajnostnega razvoja, saj se ta pojavlja skozi celotno besedilo deklaracije, kar dokazuje prednost, ki so jo pogajalci namenili razvoju pred zaščito narave. Tak pristop je posledica stalnega iskanja kompromisa med interesi razvitih držav in držav v razvoju. Predvsem tehnološko napredne države si prizadevajo za radikalnejše ukrepe za zaščito okolja. Po drugi strani pa hitro rastoča gospodarstva držav v razvoju interese razvitih držav vidijo kot nekakšno prefinjeno sredstvo za zaustavljanje njihovega razvoja. Koncept trajnostnega razvoja naj bi združeval interese obeh skupin. Ta koncept je še danes ideološka podlaga za antropocentrični pristop k oblikovanju okoljskih politik, kjer je za države v prvi vrsti pomembna blaginja človeka, čigar življenje pa naj bi, kolikor je to pač mogoče, vendarle potekalo “v harmoniji z naravo” (1. načelo deklaracije iz Ria).²¹

New York, Washington, Ženeva in Dunaj, kjer imajo sedež vse pomembnejše mednarodne institucije. Kljub temu pa kaže poudariti, da je prav UNEP leta 1988, skupaj s Svetovno meteorološko organizacijo, soustanovil osrednje mednarodno znanstveno in politično telo na področju podnebnih sprememb – IPCC.

19. Tako je UNEP med drugim prevzel nalogo sekretariata za nekatere pomembne mednarodne pogodbe s področja varstva okolja, kot je npr. Dunajska konvencija o ozonskem plašču ter njen Montrealski protokol, Konvencija o biotski raznovrstnosti ter Baselska konvencija o nadzoru čezmejnega prehoda nevarnih odpadkov in njihovega odstranjevanja (UNEP 2006: 21).

20. Besedilo deklaracije je dostopno na <http://habitat.igc.org/agenda21/rio-dec.htm>.

21. Antropocentrični odnos do varstva okolja temelji na prepričanju, da ima intrinzično vrednost le človek, ki je tudi edini nosilec etičnih načel. Zaradi tega so človekove potrebe in interesi najbolj, če ne celo edino, pomembni (Carter 2006: 15). Nečloveška narava je po antropocentrični logiki nič več kot zakladnica virov, potrebnih za zadovoljitev človekovih ciljev (Eckersley 1995: 26), in je pomembna le toliko, kolikor je pomembna za človeka (Fox 1990: 149). Njej nasprotna je ekocentrična logika. Ta združuje vse tiste pristope, ki človeka obravnavajo kot del naravne skupnosti, ne pa kot osrednjega oz. najbolj pomembnega. Ekocentrična (na Zemljo usmerjena) etika poleg človeškemu intrinzično vrednost pripisuje tudi nečloveškemu svetu,

V obdobju, ki sta ga zaznamovali konferenci v Stockholmu in Riu de Janeiru, je mednarodnopravni okvir za obravnavanje okoljskih problemov dosegel nesluten razvoj. Danes je v veljavi več sto mednarodnih pogodb s področja varstva okolja,²² ki služijo kot okvir za vzpostavljanje in delovanje režimov in norm za odpravljanje okoljskih problemov. Toda tretje srečanje voditeljev držav o okoljskih problemih, ki se je odvijalo v Johannesburgu leta 2002, je pokazalo, da je uveljavljanje norm varstva okolja proces, pred katerim je še veliko ovir. Konference so se udeležili 104 predsedniki držav ali vlad. Priprave na konferenco in zasedanje so pokazali, da tako med državami kot nevladnimi akterji obstaja nezadovoljstvo glede implementacije mednarodnih pogodb in sklepov iz Ria nasploh. Komisija za trajnostni razvoj je bila deležna številnih kritik, češ da ni bila sposobna izvajati svojih nalog. Politična volja za konkretne nove obveze je bila vprašljiva, po eni strani zaradi zdaj že pregovorne zadržanosti Združenih držav Amerike do zavez za globalno reševanje okoljskih problemov, po drugi strani pa zaradi stališča držav v razvoju, da se države Severa premalo posvečajo odpravi razvojnih razlik (Bruch in Pendengrass 2003: 861).²³ Združene države Amerike, največji emiter toplogrednih plinov, se zasedanja na vrhu praktično sploh niso udeležile.²⁴ Zapuščina tega srečanja je skromna, konflikt med razvojem in okoljem ter razvitimi in nerazvitimi državami se je morda celo poglobil, z njim pa se je zmanjšala možnost za celovito globalno okoljsko politiko. Takšen razvoj dogodkov daje vse manj upanja tudi za nastanek globalne okoljske organizacije. V akademski sferi, kot tudi v politiki sicer poteka razprava o tem, ali naj se UNEP prelevi v specializirano agencijo OZN. Taka organizacija bi lahko enakopravno vstopala v odnose z drugimi organizacijami, kar bi lahko imelo pozitiven učinek, saj bi lahko bile politike mednarodnega varstva okolja v večji meri oblikovane glede na potrebe okolja (Biermann 2001; Ivanova 2005; Ohlendorf 2006).²⁵ Vendar možnosti, da bi do vzpostavitve takšne organizacije dejansko prišlo, vsaj zaenkrat ni veliko, zato se upravičeno postavlja vprašanje, kakšni so sodobni dometi obstoječih mednarodnih organizacij kot akterjev pri razvoju in krepitvi norm varstva okolja ter kakšna je (bo) njihova vloga v razmerah, ko bomo s podnebnimi spremembami morali znati živeti.

s čimer človeka ne razume kot gospodarja narave (Kirn 2004: 179). Po tej etiki je vrednost narave neodvisna od uporabnosti človeku (Devall 2001: 23; Fox 1990: 2), človek pa je podrejen enakim ekološkim in sistemskim zakonom kot ostali organizmi (Carter 2006: 15–6) in mora (iz moralne odgovornosti) v svojih etičnih, političnih in družbenih ukrepih skrbeti tako zase kot za druge pripadnike ekosistemov.

22. Osrednji portal s podrobnimi opisi mednarodnih pogodb s področja varstva okolja je na voljo na <http://sedac.ciesin.columbia.edu/entri/index.jsp>.
23. Nekdanji generalni sekretar OZN Kofi Annan je vrh pospremil z besedami: "Obviously, this isn't Rio." (Protesters Interrupt Powell's Speech as U.N. Talks End, The New York Times, 5. september 2002.)
24. Zasedanje je zgolj za nekaj ur obiskal zunanji minister Colin Powell. (Keeping Earth Fit for Development, The New York Times, 6. september 2002.)
25. Uradni predlog za preoblikovanje UNEP-a v medvladno organizacijo je na Generalno skupščino OZN na njenem 58. zasedanju naslovil takratni francoski predsednik Jacques Chirac (France Diplomatie 2006), predlog za oblikovanje svetovne okoljske organizacije pa

O tem, da se mednarodne organizacije prilagajajo novim razmeram, je iz njihovih aktivnosti vsekakor mogoče sklepati. Številne so svoje izvirne cilje nadgradile, skoraj vse specializirane agencije OZN so začele v svoje aktivnosti pospešeno vključevati mednarodno varstvo okolja (Loibl 2001: 43). Sands (2003: 78–79) ugotavlja, da je od leta 1945, ko je bila sprejeta Ustanovna listina OZN in v kateri varstvo okolja ni omenjeno, pa do danes, prišlo do dramatičnih sprememb, ko gre za pozornost, ki jo ta univerzalna organizacija namenja okolju. Po njegovem mnenju je danes celoten sistem Združenih narodov (torej OZN, specializirane agencije in subsidiarni organi) postal središčna točka za razvoj mednarodnega okoljskega prava. Z letom 1992 se je z ustanovitvijo Medagencijskega odbora za trajnostni razvoj (*Interagency Committee on Sustainable Development* – IACSD) začela tudi koordinacija aktivnosti specializiranih agencij in organov OZN na področju trajnostnega razvoja ter varstva okolja (Sands 2003: 79). Že prej omenjena Mednarodna pomorska organizacija je danes osrednja institucija za oblikovanje standardov in vodil za preprečevanje onesnaženosti morja, pod njenim okriljem so bile podpisane prav vse mednarodne pogodbe na to temo, pri teh pogodbah pa ima tudi nalogo nadzora nad njihovim izvajanjem. V svojem predstavitvenem dokumentu o ladjedelniški industriji ta organizacija ugotavlja bistveno spremembo okoliščin, v katerih je organizacija nastala in eksplicitno priznava, da ima industrializacija in s tem pomorska dejavnost vedno večji negativen učinek na okolje. Zato si aktivnosti te mednarodne organizacije danes ni mogoče predstavljati brez jasne vpetosti v upoštevanje in spodbujanje okoljevarstvenih standardov (International Maritime Organization 2008: 4). Naraščajoča zavest o ogroženosti okolja zaradi jedrske energije je pomembno spremenila delovanje Mednarodne agencije za jedrsko energijo, ki se je od tehnične organizacije prelevila v zagovornika okoljskih norm. Še posebej pomembno vlogo je pri spremembi njenih ciljev odigrala černobilska katastrofa. Na posebni konferenci, ki je bila organizirana po nesreči v Černobilu, so države članice agencije potrdile, da imajo individualno odgovornost za zagotavljanje varnosti in okoljske skladnosti, osrednjo vlogo pri koordinaciji teh aktivnosti pa so dodelile prav Mednarodni agenciji za jedrsko energijo (Birnie in Boyle 2002: 459). Danes se Mednarodna agencija za jedrsko energijo predstavlja kot akter, ki igra ključno vlogo pri dosedanju milenijskih ciljev na področju družbenega, ekonomskega in okolju prijaznega razvoja.²⁶ Končno velja omeniti še skokovit razvoj Svetovne meteorološke organizacije, ki je med drugim soustanoviteljica IPCC-ja, prejemnika Nobelove nagrade za mir leta 2007. Tako kot druge tu našete organizacije danes tudi Svetovna meteorološka organizacija seveda izrazito poudarja okoljsko razsežnost svojih aktivnosti.²⁷

Podobno so vedno večjo pozornost mednarodnemu varstvu okolja namenjale regionalne organizacije. Tako npr. Konvencija o Organizaciji za gospodarsko sodelovanje in razvoj (*Organisation for Economic Co-operation and Development* – OECD) iz leta 1961 v svojem besedilu nikjer ne govori o varstvu okolja. Danes je varstvo okolja ena

26. T. i. stebri dejavnosti agencije so opisani na <http://www.iaea.org/OurWork/index.html>.

27. O viziji te mednarodne organizacije več na http://www.wmo.int/pages/about/mission_en.html.

njenih ključnih dejavnosti.²⁸ Organizacija afriške enotnosti (OAE), nastala leta 1963, v svoji listini ne omenja varovanja okolja, ustanovni akt Afriške unije (2002), naslednice OAE, pa v svojem 13. in 14. členu omenja okolje in pristojnosti institucij za njegovo varovanje.²⁹ Organizacija ameriških držav varstvo okolja in trajnostni razvoj opredeljuje kot eno svojih ključnih prioritet.³⁰ Evropska okoljska politika je šele z Enotno evropsko listino (1987) in Maastrichtsko pogodbo (1992) pridobila pogodbeno osnovo, toda danes je Evropska skupnost glede na število zavezujočih okoljskih sklepov daleč najmočnejša medvladna organizacija. Ne glede na okoliščine, v katerih je prišlo do dopolnjene, okolju naklonjene agende mednarodnih organizacij, lahko rečemo, da so te s svojo relativno hitro prilagoditvijo igrale in igrajo pomembno vlogo pri oblikovanju, promociji in implementaciji norm mednarodnega varstva okolja.

Toda kot že omenjeno zgoraj, pri svojih dejavnostih se mednarodne organizacije kot zastopnice in zagovornice norm na splošno ter še posebej norm varstva okolja srečujejo s problemom politične volje držav. S tem, ko se države ne morejo (ali nočejo) zediniti glede vzpostavitve trdnejše, potrebam narave prirejene upravljalске infrastrukture pri mednarodnem varstvu okolja, kljub grožnji, ki jo za človeštvo predstavljajo globalni okoljski problemi, tudi mednarodne organizacije nimajo dovolj spodbud, ki bi jim narekemale še bolj avtonomno delovanje na področju krepitve norm varstva okolja.

5 Sklep

Razvoj norm varstva okolja se je začel pospeševati šele v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Velika večina mednarodnih vladnih organizacij, ki so nastale pred tem obdobjem, varstva okolja ni opredeljevala kot enega izmed svojih ciljev; okolje je bilo pretežno razumljeno kot ekonomska (pod)kategorija. Podnebne spremembe in vse večje onesnaževanje okolja je narekovalo drugačno ravnanje. Norme varstva okolja, ki zajemajo biosfero kot celoto, so se postopoma uveljavljale, in na konferenci leta 1992 je prišlo do t. i. točke pregiba. Začel se je proces ponotranjanja okoljskih vrednot ter zagovarjanja iz njih razvijajočih se okoljskih norm in načel. O tem med drugim priča tudi veliko število sprejetih mednarodnih pogodb s področja varstva okolja. Na tej točki sicer še ne moremo govoriti, da so norme varstva okolja postale univerzalne, saj jih jemljemo še kot dejstvo in jih ne problematiziramo. Toda v mednarodni družbi se vse bolj širi prepričanje, da je utrjevanje norm varstva okolja nuja, ki pogojuje obstoj človeštva. Pomemben dokaz v prid tej trditvi je prav delovanje sodobnih globalnih in regionalnih mednarodnih organizacij. Ti veliki konzervativni birokratski sistemi s tradicionalno dolgim reakcijskim časom na mednarodne probleme se, ko gre za

28. Podrobneje na http://www.oecd.org/topic/0,3373,en_2649_37465_1_1_1_1_37465,00.html.

29. *Constitutive Act of the African Union*, sprejet leta 2000, svojo prvo skupščino pa je 53 držav članic, ki so ratificirale ustanovni akt, sklicalo leta 2002. Besedilo ustanovnega akta je na http://www.africa-union.org/root/au/AboutAu/Constitutive_Act_en.htm.

30. *Promoting Sustainable Development*, http://www.oas.org/key_issues/eng/KeyIssue_Detail.asp?kis_sec=16.

mednarodno varstvo okolja, obnašajo drugače. V svoje delovanje namreč pospešeno vključujejo okoljske vsebine, s širitvijo teh vsebin pa v resnici širijo tudi nabor konkretnih okoljskih ciljev, za katere se zavzemajo. Na ta način mednarodne organizacije krepijo svojo vlogo predstavnic in zagovornic norm varstva okolja.

Kljub pozitivnim premikom v utrjevanju norm varstva okolja pa se mednarodne organizacije srečujejo z omejitvami, ki jih postavljajo države. Ključna ovira resnejšemu varovanju narave je prevladujoča antropocentrična logika pri obravnavanju globalnih okoljskih problemov, ki je stična točka v siceršnjem razkolu med tehnološko bolj razvitimi državami in državami v razvoju. Države nikakor niso slepe za okoljske probleme: uveljavljanje načel iz Stockholma in Ria de Janeira, ki so postala temeljna načela mednarodnega okoljskega prava in upravljanja z okoljem, ter dejstvo, da so se države kljub različnim pogledom pripravljene soočati in sestajati na pogovorih o temah, povezanih z zaščito okolja, ter sprejemati pogodbene obveznosti, dokazuje, da je skrb za okolje v njihovi zavesti prisotna. Vendar pa je v ospredju njihovega delovanja še vedno pragmatizem, kar dokazuje dejstvo, da nekateri ključni problemi, kot so npr. antropogeni učinki na globalno segrevanje, ostajajo daleč od učinkovitega dogovora o rešitvi, ki bi ga države resno uveljavljale v praksi. V tem odnosu ne kaže zanemariti vloge mednarodnih organizacij. Zagovarjanje norm varstva okolja s strani mednarodnih organizacij, ki je v skladu z rastočim zavedanjem o pomembnosti te naloge za celotno mednarodno skupnost, nedvomno prispeva k promociji norm in njihovemu pospešenemu uveljavljanju. Ker pa mednarodne organizacije hkrati delujejo pod nadzorom držav in zanje, prihaja do zastojev v nadaljnjem razvoju norm varstva okolja, saj je ta proces podvržen političnemu konsenzu za nadaljnje aktivnosti v tej smeri. Dinamika nadaljnega razvoja okoljevarstvenih norm in vloga mednarodnih organizacij kot njihovih zagovornic je torej premosorazmerna s poudarkom, ki ga bodo države dajale temu področju. Kot je razvidno iz prispevka, mednarodne organizacije nikakor niso brez vpliva na to dinamiko. Prav nasprotno, že iz ugotovitev tega prispevka je mogoče sklepati, da bi brez uspešnega prilagajanja mednarodnih organizacij spremembam v mednarodnem okolju ter njihovih aktivnosti kot zagovornic okoljskih norm družbeno zavedanje o problemih škodljivih učinkov sodobne industrijske družbe na okolje bilo manjše kot je sicer.

Zahvala

Avtorja se zahvaljujeva anonimnima recenzentoma za koristne pripombe, ki so nama pomagale graditi pričujoči prispevek.

Literatura

- Archer, Clive (2001): *International Organizations*. 3. izd. London, New York: Routledge.
- Ba, Alice, in Hoffman, Matthew J. (2003): Making and Remaking the World for IR 101: A Resource for Teaching Social Constructivism in Introductory Classes. *International Studies Perspectives*, 4 (1): 15–33.
- Babb, Sarah (2005): The Social Consequences of Structural Adjustment: Recent Evidence and Current Debates. *Annual Review of Sociology*, (31): 199–222.
- Barnett, Michael (2005): Social Constructivism. V J. Baylis in S. Smith (ur.): *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, 3. izd.: 251–270. Oxford: Oxford University Press.
- Barnett, Michael N., in Finnemore, Martha (1999): The Politics, Power, and Pathologies of International Organizations. *International Organization*, 53 (4): 699–732.
- Bernbauer, Thomas (1995): The Effect of International Environmental Institutions: How We Might Learn More. *International Organization*, 49 (2): 351–77.
- Bernstein, Steven (2002): International Institutions and the Framing of Domestic Policies: The Kyoto Protocol and Canada's Response to Climate Change. *Policy Sciences*, (35): 203–236.
- Betsill, Michelle B., in Corell, Elisabeth (2007): *NGO Diplomacy: The Influence of Nongovernmental Organizations in International Environmental Negotiations*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Biermann, Frank (2001): The Emerging Debate on the Need for a World Environment Organization: A Commentary. *Global Environmental Politics*, 1 (1): 45–55.
- Birnie, Patricia W., in Boyle, Alan E. (2002): *International Law and the Environment*, 2. izd. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Björkdahl, Annika (2002): Norms in International Relations: Some Conceptual and Methodological Reflections. *Cambridge Review of International Affairs*, 15 (1): 9–25.
- Carter, Neil (2006): *The Politics of the Environment. Ideas, Activism, Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Checkel, Jeffrey (1999): Norms, Institutions and National Identity in Contemporary Europe. *International Studies Quarterly*, 43 (1): 83–114.
- Checkel, Jeffrey (2001): Why Comply? Constructivism, Social Norms and the Study of International Institutions. *International Organization*, 55(3): 553–588.
- Checkel, Jeffrey (2005): International Institutions and Socialization of Europe. *Journal of European Public Policy*, 6 (4): 801–826.
- Christiansen, Thomas, Jørgensen, Knud Erik, in Wiener, Antje (1999): The Social Construction of Europe. *Journal of European Public Policy*, 6 (4): 528–544.
- Collier, Paul, in Gunning, Jan Willem (1999): The IMF's Role in Structural Adjustment. *Economic Journal*, 109 (459): 634–651.
- Cortell, Andrew P., in Davies, James W. Jr. (1996): How do International Institutions Matter? The Domestic Impact of International Rules and Norms. *International Studies Quarterly*, 40 (4): 451–478.
- Devall, Bill (2001): The Deep, Long-Range Ecology Movement 1960–2000 – A Review. *Ethics & the Environment*, 6 (1): 18–41.

- Eckersley, Robyn (1995): *Environmentalism and Political Theory: Towards an Ecocentric Approach*. London: UCL Press.
- Fearon, James D. (1998): Bargaining, Enforcement, and International Cooperation. *International Organization*, 52 (2): 269–305.
- Finnemore, Martha (1993): International Organizations as Teachers of Norms: The United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization and Science Policy. *International Organization*, 47 (4): 565–597.
- Finnemore, Martha (1996): *National Interests in International Society*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Finnemore, Martha, in Sikkink, Kathryn (1998): International Norm Dynamics and Political Change. *International Organization*, 40 (3): 599–642.
- Florini, Ann (1996): The Evolution of International Norms. *International Studies Quarterly*, 40 (3): 363–389.
- Fox, Warwick (1990): *Toward a Transpersonal Ecology*. Boston: Shambhala.
- France Diplomatie (2006): Transforming the United Nations Environment Programme (UNEP) into a Specialized Agency. Dostopno prek: http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france-priorities_1/environment-sustainable-development_1097/united-nations-environment-organization-uneo_1966/index.html.
- Gutner, Tamar (2005): World Bank Environmental Reform: Revisiting Lessons from Agency Theory. *International Organization*, 59 (2): 773–783.
- Haas, Peter M., in Haas, Ernst B. (2002): Pragmatic Constructivism and the Study of International Institutions. *Millennium: Journal of International Studies*, 31 (3): 573–601.
- Halpern, Shanna L. (1992): *United Nations Conference on Environment and Development: Process and Documentation*. Providence, RI: Academic Council for the United Nations System (ACUNS). Dostopno prek: <http://www.ciesin.columbia.edu/docs/008-585/unced-home.html>.
- Imber, Mark F. (1996): The Environment and the United Nations. V J. Vogler in M. F. Imber (ur.): *The Environment and International Relations*: 138–154. London in New York: Routledge.
- International Maritime Organization (IMO) (2008) *IMO: 60 Years in the Service of Shipping*. Dostopno prek: http://www.imo.org/includes/blastDataOnly.asp/data_id%3D22003/IMO_60_Years_Leaflet_LR.pdf.
- Ivanova, Maria (2005): *Assessing UNEP as Anchor Institution for the Global Environment: Lessons for the UNEO Debate*. Working Paper No. 05/01. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law & Policy.
- Jacobson, Harold K., Reisinger, William M., in Mathers, Todd (1986): National Entanglements in International Governmental Organizations. *The American Political Science Review*, 80 (1): 141–159.
- Keohane, Robert O., in S. Nye, Joseph (1989): *Power and Interdependence*, 2. izd. New York: Harper Collins.
- Klabbers, Jan (2002): *An Introduction to International Institutional Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kim, Andrej (2004): *Narava – družba – ekološka zavest*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klotz, Audie (1995): *Norms in International Relations: The Struggle against Apartheid*. Ithaca: Cornell University Press.

- Kowert, Paul, in Legro, Jeffrey (1996): Norm, Identity, and their Limits: A Theoretical Reprise. V P. J. Katzenstein (ur.): *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*: 451–497. New York: Columbia University Press.
- Legro, Jeffrey W. (1997): Which Norms Matter? Revitalising the ‘Failure’ of Internationalism. *International Organization*, 51 (1): 31–63.
- March, James G., in Olsen, Johan P. (1996): Institutional Perspectives on Political Institutions. *Governance*, 9 (3): 247–264.
- Martin, Lisa L., in Simmons, Beth A. (1998): Theories and Empirical Studies of International Institutions. *International Organization*, 52 (4): 729–757.
- Ness, Gayl D., in Brechin, Steven N. (1988): Bridging the Gap: International Organizations as Organizations. *International Organization*, 42 (2): 245–273.
- Petrič, Ernest (1980): Nekateri komparativni vidiki mednarodnih organizacij. *Teorija in praksa*, 17 (9): 1120–1134.
- Pollack, Mark (2001): International Relations Theory and European Integration. *Journal of Common Market Studies*, 39 (2): 221–244.
- Price, Richard (1995): A Genealogy of the Chemical Weapons Taboo. *International Organization*, 49 (1): 73–103.
- Risse, Thomas (1998): To Euro or Not to Euro: The EMU and Identity Politics in the European Union. ARENA Working Papers 98/1.
- Sands, Philippe (2003): *Principles of International Environmental Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thakur, Ramesh (2006): *The United Nations, Peace and Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- UNEP (2006): United Nations Environmental Programme: Organization Profile. Dostopno prek: <http://www.unep.org/PDF/UNEPOrganizationProfile.pdf>.
- Xinhua (2007): Hungarian President Calls for a New World Environmental Organization. Dostopno prek: http://news.xinhuanet.com/english/2007-11/08/content_7035613.htm.
- Young, Alasdair R. (2000): The Adaptation of European Foreign Economic Policy: From Rome to Seattle. *Journal of Common Market Studies*, 38 (1): 93–116.
- Weber, Max (1978): *Economy and Society*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Zweifel, Thomas D. (2006): *International Organizations & Democracy: Accountability, Politics and Power*. Boulder, Colorado: Lynne Rienner.

RECENZIJE KNJIG

uredila Andreja Vezovnik

Igor Vobič

**Suzana Žilič Fišer: Upravljanje televizije: Javna televizija na trgu.
Ljubljana: Založba FDV, zbirka Politični procesi in institucije, 2007.
274 strani (ISBN 978-961-235-301-8), cena: 18 evrov**

V znanstveni monografiji *Upravljanje televizije: Javna televizija na trgu* se Suzana Žilič Fišer multidisciplinarno ukvarja s problemom, kako usklajevati kolizije interesov v upravljavskem procesu televizijske organizacije, ki »deluje v javnem interesu« in hkrati »upoštevata ekonomsko uspešnost« (str. 13). Svoje zanimanje docentka na *Fakulteti za elektrotehniko, računalništvo in informatiko Univerze v Mariboru* usmerja v britanski televizijski sistem, natančneje v specifično javno televizijsko organizacijo *Kanal 4* (angl. *Channel 4*), ki se financira izključno s prihodki iz oglaševanja in drugih komercialnih virov. V osmih poglavjih se problematike loteva s prepletanjem politoloških, komunikoloških in ekonomskih razsežnosti televizije in jih postavlja v politično, ekonomsko in kulturno specifični družbeni kontekst britanskega televizijskega sistema. Delo, ki je nastalo na podlagi doktorske disertacije, poskuša dopolnjevati razprave upravljanja (javnih) televizijskih organizacij, vendar kot bomo pokazali v nadaljevanju, se težko strinjamo z avtorico, da »je knjiga lahko dober pripomoček ne le študentom, ki spoznavajo medije, temveč vsem, ki so z medijskim delovanjem povezani kot ustvarjalci ali aktivni opazovalci medijske ponudbe« (str. 9). Monografija utegne slovenskega bralca zvesti že z naslovom, saj lahko ta pričakuje razpravo o *Radioteleviziji Slovenija*, dobi pa študijo primera britanskega posebnega iz leta 2004.

V prvih dveh poglavjih S. Žilič Fišer cilje raziskovanja, metodološko zasnovo in predmet preučevanja umešča v (globalni) televizijski sistem, ki ga v zadnjem desetletju zaznamujejo »hitre tehnološke, ekonomske in politične spremembe«, »prekrivanje med medijskimi industrijami« in »odstranitev zakonskih ovir« (str. 11). Pri tem poudarja, da dinamični medijski trg zahteva prilagajanje tržnemu liberalizmu, zato je po njenem mnenju s sodobnimi upravljavskimi pristopi mogoče uspešno uresničevati dva konfliktna cilja javnih televizijskih organizacij: »družbeno poslanstvo« oziroma »javno poslanstvo« na eni strani in »ekonomsko uspešnost« oziroma »ekonomski interes« na drugi. Svojo tezo avtorica gradi na dihotomiji med javnimi televizijami in komercialnimi televizijami, ki jo vpenja v razlike v odgovornostih obeh vrst akterjev: prve so primarno odgovorne javnosti, druge lastnikom. V tem kontekstu tudi legitimira svoj izbor »hibridnega« *Kanala 4* in pravi, da javne televizije v Evropi lahko v njem vidijo »možen model svojega razvoja v prihodnosti« (str. 20). Za metodo je S. Žilič Fišer izbrala študijo primera, pri čemer zgolj okvirno podaja, kdaj in kako je zbirala podatke in kako jih je interpretirala. Njeni temeljni viri so »intervjuji s ključnimi osebnostmi radiodifuznega sektorja v Veliki Britaniji in na *Kanalu 4*« in »kratki intervjuji s ključnimi zaposlenimi v televizijskih organizacijah« (prav tam). Avtorica jih je zbrala na podlagi analize zakonov in drugih pravnih aktov, letnih poročil, raziskav gledanosti in razprav o britanskem televizijskem sistemu, pridobljenih med raziskovalno dejavnostjo v Veliki Britaniji leta 1997 in med letoma 2001 in 2004. Pri tem ne pojasnjuje, zakaj je izbrala posamezne dokumente, kako jih je analizirala in sintetizirala zaključke; prav tako ni razvidno, kdo so »ključni ljudje«, ki jih je intervjuvala, kdaj jih je intervjuvala, koliko intervjujev je opravila ter kako jih je strukturirala in vodila.

V tretjem poglavju avtorica teoretsko opredeljuje položaj elektronskih medijev v družbi, še posebno javne televizije. Pregled teorij množičnega komuniciranja, poglobljanje v odnos med politiko in množičnimi mediji, opredeljevanje medijske ekonomije in premisleke o konceptu »javnega interesa« izpeljuje skorajda izključno iz del Dennisa McQuaila, pri čemer jih kritično ne reflektira in ne sooča s prispevki drugih avtorjev na področju množičnega komuniciranja. Redko presežen teoretski ekskluzivizem hromi razpravo o kompleksnem in pogosto paradoksalnem pojmu »javnega interesa«, ki je inherenten del glavnega raziskovalnega cilja, kako preseči »kolizijo

interesov« znotraj javne televizijske organizacije in postaviti merila njenega upravljanja. S. Žilič Fišer koncept »javnega interesa« brez pojasnil zamenjuje z besednimi zvezami »družbeni interes«, »javno dobro«, »javno poslanstvo«, »družbeno poslanstvo« in »potrebe javnosti«, kar kaže na izostanek teoretskega premisleka o pojmi javnosti in javnega ter družbe in družbenega, katerih pomen je zgodovinsko in disciplinarno variabilen. V naslednjih poglavjih teoretska ozkost bralcu ponudi operiranje z zvezama »maksimiranje javnosti« in »ciljna javnost«, s katerima avtorica pluralizira pojem javnosti in ga pomensko zvede na agregat gledalcev, vsoto ali nekakšno srednjo vrednost, kar dejansko pomeni nasprotje javnosti, ter na konceptualni ravni (nenamerno) pogloblja idejno krizo javnega televizijskega sistema.

Dilemo, »kaj javnost želi« in »kaj javnost potrebuje«, S. Žilič Fišer vtke tudi v glavno vprašanje četrtega poglavja, kako upravljalvske prakse iz zasebnega sektorja prenesti v javno televizijsko organizacijo – po zgledu *new public managementa*, ki ga imenuje »novo upravljanje javnega sektorja« ali »novi javni menedžment« (str. 77). Avtorica v knjigi upravljanje razume kot proces, ki vključuje vse potrebne elemente za doseganje ciljev, postavljenih v poslovni politiki. Z menedžmentom se terminološko ne ukvarja in ga mestoma postavlja kot sopomenko upravljanju (str. 77, 90, 91) ter izpušča razpravo o pomenskem razlikovanju med upravljanjem in menedžmentom v slovenski politološki, sociološki in ekonomski perspektivi. Kljub temu avtorica pregledno preleti sodobne teorije upravljanja organizacije, predstavi razlike med upravljanjem javnega in zasebnega sektorja ter posebnosti upravljanja (javne) televizijske organizacije. Ob tem zaradi specifik televizijskih sistemov ter različnih vlog in položajev javnih televizij v političnih, ekonomskih in kulturnih kontekstih predlaga iskanje najustrežnejših pristopov iz treh »šol« upravljanja organizacij (klasična šola, vedenjska šola in moderni pristopi).

V poglavju *Različni televizijski sistemi* avtorica pregledno predstavlja razlike med komercialnim televizijskim sistemom v Združenih državah in evropskim dualnim sistemom ter jih vpenja v zgodovinsko perspektivo posameznih nacionalnih okvirov. Ob tem posebno pozornost namenja britanskemu televizijskemu sistemu ter razgrinja vzroke in razloge vznika in nadaljnje evolucije »hibridnega« *Kanala 4*. V naslednjem poglavju avtorica opredeljuje merila, »s katerimi lahko merimo učinke različnih upravljalvskih praks«, in se v študiji primera z njimi loti javne televizijske organizacije. V poglavju *Določanje uspešnosti medijske organizacije* tako predstavi in prepleta tradicionalna merila (število ur nacionalnih in drugih vsebin in gledanost, izvirne produkcije in ponovitev, informativnih, kulturnih, otroških in manjšinskih vsebin ter stopnja univerzalnosti in dostopnosti storitev) in ekonomska merila za ugotavljanje uspešnosti delovne izvedbe organizacije (merila tržnega deleža, merila produktivnosti, finančna merila in merila vodenja). Kompleksni odnos med sledenjem obema sklopoma meril postavi v preprosto vzročno-posledično razmerje, tudi v primeru javne televizijske organizacije: »V knjigi je poudarjena vloga ekonomskih meril ocenjevanja delovanja javnih televizij, saj le z upoštevanjem le-teh lahko javne televizije uspešno delujejo na trgu in zagotavljajo svojo vlogo in poslanstvo, ki sta jim dana ob njihovem nastanku« (str. 164). S tega izhodišča se v sedmem poglavju loteva študije primera ter upošteva politični, ekonomski, kulturni in institucionalni okvir *Kanala 4*, pri čemer ob analiziranju zbranih podatkov sprotno ne navaja virov. V sklepnem poglavju zaključuje, da je za uspešno delovanje javne televizije treba upoštevati oba cilja, »posebno družbeno poslanstvo in ekonomski pristop«, in ponuja osem »meril« za preučevanje uspešnosti »javno-komercialne televizijske organizacije«. Hkrati jih avtorica, ki je predsednica strokovne komisije *Programske vsebine medijev* ministrstva za kulturo, površin(sk)o aplicira na *Radiotelevizijo Slovenija*, čeprav predhodno poudarja nujnost hkratne poglobljene analize političnega, ekonomskega in kulturnega konteksta.

Delo *Upravljanje televizije: Javna televizija na trgu* je v času krize javnega televizijskega sistema pogumen poskus soočenja z vprašanjem vstopanja javne televizije na trg. Pri tem se osredotoča na britanski televizijski sistem in *Kanal 4*, vprašanj, ki so pomembna za slovensko strokovno in znanstveno okolje, pa se loteva zgolj površno na zadnjih straneh. Delo je pregledno organizirano in jasno razčlenjeno, toda zaradi teoretske plitkosti in raziskovalne površnosti ne

ponuja jasnega vpogleda v krizo javne televizije in zato ne prispeva prav veliko k identificiranju ključnih vprašanj v njenemu razreševanju.

Franc Trček

Mirt Komel: Poskus nekega dotika.

Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, zbirka Kiosk, 2008.

194 strani (ISBN 978-961-235-332-2), cena: 18 evrov

Kakorkoli nas že obrača naše življenje, o(b)staja dejstvo, da smo ujeti med dotikom spočetja, tudi v primeru t. i. umetne oploditve, in dotikom oziroma odmikom zadnjega izdihaja. Med tema skrajnima dotikoma se odvijajo naše osebne biografije, prepletene z raznovrstnimi fizičnimi dotiki, a verjetno še bolj izrazito prepletene z metaforičnimi dotiki in zlasti s številnimi prepovedmi dotikov. Delo *Poskus nekega dotika* se ukvarja s to prepogosto spregledano in v domačem, prevladujoče pozitivistično izmerljivem družboslovju pozabljenostjo bivanja. Dotikom.

Lahko se strinjamo z Aristotelom, da je na dotiku nekaj animaličnega. To animaličnost na primer doživimo, kot to Komel dobro ponazori, ob nagnusnosti dotika s straniščno desko, ki je še topla od predhodne, sedaj že odsotne zadnjice. Hkrati nam Aristotel lepo pokaže tudi to, da se da ostale čute zvesti na metaforo dotika, dotika samega pa se seveda ne da v celoti zvesti na ostale oblike čutne zaznave. Ob tem pa je dotik nekaj, kar deluje in učinkuje, kot to misel ob pomoči Lacana izpelje avtor v prvem poglavju, v polju ekstimmnosti.

Z drugimi besedami, ljudje smo hkrati subjekti in objekti dotika(nj). Naša telesnost je sočasno dotikajoča se ter dotaknjena, in tudi če nismo privrženci Lacana, se lahko strinjamo z avtorjem, da je ravno pestrost družbenih praks (ne)dotikanja eno ključnih področij prepletanja registrov simbolnega, imaginarnega in realnega. Povedano drugače, med primarno animaličnostjo dotika in realnim dotikom, nedotikom ali celo prepovedjo dotika je velika in globoka vrzel. Ta vrzel, če se izrazimo v jeziku, razumljivem večini šol družboslovja in humanistike, je kultura. To je tudi ključna tema tega dela. Analiza kultur (ne)dotikanja.

Avtor nam prizna, da se bo ukvarjal prej s prepovedmi in metaforiko dotika, skratka prej s simbolnim in imaginarnim v zgodbi o dotikanju kot pa z realnim dotikom samim. Pri tem – čeprav seveda ne manjka številnih duhovitih primerov konkretnih dotikov in izmikov dotikom ter prefinjeno napisanih orisov številnih majhnih študij primerov (ne)dotikanj iz zakladnic tako evropocentrične kulturne produkcije kot tudi iz klasičnih antropoloških del – avtor v besedilu na konceptualni ravni krmari predvsem med Freudom in Lacanom z veliko dozo Merleauja - Pontyja, Nancyja in Derridovih branj slednjega.

Po uvodnem definiranju dotika kot nečesa ekstimmnega poskuša avtor v nadaljevanju bolj filozofske prve polovice dela – sicer konceptualno ključne – umestiti dotik kot objekt mala a. Pri uvodu v ta poskus umeščanja prizna, da na prvi pogled dotik, z izjemo začetnih zgodovinskih korakov nove psihoterapevtske prakse, s psihoanalizo nima nič skupnega. Avtor se sprašuje, ali je mogoče dotik, ki ni v celoti zvedljiv ne na subjekt ne na objekt, dodati v “seznam privilegiranih objektov a”. Ob poskusu umestitve Komel znano Merleau-Pontyjevo tezo o čutnem soobstoju teles kot predpogoju reprezentacije obrne na glavo s trditvijo, da je prav odsotnost dotika pogoj za vzpostavitev kakršnekoli reprezentacije. Pri dokazovanju svoje teze uporabi dobro znano zgodbo o Narcisu. Skozi analizo Ovidijevega podajanja te klasične zgodbe nam dokaže, da je ravno Narcisovo “asimptotično približevanje nedosegljivi točki dotika” lep primer vznika dotika kot objekta mala a.

Ta svoj pogled na nedosegljivost dotika Komel nadalje razvije s pomočjo znane razprave Jean-Luca Nancyja *Noli me tanger* v premislek o prepovedi dotika, ki je v konkretnem Magdaleninem primeru seveda Jezusov preskus njene vere. V nadaljevanju poglavja o prepovedanih dotikih se avtor osredotoča na prepovedi dotikanj v umetniških delih ter na poigravanje s to prepovedjo s strani kulturnih institucij in sodobnih umetnikov. Filozofskokonceptualni del svojega poskusa o dotiku avtor sklene z mislijo, ob parafraziranju Hegla, da so tudi nam, sodobnim slehernikom, številne naše prakse enako skrivnostne, kot so bili "egipčanski misteriji skrivnost za same Egipčane".

V drugem delu se Komel v poglavjih, ki nosita naslov *Dotik in sveto* in *Politike dotika*, posveti bolj izrazito antropološko-politološkemu pogledu na obravnavano tematiko. Pri tem se, seveda sledeč logiki pomembnih predhodnikov, ki so obravnavali to temo, v antropološkem delu predvsem ukvarja s Freudovim delom *Totem in tabu*. Pri tem povzema tudi bolj ali manj znane primere iz zgodnejših antropoloških terenskih raziskav, ki segajo od klasičnih tabujev dotika prek kozmologij o prenosljivosti tabujev, primerov tabuiziranih prepovedanih poklicev in tabujev glede mrtvih pa vse do tabuja in hkrati zdravilne moči dotikov vladarjev. Ker živimo v družbah pozne moderne, ki za razliko od družbenih sistemov, analiziranih v klasičnih antropoloških delih, ne temeljijo več na občesprejetih kozmologijah, se delo izteče v poglavje o politikah (ne)dotikanj. Gre za poglavje, v katerem bralec, verjetno enako kot pisec recenzije, pričakuje veliko, mogoče celo preveč, a ostane nekoliko razočaran. Avtorju, ki je več kot dobro podkovan tako v razumevanju klasičnih besedil predhodnikov kot tudi v kulturnozgodovinski načitanosti, je, očitno na račun ljubezni do dotika v klasičnih delih, "zmanjkalo sape", da bi svoje zanimive konceptualno-teoretske poglede testiral na sodobnih primerih vsakdanjih življenjskih praks.

Ljubeča in stilistično izpiljena ujetost v preteklost je tako verjetno botrovala, da delo nekako pade v vrzel pomanjkanja sodobnih primerov (ne)dotikanj, ki jih danes, enako kot nekoč, ne-problematizirano živi vsak izmed nas. Seveda od avtorja ne moremo pričakovati, da bo razrešil nerazrešljivo ekstimnost (ne)dotika. Želeli pa bi, da bi nekoliko bolj izdatno opozoril na to, da so tudi sodobne prakse, vključno z najsodobnejšimi izdajami poslovnih bontonov in dotikanj novodobnih populističnih politikov s strani njim sledečih čred malikovalcev, ki jih omenja, enako skrivnostne in "nelogične" kot že omenjeni egipčanski misteriji starim Egipčanom.

Sodobnih primerov za obravnavo seveda kar mrgoli. Segajo lahko od razumevanja logike mučenj in poniževanj v iraških zaporih s strani "osvoboditeljev in prinašalcev demokracije" prek referendumov o tem, koga lahko umetno oplodimo in koga ne, pa vse do banalnosti, kot je dotik toplega obroka. Verjetno bodo izostanek aktualnih primerov čutili tudi drugi bralci tega dela. Komel s pristopom, ki ni značilen za mlajše avtorje – ti običajno težijo k citatomaniji, naravnani v prazno sistemsko družboslovje –, ne podleže akademskim modnim trendom in ne odkriva že odkritega, ampak lucidno in gosto tke mrežo poskusa nekega dotika. Ob tem pa nas predvsem opozarja, da tudi v času obsedenosti z virtualnim dotikom/odmikom regulacija soobstoja naših telesnosti še vedno ostaja ključno področje udejanjanja različnih politik.

Primož Krašovec

**Rastko Močnik: O muzah, Engelsih in jezikovni politiki:
Julija Primic v slovenski književni vedi. Ljubljana Sophia, 2006.
241 strani (ISBN 961-6294-82-2), cena: 10 evrov**

Izhodišče knjige je v šolski interpretaciji Prešerna večno aktualna razlika med visokim, lirskim in nizkim, profanim Prešernom. Leta 2000 je bila v čast 200. obletnice pesnikovega rojstva po televiziji predvajana nadaljevanka o Prešernu, v kateri je prikazan tudi v vsakdanjih situacijah, kot ljubitelj žensk, pijače in naprednih idej. Nadaljevanka je izzvala ogorčeno reakcijo javnosti, ki se je uprla profanizaciji velikega pesnika in nekateri plemenski modreci so na televizijskem omizju celo ugotovili, da je mita o Prešernu konec. Močnik svojo analizo začne z vprašanjema: kako je mogoče, da se mit o Prešernu domnevno končuje, ravno ko je nacionalna epopeja njegovega naroda s samostojno državo in varnim pristankom v naročju EU prišla do svojega *happy end*, in kako to, da narod prej kot pesnika potrebuje svetnika, ki ga je prepovedano profanizirati?

Da bi našel odgovor, Močnik v prvem delu knjige analizira zgodovino mita o Prešernu pri različnih predstavnikih slovenske književne vede s pomočjo Levi-Straussove in predelane Barthesove teorije mita. Interpretacije Prešerna v drugi polovici 19. stoletja so bile vse mitske, vse so se držale osnovne matrice medsebojne igre štirih elementov, ki jo je v proučevanje mitov uvedel Levi-Strauss. Kljub svoji preprostosti je ta matrica omogočala številne in zelo različne variacije mita, ki so lahko v nastajajočem slovenskem nacionalnem imaginariju obstajale hkrati, druga ob drugi. To je, po Močniku, pomenilo vzpostavitev diskurzivnih pogojev za ideološki dialog, za dialog med različni in včasih celo nasprotnimi ideološkimi perspektivami, ki so ena drugo lahko sprejemale in razumevale ravno zaradi širine ideološkega prostora, ki so ga odpirale mnoge različice mita o Prešernu. To medsebojno razumevanje in sprejemanje različnih ideoloških perspektiv pa je, posledično, omogočilo moderno razumevanje in prakticiranje politike, tj. ideološki pluralizem in javno razpravo o skupnih stvareh. Prvi del knjige, naslovljen *Mit*, se konča s krizo, do katere je pripeljala zasičenost osnovne mitske matrice (ko so bile preskušene vse kombinacije, ki jih je ta omogočala) na začetku 20. stoletja.

Ta kriza je bila potencialno produktivna in bi lahko, po Močniku, pripeljala do transformacije mitskega diskurza zgodnje literarne vede v literarno teorijo, saj je že pripeljala do zahteve po avtonomiji polja umetnosti (kar je že prototeoretsko dejanje, saj avtonomija umetnosti pomeni njeno ločitev od avtorjeve duševnosti in vsakdanjega življenja), a ta zahteva ni bila dovolj radikalna in, še pomembneje, usklajena z duhom časa, saj so istočasno avantgardna umetniška gibanja v svetu že presejala estetsko avtonomijo in zahtevala vpetje umetnosti v revolucionarne politične projekte (kar je pogoj za dokončno vzpostavitev teorije umetnosti, ki umetnost, osvobojeno psihologije in biografije, vidi kot družbeno in zgodovinsko prakso). Do preboja v teorijo tako ni prišlo in namesto tega je diskurz mita prešel v diskurz vede kot institucije, tj. kot posebne oblike produkcije vednosti za potrebe nacionalnega imaginarija, ki v času narodnih prebujanj nadomešča teorijo (kar je značilnost tako »malih narodov« v času zatona avstro-ogrske monarhije kot »tranzicijskih« družb danes).

Začetek slovenske književne vede kot institucije tako zaznamujeta dva spodleta: sesutje mitske matrice in zamujena priložnost za prehod v teorijo. Po kratkem obdobju, v katerem je bila kriza mitske matrice obetavna in produktivna, se je književna veda kmalu degradirala v postavljanje enostavnega razlikovanja med pesnikovim življenjem in delom oziroma med dovršenostjo estetske oblike in moralno spornostjo vsebine njegovih pesmi (ki jih je katoliški kritik Mahnič označil za strup v zlati posodi). Esteticistična ideologija je v slovensko književno vedo prispela preporno, ko so drugje že zmagovala umetnostne avantgarde, in je zato služila predvsem katoliškim moralističnim branjem Prešerna.

Na srečo so znotraj nastajajoče književne vede obstajala tudi drugačna branja. Ena izmed avtonomističnih smeri je poskušala s formalno analizo Prešernovih del osamosvojiti književno vedo od raziskovanja biografskih podatkov. Takšno branje literarnih besedil je bilo – 50 let po ključnih Marxovih delih – precej naivno, a je omogočalo iluzijo, ki je nujna za konstitucijo modernih demokratičnih političnih skupnosti, iluzijo o svobodni izmenjavi mnenj v svobodni javni sferi, v kateri med seboj komunicirajo avtonomni posamezniki. Avtonomija in indeterminizem literarnega besedila sta v tej situaciji model avtonomije in indeterminizma na političnem področju – a ponovno, kot v primeru avtonomije umetnosti, prepozno gradita tip politike, ki so ga že začele rušiti politične avantgarde tistega časa.

Eden izmed predstavnikov teh političnih avantgard, Boris Zihlerl, je bil po Močniku izmed vseh predstavnikov slovenske književne vede najbližje teoriji, a jo je zgrešil, saj je poskušal preiti iz ideologije v teorijo s pomočjo enostavne rekonstrukcije prej obstoječih ideoloških elementov brez bachelardovskega epistemološkega preloma in vzpostavitve nove, teoretske, problematike. S to zadnjo zgrešeno priložnostjo za teorijo se konča tretji del knjige, ki opisuje herojsko dobo slovenske književne vede, v kateri so bile podane osnove za konstitucijo modernega naroda in političnega pluralizma, a za ceno nedoseganja teorije in poloma revolucionarne politike (po Močniku so marksistični intelektualci ravno zaradi Zihlerlovega teoretskega neuspeha začeli prepuščati področje kulture disidentom, kar je vodilo v mračnjaški nacionalizem osemdesetih in kulturni fašizem devetdesetih).

Četrty del knjige z naslovom *Stroka* je namenjen sodobnemu stanju »prešernologije«. Po propadu književne vede, ki je časovno sovpadel s propadom socializma kot radikalizacije razsvetljske politike, je književno vedo nadomestila književna stroka, ki se ukvarja z (re)produkcijo nacionalne identitete. V postrazsvetljski zgodovinski situaciji proučevanje nacionalne književnosti ne služi več ideološki diferenciaciji, temveč reproducira identitarno nacionalno ideologijo, ki ni več stari razsvetljski, pluralistični in včasih antiimperialistični ter antifašistični nacionalizem, temveč redukcija družbe na identitarno skupnost in politične polemike na produkcijo nacionalne identitete, ki je enotna in ne dopušča političnega pluralizma – kar je povratek v ideološki horizont starih identitarnih politik (absolutizma in fašizma), proti katerim se je razsvetljski nacionalizem včasih boril. Identitarna nacionalna skupnost ponovno potrebuje svetnike in malike, obenem pa književnost takšne skupnosti nima univerzalističnih ambicij – zaradi tega (tu Močnik odgovori na vprašanja, ki si ju je postavil na začetku knjige) je profanizacija Prešerna izzvala tako ogorčene reakcije javnosti in zato so lahko sodobni strokovnjaki razglasili smrt mita o Prešernu, mita, ki je nekoč odpiral nove miselne in politične horizonte in perspektive, a je danes preprosto odveč, saj književne stroke ne zanima več mit, temveč identiteta.

Za razliko od prvih štirih delov knjige, v katerih Močnik bolj ali manj prakticira simptomalno branje predstavnikov slovenske književne vede in producira teorijo mimo njih ali celo proti njim, se v petem, zadnjem delu knjige z naslovom *Teorija vrne k prvemu »prešernologu«* – Prešernovemu Engelsu Matiji Čopu –, ki si ga vzame za enakovrednega sogovornika in v dialogu z njim postavi nič manj kot novo teorijo jezikovne politike oziroma politike jezikovnih praks. Po Čopu – oziroma po Močnikovem branju Čopa – je treba slovenski jezik kultivirati in omikati ter ga tako iztrgati spontanemu kmečkemu idiotizmu in iz njega narediti jezik inteligence. Kar je videti na prvi pogled kot intelektualistični elitizem in protikmečki razredni šovinizem, je dejansko ravno nasprotno, saj je slovenska katoliška verzija romanticizma, ki je bila prevladujoča ideologija v Čopovem času, temeljila na skrbi za avtentični, prístni ljudski jezik, ki ga je želela ohranjati takšnega, kot je v svoji avtentični biti. Čopovo stališče do jezika je bilo, nasprotno, protoleninistično – jezik in s tem politično zavest mora v svoje roke vzeti in transformirati intelektualna avantgarda in šele po tem se lahko tudi kmetje (ki so takrat predstavljali večino slovenskega naroda) s pomočjo tega novega jezika emancipirajo od svojega spontanega idiotizma. Ravno avtentičen, neomikan jezik drži ljudstvo v suženjstvu tujcev in duhovnikov – a ljudstvo ga samo ne more spremeniti, to je naloga političnih in intelektualnih avantgard. V poudarjanju Čopovih pozivov h kultivanju jezika

se skriva Močnikov politični angažma v *Juliji*, ki na prvi pogled ni tako eksplicitno angažirana kot njegove ostale knjige – nova politika govornih praks proti novemu, identitarnemu mračnjastvu starih disidentov, končno literarna teorija namesto malikovanja narodovih svetnikov.

Nikola Janović

Michel Foucault: Življenje in prakse svobode.
Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2007.
307 strani (ISBN 978-961-254-053-1), cena: 21 evrov

Ni treba posebej predstavljati ključnih nekonvencionalnih tez in obskurno zanimivega raziskovalnega dela *Michela Foucaulta*, s katerimi je za časa svojega življenja postal prepoznaven v intelektualnem in reakcijskem *postrukturalističnem gibanju*. Bil je in ostal je priljubljen tudi med posameznicami, posamezniki in skupinami, ki so bile oziroma so še danes del zgodovinskih *antisistemskih gibanj*. Spomnite se samo njegove *teoretske in aktivistične* drže v času raziskovanja zgodovine discipline in nadzorovanja, aktivnega in agresivnega zagovarjanja človekovih pravic ter posebej pravic tujcev in zapornikov ali pa njegovih poznejših del – trilogije *Zgodovine seksualnosti –*, s katero je v 80. in v 90. letih navdihnil seksualno osvobojanje družbe ter znotraj te *uresničitev sebstva (–) gay in queer identitete*. Težko bi rekel, da je danes njegov vpliv kaj manjši. Foucaultove aktivistične in teoretske strategije niso le navdih današnjega aktivizma po celem svetu, temveč so reartikulirane tudi v sodobni popularni politični filozofiji. *Negrijevo* branje *biopolitike* – konstitutivnega *političnega* reda globalne družbe (*multitude*), ali *Agambenova* nadgradnja politike sebstva v smeri razgaljanja historične redukcije subjektovega življenja na *homo sacer* zgolj potrjujeta, kako je Foucaultova *vednost* danes lahko dragocena in uporabljena za razumevanje in reflektiranje zgodovinskega – obče življenjskega, političnega in oblastnega – stanja, v katerem se nahaja sodobna družba in sleherni subjekt v njej.

To je tudi razlog, zaradi katerega lahko rečem, da knjiga s pomenljivim naslovom *Življenje in prakse svobode*, v kateri so zbrana Foucaultova na novo v slovenski jezik prevedena besedila, ne prinaša le teoretskega, temveč tudi *simbolno sporočilo*. Gre za izbrana besedila s konca 70. in začetka 80. let, ki jih lahko glede na vsebino delimo v tri sklope: 1. *politika/filozofija/vednost*, 2. *politika/tehnologija vladanja* in 3. *politika identitete/etika*. Pri tem ni mogoče spregledati, da gre za izbor tistih Foucaultovih *političnih* besedil in intervjujev, ki imajo tako za poznavalce Foucaultove sistemske misli kot za nepoučene bralce izjemno pojasnjevalno vrednost. Namreč, gre za besedila, ki so temeljna za razumevanje Foucaultovega *raziskovalnega projekta*; besedila, ki na imanentni strukturni ravni Foucaultovega diskurza/podjetja razkrivajo in pojasnjujejo njegov *raziskovalni program* in podajajo *logiko njegovega mišljenja* oziroma razkrivajo tisto, čemur lahko rečemo *Foucaultova metoda*. Istočasno, na simbolni ravni, izbrana besedila prinašajo sporočilo, ki ga je treba razumeti, izhajajoč iz Foucaultove teoretske in politične intervencije. To pa je *boja za svobodo in pravico do življenja slehernega posameznika in posameznice* oziroma potrebe *brantiti družbo* pred oblastjo. Nedvomno je treba to sporočilo razumeti kot niz vprašanj, ki opredeljujejo aktualno stanje sodobne družbe: 1. *kakšna je (politična) vloga filozofije in intelektualcev v sodobni družbeni realnosti*, 2. *kako delujejo oziroma kakšna je logika delovanja sodobne tehnologije oblasti (policija, pravo, vladnost, biopolitika)* in 3. *s katerimi strategijami in taktikami lahko družba kot forma oziroma posameznice in posamezniki branijo svobodo in intimnost svojega življenja pred oblastjo, se uresničujejo skozi prakse sebstva in uveljavljajo svojo identiteto?*

Izbor besedil prvega sklopa z naslovom *Filozofija v zankah oblasti* odpira splošno vprašanje *Ali so intelektualci danes vest človeštva?* Težko je nasprotovati temu, da gre za eno od tistih epohalnih vprašanj, na katero danes ni mogoče brez premisleka odgovoriti pritrdilno. Izhodišče Foucaultovega premisleka o tem vprašanju je diskontinuiteta med *sodobnim intelektualcem* (ekspertom, strokovnjakom) in *univerzalnim intelektualcem* 18. ali 19. stoletja, ki je izšel iz specifične zgodovinsko-politične situacije. Ugotovitev, da se je politično poslanstvo slednjih uresničilo v boju za razgrinjanje razmerja resnica/oblast, medtem ko je za današnje intelektualce na splošno bolj značilen javni molk, distanciranje od konkretnih političnih drž in izjavljanj partikularnih resnic, vezanih na oblastna razmerja, ne preseneča. Zato je glavno vprašanje, na katerega poskuša odgovoriti Foucault, *kako ponovno zgraditi organskega intelektualca*, ki bo zavzel vlogo do oblasti in prevzel odgovornost razkrivanja tistega, kar je neposredno vidno, a posameznicam in posameznikom nerazumljeno/prikrito. Danes ta izkušnja ne zadeva le vloge intelektualcev v razmerju do oblasti, temveč tudi vprašanje o filozofiji in njenem poslanstvu *analitika resnice* in *brzdanja oblasti*. Foucaultovo razkrivanje zagate filozofije je zato treba razumeti na osnovi vprašanja, postavljenega v »*Qu'est-ce que les Lumières? (1984)*« (Kaj je razsvetljenje?), vprašanja o zgodovinski in trenutni vlogi filozofije v *igri oblasti*, mišljenju o pogojih za (revolucionarne) spremembe in zmožnosti zavzemanja radikalno nasprotnega položaja v razmerju do oblasti.

Vsebinski sklop z naslovom *Tehnologije vladanja: h kritiki političnega uma* odpirata dve ključni besedili, ki bralca napotita na genezo še ene Foucaultove »filozofsko-zgodovinske« posebnosti: *biopolitiko*. Gre za besedili, ki sta del kurza »*Il faut défendre la société*« (Treba je braniti družbo), ki ga je imel Foucault leta 1976 na *Collège de France*. Besedili/predavanji sta pomembni zato, ker je z njima Foucault postavil temelje pojmovanja *biopolitične oblasti*. Metodologija tega raziskovanja je jasna. Foucault govori o dveh smereh: prvi, ki na ravni genealogije loči vprašanje oblastnih razmerij od klasičnomarksistične ekonomske/razredne analize; drugi, ki delovanje oblastnih diskurzov artikulira skozi zgodovinska primera totalne oblasti – nacizma in komunizma. Tisto, kar pravzaprav želi podati, pa ni ne eno ne drugo. Prek teh primerov želi le razkriti in izpeljati *avtonomno instanco politike v zgodovini bojev*. Osrednja tema njegove teorije oblasti, njen zastavek, je političnozgodovinsko gledano *teorija suverenitete*. Teorija, ki omogoča mišljenje *avtonomije politike*, instance, iz katere je mogoče izpeljati *teorijo biopolitike* – teorijo, v kateri se politika *istoveti* z redom oblasti (razmerje, forma), teorijo, v kateri je politika izenačena z oblastjo, oblast pa z državo. *Vrlina*, ki opredeljuje zgornjo enačbo, je *vladnost – politična vladnost*. Ta nastopi z zamenjavo družbe suverenitete z družbo *disciplinskih tehnik*. Vladnost kot umetnost vladanja je *tehnika/tehnologija vladanja s prebivalstvom*, ki je srednjeveško družbo reorganizirala v racionalističnem duhu »*raison d'État*« skozi 17. in 18. stoletje kot *upravno državo* – moderno liberalno državo *vladavine prava in policije*.

Omenjena Foucaultova teorija ni neproblematična. Je zgodovinski konstrukt, ki se opira na pojmovanje politike, ki ni ločena od oblasti in vojne. Ker njegova teorija oblasti ne izhaja iz klasičnih instanc, npr. ekonomije, prava itd., temveč iz politike, se opira na *kontinuum* politika = vojna. Po teoriji *Carla von Clausewitza – teoriji državne politike* – politika v zadnji instanci obstaja kot *kategorija vojne*, ki poenoti instance oblasti. Takšna zastavitev teorije oblasti kot igre instanc oblasti – vojne, politike in zgodovine oziroma zgodovine in države – v kateri so instance države politike in oblasti ter vojne in zgodovine izenačene, Foucaulta opredeljuje kot misleca *kontinuitete*, v kateri je vselej že na delu »*raison d'État*«. »*Raison d'État*« pa ni nič drugega kot opora, ki omogoča političnozgodovinsko analizo državnega upravljanja kot kontinuuma. In če je razvita oblika tega upravljanja biopolitični stroj države, genealoški kontinuum, je treba postaviti vprašanje o *diskontinuiteti* (še posebej, če vemo, da je Foucault zavrnil dialektično shemo). Skratka, treba je postaviti vprašanje o obstoju diskontinuitete med arhaično/suvereno oblastjo in biooblastjo ter zgodovino, vojno in prestrukturacijo instanc, ki naredijo Foucaultovo *razlagalno logiko* še bolj problematično.

V zadnjem sklopu z naslovom *Prakse svobode* so zbrana besedila, v katerih se je Foucault lotil *modernih form življenja*. V njih je Foucault dal vedeti, da sodobnih form življenja ni mogoče ločiti od politike. Politika – politična oblast – je razumljena ne le kot *umetnost/tehnika vladanja*, ki ima za nalogo zagotavljanja enotnosti države, ampak tudi kot tehnologija – *biopolitika*, ki se ukvarja z upravljanjem, *ohranjanjem in oblikovanjem življenja ljudi*. Razmerje politike do biopolitike je vidno ravno v »problemu« razmerja med *enim* (posameznikom, posameznico) in *množico* v okviru države. Ta »problem« ni nič drugega kot »raison d'État« – dejavnik državnega delovanja v smeri *individualizacije* posameznikov in posameznic ter *totalitarizacije* družbe. Zato je temeljno vprašanje, ki ga poskuša oblikovati Foucault, vprašanje *heterogenosti praks in gibanj*, ki peljejo do osvoboditve prostorov (utopije, heterotopije, avtonomne cone itd.), osvoboditve družbe ter posameznic in posameznikov (estetika eksistence, umetnost sebstva). *Prakse svobode* in (samo)oblikovanje *forme življenja* so tako mišljenje kot tiste tehnike/politike, ki omogočajo vladanje sebi (*sebstvo*), prek tega oblikovanje specifične etike/drže (*avtoformacija subjekta*) – skrbi zase kot skrbi za druge – in istočasno ustvarjanja okoliščin za nadzorovanje delovanja oblastnih razmerij. Od tod je treba razumeti, da skrb zase kot skrb za drugega ni le stvar etike, temveč mora biti tudi stvar *politike*, ki implicira razmerja med subjekti v igri oblasti. Grobo povedano, zadnji sklop besedil, ki se bere kot dodatek *Zgodovine seksualnosti*, poskuša artikulirati in predstaviti skrb zase (kot skrb za drugega) kot etično potrebo po konstrukciji *aktivnega političnega subjekta*, ki bo/je sposoben in voljan zavzeti pozicijo v boju za svobodo.

Naj sklenem: slovenski prevodi izbranih Foucaultovih besedil in intervjujev prihajajo v heterotopijski življenjski prostor v pravem času. Ponovno postavljajo na dnevni red vprašanja o strukturi oblastnih razmerij, upravljanju življenj in družbe ter praksah/tehnikah svobode. Teme, s katerimi se je ukvarjal Foucault, so večno aktualne, zato zbrana besedila priporočam v branje tistim, ki si želijo spoznavanja Foucaultovega raziskovalnega programa ali ponovnega srečanja z njegovo teorijo, metodo in logiko izpeljevanja.

Aleksander Sašo Brlek - Slaček

Ernesto Laclau: Emancipacija, emancipacije.

Ljubljana: Založba ZRC, 2008.

151 strani (ISBN 978-961-254-079-1), cena: 12 evrov

Knjiga *Emancipacija, emancipacije* slovenskim bralkam in bralcem prinaša zbirko esejev, ki jih je Ernesto Laclau objavil v začetku devetdesetih letih kot intervencije v sodobno politično in intelektualno dogajanje. Eseji pokrivajo različna tematska področja, od teoretskega razmišljanja o pojmu emancipacije, implikacij večkulturnosti za sodobno politiko in filozofijo, vloge praznih označevalcev v političnem procesu, koncepta subjekta pa do komentarjev k delom Derride in Rortyja. Različne obravnave družji ukvarjanje s problemom odnosa med univerzalnim in partikularnim, ki je srž Laclauove misli.

Na vprašanje, kakšno filozofijo lahko še zagovarjamo »spričo obupa«, kot je temu rekel Adorno, torej ob spoznanju, da so univerzalistični cilji razsvetljenstva vsaj z njegovimi lastnimi sredstvi nedosegljivi, nekateri – kot je recimo Habermas – odgovarjajo, da je treba boleznj razsvetljenstva zdraviti s še več razsvetljenstva, medtem ko se na drugi strani misleci postmodernizma po radikalni prekinitvi s tradicijo razsvetljenstva naslanjajo na iracionalizem in partikularizem. Laclau ni zadovoljen z nobeno od teh pozicij in zahteva, da odnos med univerzalnim in partikularnim teoretsko konceptualiziramo – in politično prakticiramo – kot hegemonsko razmerje.

Zanj sta univerzalno in partikularno nujno v kontingentnem odnosu, kjer se sicer noben pol sam ne more polno konstituirati in zato vedno potrebuje drugega, a ni nobene partikularne vsebine, ki bi nujno napolnila univerzalno.

Različne družbene skupine so v neprestanem boju za možnost, da s svojo partikularno vsebino začasno napolnijo univerzalno, da so torej sprejete kot utelešenje »demokracije«, »emancipacije«, »revolucije«, »napredka«, nobena izmed njih pa se – vsaj v demokratični družbi – ne more sklicevati na nujno in popolno povezavo med njenimi partikularnimi zahtevami in univerzalnim. Hkrati pa se tudi nobena ne more izolirati od celote, ne more svoje identitete zgraditi kot zaprte ob izključitvi univerzalnega. Emancipacije si Laclau ne zamisli eshatološko kot radikalen prelom z zgodovino, temveč kot horizont, pred katerim potekajo sodobni družbeni boji. Lahko bi rekli, da je izraz emancipacija »prazen označevalec«, v katerega skušajo raznotere družbene skupine vpisati svoje delovanje.

Prav ta pozicija, ki se izogne naivnemu univerzalizmu razsvetljenstva in divjemu partikularizmu postmodernistov, je glavna odlika misli Ernesta Laclaua in knjiga ta element, to jedro njegove misli, odlično prenese. Kljub temu, da gre za na prvi pogled nepovezane eseje – Laclau v uvodu zapiše, da gre za »začasne raziskave in ne /.../ povsem razvite teoretske konstrukte /.../ – odgovore na etični in politični imperativ poseganja v razprave, ki se dogajajo pred našimi očmi« (str. 8), je njihovo bistvo eno, in od osvetlitve problema z različnih zornih kotov celota več pridobi pri nazornosti kot izgubi pri koherentnosti.

Nezanemarljivo je tudi dejstvo, da besedila niso napisana hermetično in so tako dostopna tudi neposvečenim v Laclauovo filozofijo; prav ti bodo verjetno z jedratim prikazom ključnih problemov njegove misli v pričujoči zbirki esejev največ pridobili. Če delo ni hermetično, pa ne pomeni, da je napisano poljudno. Gre za zahtevna, zelo abstraktna filozofska besedila, ki predpostavljajo vsaj osnovno razumevanje temeljnih filozofskih problemov in kategorij (kot so kategorije univerzalnega in partikularnega, subjekta, transcendentalnosti ipd.).

Da pa se tudi posvečeni gotovo ne bodo dolgočasili, poskrbi zaključni komentar Rada Rihe, ki že presega okvire spremne besede: gre za samostojno filozofsko razmišljanje, ki mu Laclauova besedila služijo kot odskočna deska za nadaljnje izpeljave. Za razliko od Laclauovih esejev pa to besedilo predpostavlja dobro seznanjenost s konceptualnim aparatom francoske filozofije druge polovice 20. stoletja. Tako ambiciozno zastavljena spremna beseda, ki odpira nove poglede na Laclauovo misel, ima sicer to slabo plat, da je bralec pri razpoznavanju in povezovanju različnih idej v esejih prepuščen sam sebi.

Toliko o odlikah, slabosti knjige pa bi – priznam, malce neortodoksno – želel ponazoriti s primerom. V upodabljalno umetnosti antičnega Egipta je obstajala stilna norma, po kateri so bili pripadniki nižjih slojev upodobljeni naturalistično, pripadniki višjih pa stilizirano. Te stilizirane upodobitve oblastnikov so žrtvovale prikaz individualnih značilnosti prikazu abstraktnih form človeškega telesa, medtem ko so bile upodobitve podložnikov natančen prikaz vseh efemernih podrobnosti. Laclau podoben postopek uporabi, ko obravnava ideje: pretekle miselne tokove upodobi močno stilizirano, medtem ko se njegove lastne ideje, naslikane v naturalistični podrobnosti, oddvojijo od te zgodovine. Ko je egipčanski obrtnik snoval upodobitev, je moral biti pozoren, da se v abstrakciji individualni značaj le ni povsem zgubil, kar je zahtevalo izjemno rokodelsko spretnost in natančnost. Laclau se istega početja loti s sekiro.

V prvem eseju obravnava kratkoma vso emancipatorično misel kot enovito kategorijo, pod katero zajame tako religiozne eshatologije kot marksizem, dokazati skuša nekonsistentnost emancipatornih pristopov *in toto* ter na osnovi tega utemeljiti svojo lastno filozofsko intervencijo. Velikani, na ramenih katerih mora po znani maksimi stati vsak mislec, v Laclauovi upodobitvi delujejo vsaj naivni – marksiste cinično označi kot »*bien pensant*« (str. 94) – če ne kar naravnost slaboumni.

Takšno (pre)grobo posploševanje mestoma preide v manipulacijo. Marxu, recimo, skuša podtakniti idejo »univerzalnega razreda«: »Telo proletariata ni več partikularno telo, v katerem

se mora utelesiti njemu zunanja univerzalnost, temveč telo, v katerem je odpravljena razlika med partikularnostjo in univerzalnostjo, zato je potreba po kakršni koli inkarnaciji dokončno odpravljena« (str. 29, 30). Če bi to držalo, če bi torej Marx menil, da proletariati nemediirano uteleša univerzalno, bi si le stežka razlagali, zakaj si je kot nujni in edini cilj »diktature proletariata« zamislil komunizem, ko pa že proletariati uteleša univerzalno brez presežka. Na tem mestu moram Laclauu vrniti njegov lasten očitek: »Svet je veliko bolj divji in nepredvidljiv, kakor si ga v svojih prijetnih podobah slika naš *bien pensant*« (str. 94). Gotovo ima prav, ko opozarja na nevarnost totalitarizma, ki nastane, ko neka družbena skupina svoje delovanje razume in predstavlja kot neposredno ter popolno utelešenje univerzalnosti, in kot primer navede prakso vladajočih komunističnih partij 20. stoletja, nikakor pa ne moremo sprejeti ideje, da je recept za takšno prakso podal Marx.

Druga pomembnejša pomanjkljivost esejev je aplikacija strukturalističnega jezikoslovnega modela ne samo na vse označevanje, temveč na družbo kot celoto: »Vzemimo, da je vsaka identiteta diferencialna identiteta« (str. 56). Predavatelji na Bauhausu so dovolj prepričljivo pokazali, da modela zgolj diferencialne identitete ne moremo prenesti niti na likovno področje, saj imajo likovni elementi pozitivno vsebino: barve imajo, recimo, kot so pozneje potrdili poskusi, povsem fiziološke učinke. Nadaljnje širjenje jezikoslovnega modela na družbo kot celoto je grob redukcionizem, še težje sprejemljiv, ker ga Laclau ne utemelji. Že ko je Weber začrtal meje sociologije s pojmom družbenega delovanja, je eksplicitno poudaril, da celotne družbe ne smemo reducirati na smiselne transakcije, saj je delovanje zgolj podzvrst človeškega obnašanja. Marx in Engels sta – poetično navdahnjena – isto spoznanje izrazila v anekdoti o človeku, ki je bil trdno prepričan, da se ljudje utaplajo zgolj zato, ker imajo v glavi zakoreninjeno to presneto idejo težnosti.

Besedila, zbrana v knjigi *Emancipacija, emancipacije*, so gotovo dobrodošla, če opozarjajo na problematičnost zahodnega racionalizma, za katerim se je vedno skrival tudi imperializem, ne da bi nekritično zapadla v popoln partikularizem. Po drugi strani pa so pretekle konceptualizacije odnosa med partikularnim in univerzalnim nasploh ter specifično znotraj marksistične tradicije vendarle kompleksnejše, kot jih skuša prikazati Laclau, tak antagonističen odnos do preteklosti pa mu preprečuje, da bi svoje mišljenje umestil v tradicijo kritike zahodnega racionalizma. Ko svoje koncepte aplicira na sodobno družbeno dogajanje, ob pomanjkanju socioloških konceptov prav tako uporabi grob redukcionizem in vprašati se moramo, ali niso njegove intervencije – čeprav filozofsko izvirne – kot intervencije v sodobno družbeno dogajanje sterilne.

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS

Andrej Kirbiš

The relationship between traditional values, new-age ideas and religiosity: a cross-cultural comparison

The article explores the relationship between New-Age beliefs, religiosity and the traditionalist value orientation on a student sample in three European environments (Roman Catholic, Eastern Orthodox and Islamic samples) and in an American environment (Protestant sample). An exploratory factor analysis was employed to confirm the appropriateness of a New-Age scale following Heelas (1996b) and Lavrič (2002; 2005). In the three European samples, a statistically significant positive correlation was found between religiosity and New-Age beliefs. The correlation between traditionalism and religiosity was positive in all four samples, even after controlling for socio-demographic variables. Our findings indicate that New Age beliefs are most strongly embraced by religious and traditionally oriented people. The results do not replicate the findings of Houtman and Aupers (2007).

Key words: New Age, traditionalism, religiosity, Christians, Muslims

Andreja Vezovnik

The world of chronic pain as the subject's subconscious resistance to the social context

The article discusses how various social determinants influence the subject's development of chronic pain symptoms. The paper explores the sources and consequences of one's experience of chronic pain. In order to explain the development of chronic pain the line of argumentation turns towards Freud's psychoanalytical notion of somatic complaisance. However, in order to understand the subject's experience with chronic pain in relation to society the paper turns to Schutz's phenomenological notion of the everyday life-world. In order to understand the cultural and social significance of pain the paper brings in the perspective of medical anthropologists, especially Kleinman's thesis on chronic pain and resistance. The paper focuses on factors such as a sudden change in the political situation and interpersonal relationships that are significant for the emergence of chronic pain symptoms. The main thesis consists of interpreting pain as not only a symptom of organic malformation, but mostly as a symptom of the subject's interpersonal and social relations to the world. The paper sheds light on some factors that biomedicine neglects but which are still relevant for interpreting chronic pain syndrome.

Key words: chronic pain, somatic complaisance, life-world, subject, resistance

Anamarija Patricija Masten

»Propagation« of tolerance in the socio-political and legal context of the European Union

The article deals with the promotion of tolerance in the EU context, in particular by focusing on the EU's political and legal documents. Regardless of the definition of pluralism, tolerance is perceived as a positive virtue. Political and legal acts which in the framework of human rights standards include tolerance are analysed in detail. However, the question of the EU being only "politically correct" arises. In the view of anti-discrimination policy a peculiar paradox exists at the European level. While on one hand tolerance has been repeatedly promoted, precise distinctions between "us" and "other", inequality or even discrimination are needed for tolerance to evolve.

Key words: tolerance, multiculturalism, antidiscrimination policy, European Union

Emil Erjavec, Karmen Erjavec

The changing discourses of the EU's Common Agricultural Policy

The standing interest in agricultural policy in the European Union (EU) raises a question about the relationship between deeply structural tendencies, policy trends and the dominant discourses. This paper presents a discourse analysis of agricultural restructuring in the EU during the period November 2004 to October 2007. The analysis reveals three discourses about Common Agricultural politics (CAP). The discourse of neomercantilism is based on the productivist concept and the state-assisted paradigm of the CAP. Second, the multifunctional discourse sees agriculture as being multi-functional and producing not only food but also sustaining rural landscapes, protecting biodiversity and contributing to the viability of rural areas. Third, the discourse of neoliberalism, which occupies a hegemonic position among discourses about the CAP, emphasises the primacy of the global market in order to facilitate further reforms and the liberalisation of the CAP.

Key words: European Union, Common Agricultural Policy, European Commission for Agriculture and Rural Development, discourse analysis

Zlatko Šabič in Jerneja Penca

International organisations and environmental protection norms

The article aims to set out the role of international organisations as actors in the normative development of international protection of the environment. It is argued that changes in the political environment influence the behaviour of international organisations which must face up to the challenge, even with a view to broadening their mandate to tackle issues related to international environmental protection. Consequently, we observe that international organisations are *de facto* expanding their goals as provided in their constitutive acts. These developments have the potential to bring about positive effects for the emerging, developing, and internalised international environmental norms. The article elaborates on this thesis via specific examples.

Key words: international organisations, norms, protection of the environment, constructivism, ecology

Table of Contents

ARTICLES

The relationship between traditional values, new-age ideas and religiosity: a cross-cultural comparison Andrej Kirbiš	7
The world of chronic pain as the subject's subconscious resistance to the social context Andreja Vezovnik	27
»Propagation« of tolerance in the socio-political and legal context of the European Union Anamarija Patricija Masten	47
The changing discourses of the EU's Common Agricultural Policy Emil Erjavec, Karmen Erjavec	67
International organisations and environmental protection norms Zlatko Šabič in Jerneja Penca	87

BOOK REVIEWS

Suzana Žilič Fišer: Upravljanje televizije: Javna televizija na trgu. <i>Igor Vobič</i>	107
Mirt Komel: Poskus nekega dotika. <i>Franc Trček</i>	109
Rastko Močnik: O muzah, Engelsih in jezikovni politiki: Julija Primic v slovenski književni vedi. <i>Primož Krašovec</i>	111
Michel Foucault: Življenje in prakse svobode <i>Nikola Janovič</i>	113
Ernesto Laclau: Emancipacija, emancipacije <i>Aleksander Sašo Brlek - Slaček</i>	115
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	121

Navodila avtorjem

1. Prispevke za rubriko Znanstveni članki avtorji pošljejo na elektronski naslov: *valentina.hlebec@fdv.uni-lj.si*; prispevke za rubriko Recenzije knjig pa na naslov: *andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si*.
2. Prispevek naj ima dvojni medvrstični razmik, tip črk Times New Roman, velikost črk 12 in levo poravnavo. Strani v prispevku naj bodo zaporedno oštevilčene.
3. Članek naj obsega od 5.000 do 8.000 besed, vključno z opombami, seznamom literature in grafičnimi prikazi, recenzija ali prikaz knjige pa od 1.000 do 1.200 besed.
4. Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo merilom knjižne slovenščine, ne sprejme v recenzentski postopek.
5. Z rezultatom postopka kolegialnega recenziranja članka bo avtor seznanjen v dveh mesecih od oddaje članka. Neobjavljenih prispevkov uredništvo avtorjem ne vrača. Pregledi in recenzije knjig se ne recenzirajo.
6. Če je prispevek že bil ali pa bo v kratkem objavljen v drugi reviji, mora avtor to izrecno navesti.
7. Na posebnem listu naj avtor poleg naslova znanstvenega članka navede svoje ime in priimek, akademski naslov in/ali profesionalni naslov, naslov elektronske pošte in številko telefona. Hkrati naj predlaga uvrstitev svojega članka v eno od treh kategorij: izvorni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, kratek znanstveni članek.
8. Prva stran besedila naj vsebuje le naslov in morebitni podnaslov članka brez oznak avtorstva.
9. Podnaslovi, ki naj obsegajo največ dve ravni, naj bodo oštevilčeni desetiško in levo poravnani.
10. Članku je treba priložiti povzetek, v katerem avtor jasno opredeli namene, dognanja in sklepe prispevka. Povzetek, in sicer v slovenščini in v angleščini, mora biti izpisan na posebni strani. Skupna dolžina obeh povzetkov ne sme presegati 250 besed. Prav tako je treba dodati do pet ključnih besed, tako v slovenščini kot v angleščini.
11. Avtor naj v besedilu označi najprimernejša mesta za grafične izdelke (tabele, skice, grafikone itd.) po zgledu: [Tabela 1 približno tukaj]. V dokončni obliki naj bodo ti izdelki priloženi na koncu besedila. Naslov tabele je nad tabelo, naslov grafa pa pod grafom. Naslov tabele se zaključuje s piko. Avtor naj prostor, ki ga grafični izdelek v prispevku zasede, šteje v obseg besedila bodisi kot 250 besed (pol strani) ali 500 besed (cela stran). Uredništvo ima pravico, da grafične izdelke umesti v besedilo glede na najustreznejši prelom strani. Vseh prikazov naj ne bo več kot osem.
12. Število in dolžina opomb naj bosta omejena le na najnujnejše. Opombe naj bodo podčrtane in zaporedno številčene. Avtor lahko v objavi različici članka priloži kratko zahvalo, ki bo natisnjena na koncu prispevka pred seznamom literature.
13. Sklic na vir v besedilu naj bo sledeči: (Sztompka 1993). Stran, na kateri se navedek v delu nahaja, se napiše za dvopičjem: (Wallace 1988: 577). Če sta avtorja navedenega dela dva, navedete oba: (Adorno in Horkheimer 1990), pri večjem številu avtorjev izpišete le prvo ime: (Stanković in dr. 1999). Dela enega avtorja, ki so izšla istega leta, med seboj ločite z zaporednim dodajanjem malih črk (a, b, c itd.) stično ob letnici izida: (Bourdieu 1996a). Dela različnih avtorjev, ki se vsa nanašajo na isto vsebino, naštejete po abecednem redu, med njimi je podpičje: (D'Andrade 1995; DiMaggio 1997; Zerubavel 1997).
14. Dela, navedena v članku, morajo biti v abecednem seznamu navedena na koncu v poglavju z naslovom Literatura. Če so bili v prispevku uporabljeni viri, se seznam virov pod naslovom Viri uredi posebej. Če je naslovov spletnih strani več, se lahko navedejo tudi v posebnem seznamu z naslovom Spletne strani. Pri navedbi spletnih strani se v oklepaju dopiše datum dostopa. Vsako enoto v teh seznamih zaključuje pika. Način navedbe enot v poglavjih Literatura/Viri/Spletne strani je naslednji:
 - Rus, Veljko (1999): Vrednote zaposlenih do dela in do družbe. Družboslovne razprave, XV (30–31): 113–133.
 - D'Andrade, Roy (1995): A Folk Model of the Mind. V D. Holland in N. Quinn (ur.): Cultural Models in Language and Thought: 112–151. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Lamont, Michele, in Fournier, Marcel (ur.) (1992): Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality. Chicago, London: The University of Chicago Press.
 - Le Goff, Jacques (1999): Medieval Civilization. Oxford, Cambridge: Blackwell.
 - Garton, Luis, in dr. (1997): Studying Online Social Networks. Journal of Computer-Mediated Communication, 3 (1). Dostopno prek: <http://jcmc.huji.ac.il/vol3/issue1/> (20. 5. 2001).
 - Laurenti, Jeffery (1998): The New U. N. Assessment Scale and Analysis of the Rate Revisions Adopted by the 52nd United Nations General Assembly. Dostopno prek: <http://www.unausa.org/newindex.asp?place=http://www.unausa.org/programs/scale.asp> (9. 12. 2004).
 - United Nations peacekeeping. Dostopno prek: <http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/index.asp> (28. 2. 2006).
15. Daljši navedki (več kot 40 besed) naj bodo postavljeni v samostojen odstavek, z zamaknjenimi robovi, v manjšem tisku in brez narekovajev.
16. Avtor je dolžan za gradiva, ki jih uporablja v prispevku, pridobiti dovoljenje lastnika avtorskih pravic. Za tako dovoljenje se v prispevku na ustrezen način zahvali.
17. Avtor prenese materialne avtorske pravice za objavljeni prispevek na izdajatelja revije.
18. Ob izidu prejme vsak avtor članka in vsak recenzent en izvod Družboslovnih razprav, (prvonapisani) avtor znanstvenega članka pa tudi deset separatov svojega prispevka. Članki niso honorirani, prevodi in recenzije pa le po predhodnem dogovoru.

Andrej Kirbiš

**Odnos med tradicionalističnimi vrednotami,
novodobniškimi idejami in religioznostjo v medkulturni primerjavi**

Andreja Vezovnik

**Svet kronične bolečine kot nezavedni odziv subjekta
na družbeni kontekst**

Anamarija Patricija Masten

**Spodbujanje strpnosti v družbenopolitičnem
in pravnem kontekstu Evropske unije**

Emil Erjavec, Karmen Erjavec

Spreminjajoči se diskurzi skupne kmetijske politike Evropske unije

Zlatko Šabič in Jerneja Penca

Mednarodne organizacije in norme varstva okolja

ISSN 0352-3608

9 770352 360015